

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
TARPTAUTINĖS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS KATEDRA

TOMAS MAROZAS

Tarptautinės teisės programos magistrantūros nuolatinių studijų

TPTmns9-01 grupės studentas

(studijų programos valstybinis kodas: 62401S111)

KARO VADŲ PAREIGOS, JŲ ĮGYVENDINIMAS IR ATSAKOMYBĖ PAGAL
TARPTAUTINĘ HUMANITARINĘ TEISĘ

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr. Justinas Žilinskas

Vilnius, 2010

Darbe naudojami sutrumpinimai

1. II PK – Antrasis pasaulinis karas.
2. BHVT – Bosnijos ir Hercegovinos Valstybės teismas.
3. BKP – Bosnių-kroatų partija.
4. HVO – Kroatų Gynybos tarybos ginkluotosios pajėgos.
5. IPP – 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos.
6. JKKM – JAV karo komisija Maniloje.
7. JOT – JAV okupacinis tribunolas.
8. JT – Jungtinės Tautos.
9. LR BK – Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas.
10. LRTWC – Law Reports on Trials of War Criminals.
11. SSLT – Specialusis Siera Leonės Teismas.
12. TBT – Tarptautinis Baudžiamasis Teismas.
13. TBTJ – Tarptautinis baudžiamasis tribunolas buvusiai Jugoslavijai.
14. TBTR – Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai.
15. THT – tarptautinė humanitarinė teisė.
16. TWC – Trials of War Criminals.
17. Un. Doc. – United Nations documents.

Turinys

ĮVADAS.....	5
I. VADO ATSAKOMYBĖS DOKTRINOS TEISINĖ PRIGIMTIS	10
1.1 Doktrinos apibrėžties problema	10
1.2 Vado atsakomybės doktrinos sampratos evoliucija	10
1.3 Vado atsakomybė kaip <i>sui generis</i> atsakomybės už neveikimą forma	13
II. VADO ATSAKOMYBĖS ELEMENTAI.....	17
2.1 Bendros nuostatos	17
2.2 Nusikaltimo įvykdymas.....	18
2.3 Pirmasis elementas: pavaldumo santykiai.....	19
2.3.1 Pavaldumo santykių nustatymas	20
2.3.2 <i>De jure</i> valdžia	21
2.3.3 <i>De facto</i> valdžia.....	22
2.3.4 Efektyvi kontrolė.....	24
2.3.5 Vado atsakomybės taikymas civiliams.....	26
2.3.6 Du režimai Romos statute ir jų taikymo problema.....	31
2.4. Antrasis elementas: žinojimas	33
2.4.1 „Žinojo“ ir „privalėjo žinoti“ standartai - preziumavimo problema	36
2.4.2 „Turėjo pagrindą žinoti“ standartas	38
2.4.3 Romos statute numatyti žinojimo standartai	41
2.4.4 Kaltės laipsnis	45
2.5. Trečiasis elementas: būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui ar bausti nesiėmimas	47
2.5.1 Vadų pareigos.....	47
2.5.1.1 Dvi atskiros pareigos.....	47
2.5.1.2 Bendra pareiga veikti	48
2.5.1.2.1 Pareiga „užkirsti kelią“	50
2.5.1.2.2 Pareiga „bausti“.....	53
2.5.1.2.3 Pareigų „užkirsti kelią“ ir „bausti“ tarpusavio santykis.....	55
2.5.1.3 Vado pareigos Romos statute.....	56
2.5.2 Vado pareigų įgyvendinimas.....	58
2.5.2.1 Būtinų ir tinkamų priemonės.....	58
3. PRIEŽASTINIS RYŠYS VADO ATSAKOMYBĖS DOKTRINOJE	63
4. VADŲ ATSAKOMYBĖ <i>AD HOC</i> TRIBUNOLŲ IR TBT STATUTUOSE: LYGINAMASIS ASPEKTAS.....	66
IŠVADOS	69
Literatūros sąrašas	72
Santrauka	81

Summary	82
Priedai	83

ĮVADAS

*Ultra posse nemo obligatur*¹

Temos aktualumas ir problematika. Žmonijos istorijoje vienas ryškiausių atspindžių yra karai. Nuo pat pirmųjų valstybių kūrimosi pradžios tautos kariaudavo tarpusavyje dėl įvairių priežasčių: teritorijos gynybos ar ekspansijos, gamtos išteklių ir kitų turtų, politinių sumetimų, išdidumo ir garbės, godumo ar neapykantos. Ginkluoti konfliktai tarp valstybių ar vien tik jų viduje nuolat randasi iš naujo. Tokia spiralinė ir nuolatinė ginkluotos jėgos panaudojimo istorinė tąsa leidžia teigti, kad teisė niekada negalėjo ir negalės visapusiškai užtikrinti pasaulinės taikos. Vienintelė išeitis – humanizuoti ginkluotus konfliktus, ribojant jų būdus ir priemones bei užtikrinti kiek įmanoma mažesnę tikimybę atsirasti nepagrįstoms aukoms, jų kančioms ir neteisėtai prievartai. Tai pagrindinis tarptautinės humanitarinės teisės (toliau – THT) tikslas. THT, siekdama įgyvendinti šį tikslą, naudojami įvairiais instrumentais: tarptautiniais papročiais, tarptautinėmis sutartimis, įvairių organizacijų pagalba, valstybių savanoriškumu. Karo vado atsakomybės doktrina – viena iš daugelio THT tikslų įgyvendinimo priemonių.

Tarptautinių karo tribunolų ir baudžiamųjų teismų praktika pasufleruoja tai, kad už sunkiausius tarptautinius nusikaltimus dažniausiai atsako tie, kurių atsakomybės laipsnis yra aukščiausias, t.y. asmenys, užimantys svarbius karinius ar civilinius postus, pavaldumo grandinėje esantys aukščiausiuose sluoksniuose. Neretai pasitaikydavo, kad karo nusikaltimais ar nusikaltimais žmoniškumui kaltinami asmenys patys tiesiogiai neprisidėdavo prie nusikaltimo vykdymo ar organizavimo, bet vien dėl užimamos padėties ir pareigų pobūdžio atsakydavo už jiems pavaldžių asmenų padarytas veikas. Vado atsakomybės doktrina tarptautinėje teisėje yra vienas iš instrumentų, padedančių vykdyti teisingumą baudžiant ne nusikaltimo vykdytojus žemiausiose grandyse, o tuos, kurie užimdami aukštas pareigas nesugebėjo tinkamai kontroliuoti ketinančių nusikalsti ar nusikaltusių pavaldžių asmenų. Vado atsakomybės doktrina gali būti apibūdinama kaip įrankis, kurio dėka vadai, nesvarbu, karinių ar nekarinių struktūrų, gali būti laikomi atsakingais, jei jie žinodami apie pavaldinių galimus ar jau įvykdytus tarptautinius nusikaltimus nesiėmė jokių veiksmų, galinčių užkirsti kelią pažeidimams ar juos nuslopinti. Bendrąja prasme, vado atsakomybė yra priskiriama prie individualios atsakomybės, todėl, jei kalbėtume apie vadą, kaip prasižengusį subjektą, galėtume atsakomybę padalinti į dvi stambias šakas: pirma, paties vado atsakomybę už neteisėtus pozityvius veiksmus ir, antra, „primestą“ atsakomybę už pavaldinių veiksmus. Tačiau vado atsakomybės doktrina, pirmiausia, suprantama ne kaip individualios tiesioginės atsakomybės,

¹ Lot. Niekas nėra įpareigotas daryti to, kas neįmanoma.

o atsakomybės už neveikimą forma, kuri kyla ne dėl savo paties įvykdyto nusikaltimo, o kitų, jam pavaldžių asmenų.

Iki šiuolaikinės vado atsakomybės, įtvirtintos Ženevos konvencijų pirmajame papildomame protokole (toliau – IPP), Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai (toliau – TBTJ) ir Tarptautinio baudžiamojo tribunolo Ruandai (toliau – TBTR)² statutuose bei naujausiame šios doktrinos sutartiniame šaltinyje – Tarptautinio Baudžiamojo Teismo (toliau – TBT) statute (toliau – Romos statutas), susiformavimo turėjo praeiti nemažai laiko. Tokia vado atsakomybės doktrina, kokia yra dabar, anaipol nebuvo nuo pradžių. Ji keitėsi kartu su tarptautinių teismų sprendimais, evoliucionavo prisitaikydama prie esamojo laiko realijų. Jos kodifikacija tarptautiniu lygmeniu visada žengė paskui teoriją ir praktiką, kadangi sutartiniu pagrindu valstybių interesus suderinti paprastai nėra lengva ir tai užima nemažai laiko. Kaip teisingai pastebėjo vienas autorius, ji nesusiformavo nei kaip detali, nei aiškiai apibrėžta atsakomybės forma. Ji greičiau augo kaip miglota ir beformė idėja, todėl ilgą laiką buvo daugybės debatų ir prieštarų nuomonių objektas.³ Iš pavienių dokumentų bei karo papročių vado atsakomybės doktrina pirmą kartą „surankiota“ Niurnbergo teismų metu⁴. Tačiau net ir pasibaigus procesui doktrina neįgijo nei aiškios formos, nei pagreičio būti aiškinama ir taikoma toliau. Ji tebesivystė.⁵ Nors vienas reikšmingiausių doktrinos įvykių buvo jos įtvirtinimas 1977 m. IPP 86 ir 87 str., tačiau pats doktrinos taikymas po Niurnbergo proceso stagnavosi ir liko menkas politinio pobūdžio grasinimas kariniams lyderiams. Pagrindine vado atsakomybės atgimimo priežastimi laikoma *ad hoc* tribunolų įsteigimas XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Dėl šios priežasties šiam darbui didelės įtakos turi šių tribunolų sprendimai.

Šiuolaikinė karo vado atsakomybės doktrina neapsiriboja vien tik karinių lyderių atsakomybe. Tai susiję su besivystančiomis naujovėmis ginkluotame konflikte, mažtančiu valstybių vaidmeniu ir didėjančia nevalstybinių subjektų įtaka. Į ginkluotą kovą vis dažniau įsitraukia neformalūs, nevalstybiniai dariniai, kaip antai, partizanų judėjimai, pusiau kariniai daliniai, teroristai ir pan. Neformali *de facto* valdžia ir politiniai-civiliai atstovai tampa daugumos konfliktų ir krizinių situacijų bruožu. Modernėjant konfliktams, turėjo modernėti ir doktrina – buvo

² Darbe TBTJ ir TBTR tribunolai abu kartu yra dar vadinami *ad hoc* tribunolais.

³ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P.5.

⁴ Niurnberge veikė du tribunolai, skirti Antrojo pasaulinio karo nusikaltėliams teisti. Pirmasis tribunolas, vadinamas Tarptautiniu kariniu tribunolu (angl. International Military Tribunal), teisė 24 didžiausius nacių politinius ir karinius lyderius. Kitas tribunolas, įsteigtas pagal Kontrolės tarybos įstatymą nr. 10, teisė „smulkesnius“ nusikaltėlius, kurių per visus 12 procesų buvo beveik 200. Šie 12 procesų dar kartais vadinami „vėlesniais procesais“. Būtent pastarojo tribunolo praktika padėjo pagrindus vystyti vado atsakomybei. Darbe šis tribunolas bus vadinamas JAV okupaciniu tribunolu (JOT), kadangi Kontrolės taryba įstatymu nr. 10 leido bet kuriai valstybei savo okupuotoje zonoje teisti karo nusikaltėlius. JAV valdžios organai nusprendė tęsti nusikaltėlių persekiojimą Niurnberge. Visuose 12 teismo procesų teisėjai ir prokurorai buvo vien tik amerikiečiai. Nuremberg Trials. Military Legal Resources, Library of Congress // http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Nuremberg_trials.html; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

⁵ Law Reports of Trial of War Criminals. Selected and Prepared by the United Nations War Crimes Commission (toliau – LRTWC), Vol. IV. P. 85.

gyvybiškai būtina nustatyti *de facto* valdžią vykdančių lyderių atsakomybę. Vado atsakomybės doktrina, kaip ir teisė apskritai, yra dinaminio pobūdžio, todėl prisitaikė prie naujovių.

Karo vadai (angl. military commanders) ir vadai (angl. superiors) šiais laikais yra sinonimai, nors antroji sąvoka po truputį išstumia pirmąją. Dėl šių priežasčių šiame darbe taip pat nėra apsiribota „karo vadų“ sąvoka, o naudojama kur kas bendresnė, šiuolaikiškesnė ir praktiškesnė „vadų“ sąvoka. Šiais laikais tokia plati vado atsakomybės taikymo subjektų atžvilgiu sfera turi labai didelę praktinę vertę.

Tarptautinė teisė įpareigoja vadus tinkamai vadovauti pavaldiniams, t.y. supažindinti juos su humanitrinės teisės nuostatomis, palaikyti griežtą discipliną, priversti paklusti, duoti teisėtus įsakymus, neversti vykdyti neteisėtų ir t.t. Tačiau tai tik viena medalio pusė, kuri nieko bendro su baudžiamąja atsakomybe, pagal šią doktriną, neturi. Iš tikrųjų atsakomybė šioje doktrinoje kyla ne iš pozityvių vado veiksmų, pavyzdžiui, įsakymo davimo, o iš neveikimo, o dar tiksliau, dviejų pareigų – užkirsti kelią nusikaltimui ir bausti nusižengusius – nevykdymo. Todėl jei kalbame ne apie vado atsakomybę už savo paties įvykdytą nusikaltimą, o apie asmens, efektyviai vadovaujančio nusikaltimą padariusiems pavaldiniams, atsakomybę, mes turime omenyje vado atsakomybės doktriną.

Pareigos „užkirsti kelią“ ir „bausti“ yra kertinis doktrinos aspektas, pagrindinė atsakomybės kilimo priežastis, sudėtinis doktrinos elementas, kaltinančiųjų įrodinėjimo tikslas, o kartu ir įtariamųjų gynybos priemonė. Šių pareigų netinkamas įgyvendinimas, be kitų svarbių doktrinos elementų, kaip pavaldumo santykių ar vado *mens rea* nustatymo, gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę didžiausią atsakomybės našta turintiems asmenims bei padėti išlaikyti tarptautinio teisingumo balansą. Kiekviena pareiga atskirai bei jų įgyvendinimas šiame darbe yra išsamiai išnagrinėti.

Vado atsakomybės doktrina nėra suprantama vienareikšmiškai, todėl mokslininkų bendruomenėje nuo pat jos taikymo pradžios karo tribunolų ir teismų praktikoje bei sutartinio įtvirtinimo IPP yra nuolatinis diskusijų objektas. Nevienareikšmiškumas pasireiškia tuo, kad nėra bendros nuomonės, ar vadas atsako už pavaldinių nusikaltimą, ar už atskirą savo nusikaltimą – pareigos nevykdymą. Dar įdomiau tai, kad TBTJ ir TBTR statutuose įtvirtintos nuostatos ir praktika skiriasi nuo Romos statute įtvirtintų nuostatų bei kol kas siauros praktikos vado atsakomybės srityje, susijusios su šiuo Teismu. Darbo aktualumą lemia ir tai, kad Lietuvos nacionalinėje teisėje vado atsakomybės doktrina nėra iškristalizuota iki galo ir turi vos keletą bendrų bruožų su tarptautinėje teisėje nusistovėjusiu šios doktrinos apibrėžimu, todėl darbas gali turėti praktinės naudos nustatant vado atsakomybės režimą Lietuvos teisėje.

Vado atsakomybę sudaro elementai, kuriuos kiekvieną paeiliui yra būtina įrodyti. Šie elementai yra vado atsakomybės struktūra ir turinys, todėl yra pavieniui išsamiai išnagrinėti.

Ad hoc tribunolai griežtai atmetė priežastinio ryšio reikalavimą tarp vado pareigų nevykdymo ir pavaldinių nusikaltimo padarymo, tuo tarpu TBT Romos statute priežastinis ryšys ir jo nustatymas yra laikomas atskiru atsakomybės elementu. Darbe nagrinėjama minėtų teismų pozicija šiuo klausimu ir argumentai, tikrinamas jų pagrįstumas.

Norint supaprastinti ir apibendrinti vado atsakomybės doktriną pagal *ad hoc* tribunolus ir TBT, yra pateiktos atsakomybės realizavimo schemas bei atskleisti doktrinos privalumai ir trūkumai lyginant šių institucijų statutų nuostatas, susijusias su vado atsakomybe.

Temos ištyrimas. Vado atsakomybės doktrina yra gausiai išnagrinėta karo tribunolų ir teismų praktikoje. Šiai doktrinai užsienio mokslininkai skiria daug dėmesio. Užsienio literatūroje tema yra gvildenta įvairiais aspektais, pradedant vado atsakomybės prigimties klausimu, baigiant Romos statute numatytais doktrinos naujovėmis. Lietuvoje doktrina yra nagrinėta mažai, kadangi Lietuvos teisės sistemoje ji kol kas nėra įtvirtinta.

Dėl šių priežasčių daugiausia remiamasi *ad hoc* tribunolų bei kitų teismų praktika. Istoriniais ir lyginamaisiais aiškinimo tikslais yra naudojama Niurnbergo tribunolo praktika. Visapusišką analizę padeda pateikti ir užsienio mokslininkų darbai, kaip antai, G. Mettraux, A. Cassese, I. Bantekas, W. A. Schabas, K. Ambos, H. S. Levie, E. Levine, R. Cryer, J. S. Martinez, C. Meloni, Y. Ronen, M. Stryszak ir kt. Be to, didelės reikšmės turi Romos statuto *travaux préparatoires*, kiti Jungtinių Tautų dokumentai. Svarbią vietą darbe užima IPP, pirmą kartą tarptautiniu sutartiniu pagrindu įtvirtinęs vado atsakomybės doktriną, todėl yra naudojamos šio protokolo nuostatomis bei komentarais. Doktrinos esmę padeda atskleisti ir tarptautinės konvencijos, taip pat teismų statutai.

Darbo objektas. Vado atsakomybės elementai ir teisinis reguliavimas.

Darbo dalykas. Vado atsakomybės prigimtis, vado – pavaldinių santykiai, reikalaujami žinojimo standartai, pareigos, jų įgyvendinimas, doktrinos privalumai ir trūkumai.

Darbo tikslas. Atskleisti vado atsakomybės doktrinos turinį bei išnagrinėti su tuo susijusias problemas, pateikti jų sprendimo būdus.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti vado atsakomybės prigimtį, remiantis mokslininkų pozicijomis ir teismų praktika.
2. Išnagrinėti vado–pavaldinių santykių nustatymą, vadų žinojimo standartus, pareigų „užkirsti kelią“ ir „bausti“ turinį, tarpusavio santykį bei įgyvendinimą ir iš doktrinos elementų kylančias problemas.
3. Išnagrinėti priežastinio ryšio nustatymo problemą *ad hoc* tribunoluose, patikrinti, ar tribunolų argumentai įtikinantys, ar atitinka ankstesnę praktiką. Panagrinėti mokslininkų pozicijas šiuo klausimu.

4. Schematiškai pateikti vado atsakomybės realizavimo procesą *ad hoc* tribunuose ir TBT bei lyginant panagrinėti doktrinos privalumus ir trūkumus.

Darbo metodika. Darbe naudojami šie metodai:

Sisteminės analizės metodas – šis metodas naudojamas siekiant visapusiškai atskleisti vado atsakomybės elementus, juos išskaidyti į atskiras dalis, išanalizavus nustatyti kylančias problemas.

Alternatyvų metodas – bus naudojamas lyginant mokslininkų nuomones, požiūrį į vado atsakomybės doktrinos prigimtį, kritikuojančią, pasirenkant priimtinausią variantą.

Lyginamasis istorinis metodas – vado atsakomybės doktrina ir jos elementai bus lyginami įvairių laikotarpių teismų praktikoje.

Sintezės metodas – iš išskaidytų ir išnagrinėtų doktrinos elementų sudaromos vientisos atsakomybės realizavimo schemas.

Lingvistinis metodas – padės atskleisti teisės aktuose įtvirtintą doktrinos sampratą, sąvokas ir jų reikšmes.

Apibendrinimo metodas – darbe jis naudojamas darant bendro pobūdžio išvadas apie kiekvieną doktrinos elementą, gautas naudojant kitus metodus.

I. VADO ATSAKOMYBĖS DOKTRINOS TEISINĖ PRIGIMTIS

1.1 Doktrinos apibrėžties problema

TBTJ statuto 7 str. 3 d. bei TBTR statuto 6 str. 3 d. numatytos beveik identiškios normos: faktas, kad nusikaltimas, priklausantis Tribunolo jurisdikcijai, buvo įvykdytas pavaldinių, neatleidžia jų vado nuo baudžiamosios atsakomybės, jei pastarasis žinojo ar turėjo pagrindą žinoti, kad pavaldiniai ketino įvykdyti tokias veikas ar įvykdė, ir vadas nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti nusikaltimo vykdytojus. Ši nuostata yra pripažįstama kaip paprotinis vado atsakomybės doktrinos apibrėžimas.⁶

Deja, šis apibrėžimas palieka nemažai neaiškumų, ypač kiek tai susiję su atsakomybės forma. Ar vadai laikomi tiesiogiai atsakingais už pavaldinių įvykdytus nusikaltimus, ar už savo paties netinkamą elgesį – kelio nusikaltimams neužkirtimą ar nebaudimą? Kitais žodžiais tariant, nėra aišku, ar baudžiamajame kaltinime vadai turėtų būti kaltinami konkrečiu nusikaltimu, kurį įvykdė pavaldiniai, pavyzdžiui, genocidu, ar pareigų „užkirsti kelią“ genocidui ar „bausti“ už genocido nusikaltimą nevykdymu.

Šis teisinis klausimas kyla atsakomybės už neveikimą, ar tiksliau, atsakomybės už pareigos nevykdymą, kontekste. Viena yra aišku, kad jei vadas prisideda pozityviais veiksmais prie nusikaltimo vykdymo (pvz., įsakydamas ar kurstydamas jį vykdyti), jis tampa nusikaltimo dalyviu, o atsakomybė kyla iš bendrų atsakomybės už bendrininkavimą principų.⁷

Apibrėžti vado atsakomybės doktrinos prigimtį yra svarbu ne vien dėl teorinių, bet ir dėl praktinių priežasčių. Vado atsakomybės supratimas kaip atsakomybės dėl neveikimo, o ne dėl nusikaltimo, kurį įvykdė jo pavaldiniai, gali turėti didelės įtakos skiriant jam bausmę. Jei vadas nebūtų tiesiogiai pripažįstamas atsakingu už nusikaltimus žmoniškumui, karo nusikaltimus ar genocidą, taip išeitų, kad ir bausmė negalėtų būti adekvati tai, kuri paprastai skiriama už minėtus nusikaltimus.⁸

1.2 Vado atsakomybės doktrinos sampratos evoliucija

JAV okupacinio tribunolo Niurnberge (toliau – JOT) praktikoje atsispindi požiūris, kad vadas buvo laikomas atsakingu už tą patį nusikaltimą, kurį įvykdė jo pavaldiniai.

⁶ Bonafe B. I. Command Responsibility Between Personal Culpability and Objective Liability: Finding a Proper Role for Command Responsibility // *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 5, 2007. P. 603.

⁷ Meloni C. Command Responsibility: Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior? // *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 5, 2007. P. 620.

⁸ Ten pat. P. 621.

Wilhelm von List byloje teismas laikėsi požiūrio, kad vadai atsakingi arba už dalyvavimą nusikaltimo procese, arba už tai, kad tyliai sutiko (leido) pavaldiniams vykdyti nusikaltimus.⁹ Wilhelm von Leeb byloje teismas teigė, kad bet koks vado dalyvavimas įgyvendinant neteisėtus įsakymus ar tylus sutikimas pavaldiniams juos vykdyti užtraukia jo atsakomybę.¹⁰ Panašaus požiūro laikėsi ir JAV karo komisija Maniloje (toliau – JKKM) generolo Yamashita byloje, kuris buvo nuteistas mirties bausme už tai, kad neveikdamas leido pavaldiniams vykdyti žiaurius nusikaltimus. Nors prokurorai neįrodė, kad Yamashita žinojo apie pavaldinių daromus nusikaltimus, tačiau jiems pavyko įtikinti komisiją, kad nusikaltimai buvo taip plačiai išplitę teritorijos ir laiko atžvilgiu, kad kaltinamasis arba leido juos vykdyti ar paslapčia įsakė.¹¹ Kaip teigia C. Meloni, teisėjai laikėsi pozicijos, kad Yamashita dalyvavo (ne fiziškai, bet duodamas slaptus įsakymus ar tyliai sutikdamas, kad pavaldiniai juos vykdytų) nusikaltimų vykdyme, todėl tiek Yamashita, tiek JOT Niurnberge bylos sufleruoja, kad Antrojo pasaulinio karo (toliau – II PK) teismų praktikoje vado atsakomybė buvo suvokiama kaip atsakomybės režimas, pagal kurį, vadai atsako už pavaldinių nusikaltimus. Daugumoje bylų vadas buvo laikomas atsakingu pozityviai prisidedamas prie nusikaltimų vykdymo, todėl ir buvo laikomas nusikaltimo bendrininku.¹²

Pirmą kartą tarptautiniu lygmeniu vado atsakomybė buvo apibrėžta 1977 m. IPP. Pokario tribunolų sprendimai buvo paremti karo papročiais, egzistavusiais tarptautinėje paprotinėje teisėje, tačiau nebuvo tarptautinės sutarties, reglamentuojančios vado atsakomybę. IPP užkimšo šią skylę.¹³ Šiame protokole nustatyta, kad jei konvenciją ar protokolą pažeidė pavaldinys, tai neatleidžia jo vadą nuo baudžiamosios ar drausminės atsakomybės, jei jie žinojo ar turėjo informacijos, kuria remdamiesi galėjo padaryti išvadą tuo metu galiojusiomis aplinkybėmis, kad pavaldinys daro ar ketina padaryti pažeidimą, ir jei nesiėmė pagal savo galimybes visų įmanomų priemonių užkirsti kelią tam pažeidimui ar jį pašalinti.¹⁴ Iš šios nuostatos nėra aišku, ar vadai turėtų būti kaltinami pavaldinių nusikaltimu, ar jų pačių pareigų nevykdymu. Neaiškumų palieka ir jau minėti 1993 m. TBTJ ir 1994 m. TBTR priimtų statutų straipsniai, reglamentuojantys vadų atsakomybę, kurie tiesiogiai nepasako, už ką tiksliai vadai turėtų būti atsakingi. Jungtinių Tautų Generalinio Sekretoriaus pranešime teigiama, kad vadai yra asmeniškai atsakingi už pavaldinių padarytas veikas.¹⁵ Panašus požiūris atsispindi ir galutiniam

⁹ U.S. v. Wilhelm List et al. (toliau – the Hostage trial), Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (toliau – TWC), Vol. XI, p. 1271.

¹⁰ U.S. v. Wilhelm von Leeb et al. (toliau – High Command trial), TWC, Vol. XI, p. 512.

¹¹ U.S. v. Tomoyuki Yamashita (toliau – Yamashita case), Law Reports of Trials of War Criminals. Selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission (toliau – LRTWC), Vol. IV, p. 34.

¹² Meloni C. Command Responsibility: Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior? // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5, 2007. P. 623.

¹³ Green L. C. Command Responsibility in International Humanitarian Law // Transnational Law & Contemporary Problems, Vol. 5, 319, 1995. P. 341.

¹⁴ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolai) // Valstybės žinios, 2000-07-29, Nr. 63-1909, 86 str. 2 d.

¹⁵ Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993), Un. Doc. S/25704, para. 56.

Ekspertų komisijos pranešime dėl TBTJ statuto: vadai yra asmeniškai atsakingi už karo nusikaltimus ar nusikaltimus žmoniškumui.¹⁶ Toks vado atsakomybės aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad vadai atsako už pavaldinių nusikaltimus.

Bene plačiausiai šią problemą savo praktikoje nagrinėjo TBTJ tribunolas. Delalic byloje TBTJ teigė, kad vado atsakomybė yra individualios atsakomybės už pavaldinių neteisėtus veiksmus tipas ir tai, kad vadai gali būti atsakingi už pavaldinių padarytas veikas, yra įsitvirtinęs tarptautinės paprotinės ir sutarčių teisės principas.¹⁷ Aleksovski sprendime TBTJ teigė, kad, pagal vado atsakomybės doktriną, vadai yra laikomi atsakingais ne už pavaldinių įvykdytus nusikaltimus, o už pareigos veikti nevykdymą. Vadas atsako už pavaldinių padarytus nusikaltimus, kuriems neužkirto kelio ar nenubaudė vykdytojų.¹⁸ Halilovic sprendime TBTJ pacitavo Hadzihanovic bylos atskirąją teisėjo Shahabuddeen nuomonę, anot kurio, vadas turėtų būti atsakingas už nesugebėjimą deramai prižiūrėti pavaldinių ir imtis būtinų priemonių.¹⁹ Tame pačiame sprendime Teismas toliau aiškino, kad vado atsakomybė yra atsakomybė už neveikimą. Vadas yra atsakingas už tai, kad nevykdė įsipareigojimų pagal tarptautinę teisę, t.y. tarptautinė teisė jį įpareigojo užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti pavaldinius, o šis to nepadarė. Atsakomybė už pavaldinių veiksmus nereiškia, kad vado ir pavaldinių atsakomybės laipsnis yra toks pats. Vado atsakomybės laipsnis priklausys nuo pavaldinių padaryto nusikaltimo sunkumo.²⁰ Taigi TBTJ praktikoje nusistovėjo požiūris, kad vadas yra atsakingas tik už pareigos nevykdymą, todėl šis pareigos nevykdymas yra laikomas atskiru neveikimo nusikaltimu, susijusiu su pavaldinių įvykdytais nusikaltimais.²¹

TBT Romos statutas taip pat atspindi naują požiūrį į vado atsakomybę. Pagal Romos statuto 28 str., kaip pastebi K. Ambos, vadai yra laikomi atsakingais už atskirą nusikaltimą neveikiant. Tačiau žvelgiant iš struktūrinės pusės, vadas yra laikomas atsakingu ne vien už savo pareigos nevykdymą, bet ir už pavaldinių padarytus nusikaltimus. Todėl vado atsakomybė, viena vertus, yra tiesioginė atsakomybė už netinkamą vadovavimą, kita vertus, netiesioginė atsakomybė už kitų asmenų padarytas veikas.²²

Vado atsakomybės doktrina evoliucionavo nuo atsakomybės už pavaldinių padarytus nusikaltimus iki atsakomybės už atskirą nusikaltimą – pareigos nevykdymą, susijusį su pavaldinių nusikaltimu.

¹⁶ Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Un. Doc. S/1994/674, para. 55.

¹⁷ Prosecutor v. Delalic et al. Case No. IT-96-21-T (toliau – Delalic trial judgement). para. 331, 333.

¹⁸ Prosecutor v. Aleksovski, Case No. IT-95-14/1-T (toliau – Aleksovski trial judgement). Para. 67.

¹⁹ Prosecutor v. Halilovic, Case No. IT-01-48-T (toliau – Halilovic trial judgement). Para. 53.

²⁰ Ten pat. 54.

²¹ Meloni C. Command Responsibility: Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior? // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5, 2007. P. 626.

²² Ambos K. Joint Criminal Enterprise and Command Responsibility // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5, 2007. P. 176.

1.3 Vado atsakomybė kaip *sui generis* atsakomybės už neveikimą forma

Šiuolaikinė vado atsakomybės doktrina ne be priežasties laiko vadą atsakingu ne už tą patį nusikaltimą, kurį įvykdė pavaldiniai, o už atskirą nusikaltimą, kuris kyla iš pareigos veikti nevykdymo. Būtų nelogiška sulyginti nusikaltimų vykdytojų ir vadų, kurie tiesiogiai ir pozityviai neprisidėjo prie nusikaltimo, atsakomybės laipsnius bei skirti vienodas bausmes. TBTJ praktikoje, kaip minėjome, vadui atsakomybė kyla iš atskiro nusikaltimo, o ne to paties, kurį įvykdė pavaldiniai. Tačiau čia slypi viena iš daugelio doktrinos problemų: tarptautinė teisė pripažįsta, kad individai gali vykdyti nusikaltimus žmoniškumui, karo nusikaltimus, genocidą, tačiau niekur nerasime nusikaltimo „pareigos nevykdymas“. Kyla klausimas, kaip vado atsakomybė gali būti kildinama iš atskiro nusikaltimo, kuris neegzistuoja?

Atsakymas slypi vado atsakomybės doktrinos prigimtyje. Ši atsakomybė yra unikali bei primena kelių atsakomybės formų kombinaciją. Iš vienos pusės, ją galima būtų laikyti tam tikrą bendrininkavimo forma, kadangi bendrininko atsakomybė, kaip ir vado, priklauso nuo vykdytojų. Tačiau skiriasi tuo, kad vadui atsakomybė kyla dėl jo pareigų nevykdymo, o bendrininkavimo atveju, dėl tam tikro prisidėjimo prie nusikaltimo, pavyzdžiui, įrankių parūpinimo. Dar vienas skirtumas – kaltinamojo *mens rea* laipsnis. Bendrininkas visais atvejais žino apie savo veiksmų pobūdį ir tai, kad tokiais veiksmais jis padeda nusikaltimo vykdytojui. Todėl jei vadas būtų bendrininkas, jis suprastų, kad jo pagalba yra vienas iš nusikaltimo įvykdymo veiksnių, bei nuspręstų tyčia imtis šių veiksmų. Vado atsakomybės atveju, jo *mens rea* kyla iš savo pareigų suvokimo, t.y. jis supranta, kad privalo nusikaltimams užkirsti kelią bei, jei nusikaltimas įvykdytas, bausti, tačiau to nedaro. Todėl vado atsakomybėje *mens rea* yra žemesnio laipsnio nei bendrininkavime.²³ Iš kitos pusės, vado atsakomybė galėtų priminti atskirą nusikaltimą, tačiau kaip minėjome, ji visuomet priklauso nuo pavaldinių nusikaltimų, o vadas, kaltinamas vien pagal vado atsakomybę, niekuomet nėra nusikaltimo vykdytojas. Autoriaus nuomone, vado atsakomybė nėra nei bendrininkavimas, nei vien tik atskiras nusikaltimas. Tai yra specifinė atsakomybės už neveikimą forma.

Nacionalinė valstybių teisė vado atsakomybę reglamentuoja skirtingai. Ispanijos karo teisė šią atsakomybės formą traktuoja kaip atskirą nusikaltimą, nepriklausantį nuo pavaldinių veikos. Tokios pozicijos laikosi ir Kinijos, Turkijos bei Indijos valstybės. Priešingai įtvirtinta Graikijos, Nyderlandų, Irano bei JAV teisės sistemose: vadas laikomas pavaldinių įvykdyto nusikaltimo bendrininku.²⁴

²³ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 40-42.

²⁴ Op.cit. Jia B. B. The Doctrine of Command Responsibility Revisited // Chinese Journal of International Law, Vol. 5, 2004. P. 28.

Lietuvoje vado atsakomybės užuomagų galime rasti, tačiau jos dar toli gražu nėra tikrasis doktrinos atspindys.²⁵

Mokslininkų bendruomenėje vado atsakomybė traktuojama skirtingai. Anot I. Bantekas, tai yra bendrininkavimo forma per neveikimą. Kadangi bendrininkai ir vykdytojai yra laikomi vienodai atsakingais, vadų nesugebėjimas vykdyti pareigų užtraukia jiems atsakomybę už pavaldinių padarytas veikas.²⁶ A. Cassese manymu, vadas kartais gali būti laikomas kaip nusikaltimo bendrininkas, kadangi galima įžvelgti priežastinį ryšį tarp jo žinojimo apie galimą pavaldinių nusikaltimą ir tyčinio nesiėmimo jokių priemonių užkirsti tam kelią.²⁷ B. B. Jia teigia, kad vadas yra atsakingas dėl pavaldinių nusikaltimų. Kitaip nei kitose atsakomybės formose, pavyzdžiui, kurstyme, įsakymų davime, planavime, vykdyme, padėjime, vadas gali ir neprisidėti prie pavaldinių nusikaltimų. Vargu ar pareigų „užkirsti kelią“ ar „bausti“ nevykdymą galima būtų priskirti tokiems nusikaltimams kaip genocidas, nusikaltimai žmoniškumui ar karo nusikaltimai.²⁸ G. Mettraux mano, kad vadas, negali būti laikomas atsakingu dėl pareigų „užkirsti kelią“ ar „bausti“ nevykdymo, nes tokio nusikaltimo kaip „pareigų nevykdymas“ nėra. Jis teigia, kad vadai atsako tiesiogiai už savo pareigų nevykdymo pasekmes. Kai nusikaltimas, kuriam vadas neužkirto kelio ar už kurį nebaudė yra žmogžudystė, vadas taip pat bus laikomas kaltu už žmogžudystės nusikaltimą. S. Trechsel mano dar kitaip. Jis vado atsakomybę skirsto į

²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamamojo kodekso (toliau – LR BK) XV skyrius skirtas kriminalizuoti nusikaltimams žmoniškumui ir karo nusikaltimams. Visi penkiolika skyriaus straipsnių nei vienoje vietoje neužsimena apie vadovavusių asmenų atsakomybę, neužkirstusių kelio pavaldiniams vykdyti minėtų nusikaltimų ar bausti. Atsakomybė už šių straipsnių pažeidimus kyla asmeniui pozityviai prisidedant prie nusikaltimo (pozityvus prisidėjimas galimas ir neveikimu, pvz., belaisvio kankinimas marinant badu). Vadų atžvilgiu aktualiausias frazės šiuose straipsniuose būtų „vadovavimas“ nusikaltimams bei „įsakymai“ juos vykdyti. Tačiau, kaip jau minėjome, tokie vado veiksmai nepatenka į vado atsakomybės doktrinos turinį. LR BK neįtvirtinta vadų atsakomybės. Kitavertus, Lietuvos Respublikos kariuomenės drausmės statute (toliau – LR KDS) galime sutikti nuostatą, primenančią šiuolaikinę doktriną, tačiau labai siauriai ir tik iš dalies. 12 str. 2 d. numatyta, kad vadas, sužinojęs apie daromą ar padarytą karių drausmės ar tarptautinės humanitarinės teisės normų pažeidimą, turi imtis visų teisės aktuose numatytų priemonių, kad būtų nustatytas drausmės pažeidimo įvykis, kalti dėl jo padarymo asmenys ir užkirstas kelias žalingoms pasekmėms atsirasti. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad ši nuostata yra vado atsakomybės doktrinos atitikmuo, tačiau taip yra tik iš dalies. Pirmą, straipsnyje vadai įpareigojami imtis visų priemonių, nustatytų teisės aktuose. Skirtingai nei TBTJ, TBTR, TBT statuteose, priemonės nėra būtinos ir tinkamos, o tik nustatytos teisės aktuose. Tai reiškia, kad šiuo atveju vadas būtų įpareigotas imtis visų, net materialiai neįmanomų priemonių. Antra, iš straipsnio formuluotės išplaukia, kad vadas tik faktiškai sužinojęs apie nusikaltimus privalo veikti. Tai reiškia, kad jei, pavyzdžiui, dėl savo neapdairumo jis nebūtų sužinojęs apie nusikaltimus, jis galėtų išvengti atsakomybės. Trečia, nėra visiškai aišku, kas atsiktų vadams nevykdžius šios pareigos. Pats statutas reglamentuoja tik drausminių nuobaudų skyrimą kariams, tačiau ne vadams. Tikėtina, kad geriausiu atveju, vadams, neįvykdžiusiems šios pareigos, jų vadai galėtų skirti drausminę nuobaudą. Tačiau vado atsakomybės doktrinos tikslas yra ne sudrausminti, o nubausti. Taip yra dėl to, kad pavaldiniai padaro ne šiaip drausminį nusižengimą, o tarptautinės teisės uždraustą nusikaltimą, liečiantį ne vieną valstybę, o visą tarptautinę bendruomenę. Atsakomybė nusikaltimo vykdytojams neišvengiamai turi būti baudžiamoji. Todėl atitinkamai ir vadai turėtų atsakyti baudžiamąja tvarka, ne drausmine. Tokios formuluotės tokia akte nepakanka, kad galima būtų teigti, jog doktrina Lietuvos teisėje yra įtvirtinta. Lietuvos Respublikos baudžiamamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741; Lietuvos Respublikos kariuomenės drausmės statuto patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 51–1635. Taip pat žr. Žilinskas J. Karo nusikaltimų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jų atitiktis tarptautinei teisei problemos // Jurisprudencija, 2006 (80), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 153.

²⁶ Bantekas I. The Contemporary Law of Superior Responsibility // The American Journal of International Law, Vol. 93, No. 3, 1999. P. 577.

²⁷ Cassese A. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 243.

²⁸ Jia B. B. The Doctrine of Command Responsibility Revisited // Chinese Journal of International Law, Vol. 5, 2004. P. 32.

dvi stambias dalis. Pirmąją dalį sudaro pareiga imtis būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią pavaldinių nusikaltimams. Antrąją sudaro pareiga bausti nusikaltimo vykdytojus ar pranešti apie įvykį kompetentingoms institucijoms. Anot jo, pirmuoju atveju, vadas galėtų atsakyti už pavaldinių nusikaltimus, kadangi tie nusikaltimai galėtų būti jo pareigos „užkirsti kelią“ nevykdymo pasekmė. Tačiau antruoju atveju, būtų nelogiška, kad vadas galėtų atsakyti už nusikaltimą, kuris jau įvykdytas ir prie kurio jis neprisidėjo. Tokią atsakomybę jis iliustruoja tokiu pavyzdžiu: kuomet policininkas matydamas nuo jo sprunkantį nusikaltėlį lieka pasyvus, jis negali būti nubaustas už nusikaltėlio padarytą veiką, o atvirkščiai, už savo pareigos sulaikyti nusikaltėlį nevykdymą. Todėl anot S. Trechsel, pareigos „užkirsti kelią“ atveju, vado atsakomybė turėtų būti laikoma vien tik kaip atskiras nusikaltimas.²⁹ TBTJ teisėjas J. B. J. Moloto laikosi pozicijos, kad vado atsakomybė yra atsakomybė už atskirą nusikaltimą, o ne įvykdytą pavaldinių.³⁰ K. Ambos teigimu, praktika pasufleruoja, kad vado atsakomybė yra suprantama kaip atsakomybė už nesugebėjimą vadovauti. Tačiau pastarasis, atsižvelgdamas į Vokietijos baudžiamąjį kodeksą, priduria, kad vis dėlto ji krypta prie tiesioginės atsakomybės formos.³¹ B. I. Bonafe mano, kad vadai nėra netiesiogiai laikomi atsakingais už pavaldinių nusikaltimus. Vado atsakomybė nėra netiesioginės atsakomybės forma.³² Vadai laikomi atsakingais už savo konkrečios vadovavimo pareigos nevykdymą, kylančios iš jų valdžios bei pavaldinių kontroliavimo.³³

Autoriaus nuomone, vadas turėtų būti laikomas atsakingu dėl konkrečiai apibrėžtų pareigų nevykdymo, t.y. dėl atskiro nusikaltimo, tačiau glaudžiai susijusio su pavaldinių padaryta veika. Tokį požiūrį lemia keletas priežasčių. Visų pirma, vadas gali ir neprisidėti prie pavaldinių nusikaltimo, todėl būtų nelogiška sulyginti jo ir nusikaltimo vykdytojų atsakomybės laipsnius. Skiriantis atsakomybės laipsniams, turėtų skirtis ir bausmė. Antra, nors tarptautinio nusikaltimo, kuris vadintųsi „pareigos nevykdymas“ nėra, tačiau tai nereiškia, kad ir atsakomybės negali būti. Apskritai vadas turėtų būti kaltinamas ne „pareigos nevykdymu“, o „pareigos nevykdymu, atsižvelgiant į konkretų pavaldinių nusikaltimą“. Be pavaldinių nusikaltimo doktrina negalėtų egzistuoti. Todėl vado atsakomybę reikia laikyti *sui generis* atsakomybės forma bei visuomet nagrinėti ją pavaldinių galimo padaryti, ar jau padaryto nusikaltimo kontekste. Trečia, gali pasitaikyti tokių situacijų, kuomet vadas apie nusikaltimą sužino tik *post factum* – kuomet jis jau įvykdytas. Kaip būtų galima vadą kaltinti nusikaltimu apie kurį jis nieko nežinojo ir neturėjo galmybės žinoti iki ar net po jo įvykdymo? Tokiu atveju būtų logiškiausia vadą kaltinti pareigos bausti pavaldinius už įvykdytus tarptautinius nusikaltimus nevykdymu. Pagaliau,

²⁹ Trechsel S. Command Responsibility as Separate Offence // Berkeley Journal of International Law Publicist, Vol. 3, 2009. P. 31-32.

³⁰ Moloto J. B. J. Command Responsibility in International Criminal Tribunals // Berkeley Journal of International Law Publicist, Vol. 3, 2009. P. 15.

³¹ Ambos K. Command Responsibility and *Organisationsherrschaft*: Ways of Attributing International Crimes to the ‘Most Responsible’. System Criminality in International Law. /Ed. Nollkaemper A., Wild van der H. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 132.

³² Angl. Vicarious liability.

³³ Bonafe B. I. Command Responsibility between Personal Culpability and Objective Liability: Finding a Proper Role for Command Responsibility // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5, 2007. P. 603-604.

kaip jau minėjome, vado atsakomybė nėra bendrininkavimas, todėl nėra ir negali būti galimybės kaltinti vado tuo pačiu nusikaltimu, kurį įvykdė pavaldiniai, šiam tiesiogiai ir pozityviai prie to neprisidėjus.

Vado atsakomybė galima tik neveikimu, t.y. tarptautinės teisės nustatytų pareigų užkirsti kelią nusikaltimui ar bausti nevykdymu. Toks neveikimas visuomet turi būti nagrinėjamas su konkrečiu pavaldinių nusikaltimu, nesvarbu, ar jį tik kėsiamasi įvykdyti, ar jis jau įvykdytas. Kadangi tokia atsakomybė už neveikimą neturi atitiktens nacionalinėse baudžiamosios teisės sistemose bei negali būti įsprausta į bendrininkavimo ar tiesioginio nusikaltimo vykdymo rėmus, ji yra *sui generis* atsakomybės už neveikimą forma.

II. VADO ATSAKOMYBĖS ELEMENTAI

2.1 Bendros nuostatos

Pagal tarptautinę paprotinę teisę, vadas gali būti laikomas atsakingu pagal vado atsakomybės doktriną, jei yra nustatyti šie trys elementai:

- 1) egzistavo pavaldumo santykiai tarp vado ir nusikaltimą įvykdžiusio pavaldinio;
- 2) vadas žinojo arba turėjo pagrindą žinoti, kad pavaldinys ketino įvykdyti nusikaltimą ar įvykdė;
- 3) vadas nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui ar nubausti nusikaltimo vykdytojus.³⁴

Oric byloje TBTJ pridėjo dar vieną elementą, pagal kurį, turi būti veikimas ar neveikimas, sukeliantis baudžiamąją atsakomybę pagal TBTJ statuto 2-5 str. bei 7 str. 1 d., kurį įvykdė kitas asmuo, o ne kaltinamasis.³⁵

Visi elementai turi būti nustatinėjami tik tokia tvarka, kokia yra išdėstyti, kadangi kaltinamojo pareiga veikti gali atsirasti tik tada, kai yra pavaldumo santykiai tarp jo ir nusikaltimo vykdytojų ir tik tuomet jo žinojimas apie pavaldinių veiksmus tampa svarbus vado atsakomybei kilti. Antra, būtinas *mens rea* turi būti nustatytas dar prieš nagrinėjant pareigų užkirsti kelią nusikaltimui ar bausti laikymąsi/nesilaikymą, nes tokios pareigos, pagal vado atsakomybės doktriną, neegzistuoja kol nėra gaunama informacijos apie pavaldinių atliekamus veiksmus. Būtent tokios informacijos gavimas, kurios duomenimis išsiaiškinama, kad pavaldiniai daro nusikaltimus, yra bendros pareigos veikti priežastis.³⁶

³⁴ Delalic trial judgement, para. 346; Aleksovski trial judgement, para. 69; Halilovic trial judgement, para. 56; Prosecutor v. Blagojevic, Case No. IT-02-60-T (toliau – Blagojevic trial judgement), para. 790; Prosecutor v. Blaskic, Case No. IT-95-14-T (toliau – Blaskic trial judgement), para. 294; Prosecutor v. Brdanin, Case No. IT-99-36-T (toliau – Brdanin trial judgement), para. 275; Prosecutor v. Galic, Case No. IT-98-29-T (toliau – Galic trial judgement), para. 173; Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case No. IT-95-14/2-T (toliau – Kordic trial judgement), para. 401; Prosecutor v. Krnojelac, Case No. IT-97-25-T (toliau – Krnojelac trial judgement), para. 92; Prosecutor v. Krstic, Case No. IT-98-33-T (toliau – Krstic trial judgment), para. 604;; Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic, Case No. IT-96-23-T & IT-96-23-1-T (toliau – Kunarac trial judgement), para. 395; Prosecutor v. Kvočka, Case No. IT-98-30/1-T (toliau – Kvočka trial judgement), para. 314; Prosecutor v. Naletilic and Martinovic, Case No. IT-98-34-T (toliau – Naletilic trial judgement), para 65; Prosecutor v. Stakic, Case No. IT-97-24-T (toliau – Stakic trial judgement), para 457; Prosecutor v. Strugar, Case No. IT-01-42-T (toliau – Strugar trial judgement), para. 358; Prosecutor v. Bagilishema, Case No. ICTR-95-1A-T (toliau – Bagilishema trial judgement), para 38; Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T (toliau – Kayishema trial judgement), paras 217-231; Prosecutor v. Kajelijeli, Case No. ICTR-98-44A-T (toliau – Kejelijeli trial judgement), para. 772; Prosecutor v. Kamuhanda, Case No. ICTR-95-54A-T (toliau – Kamuhanda trial judgement), para. 603; Prosecutor v. Ntagerura, Bagambiki and Imanishimwe, Case No. ICTR-99-46-T (toliau – Ntagerura trial judgement), para 627.

³⁵ Prosecutor v. Oric, Case No. IT-03-68-T (toliau – Oric trial judgement), para. 294.

³⁶ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 129.

Visus tris elementus įrodyti yra kaltinamosios pusės darbas ir kaltinamasis bus pripažintas kaltu pagal vado atsakomybės doktriną tik tuomet, kai neliks jokių abejonių dėl šių elementų faktinio koegzistavimo.³⁷

2.2 Nusikaltimo įvykdymas

Nors atsakomybė vadui gali kilti tik esant visiems trimis įrodytiems elementams, tačiau būtina pradinė sąlyga yra pavaldinių įvykdytas nusikaltimas.

Visų pirma, pažeidimas turi būti baudžiamojo pobūdžio. Tai reiškia, kad vadas pagal tarptautinę teisę nebus atsakingas, jei jo pavaldinio pažeidimas bus tik drausminis. Tačiau vien fakto, kad pažeidimas yra laikomas nusikaltimu pagal tarptautinę teisę, nepakanka. Teoriškai vado atsakomybė kyla ne dėl to, kad vieną ar kitą veiką tarptautinė teisė apibrėžia kaip nusikalstamą, o dėl to, kad ta veika yra uždrausta ir baudžiama pagal teismo taikomą teisę.³⁸ TBTJ ir TBTR tribunolų statutuose yra nustatyta, jog tam, kad vadui kiltų atsakomybė, turi būti įvykdytas nusikaltimas, kuriam teismas turi jurisdikciją.³⁹

Pagal tarptautinę teisę, pavaldinių nusikaltimas turi būti pilnai įvykdytas. Tai reiškia, kad vadui atsakomybė negali kilti, jei buvo tik pasikėsinta padaryti nusikaltimą ar jis buvo nebaigtas.⁴⁰ Verta pastebėti, kad kai kurie nusikaltimai, nors ir gali skambėti kaip nebaigti, tačiau sudaro nusikaltimą pagal tarptautinę teisę ir yra baustini (tiesioginis ir viešas kurstymas vykdyti genocidą, pasikėsinimas vykdyti genocidą⁴¹).

Pavaldinių nusikaltimas gali būti įvykdytas tiek veikimu, tiek neveikimu.⁴² THT ne tik draudžia tam tikrus veiksmus, pavyzdžiui, privatiems asmenims nešioti emblemą su užrašu „Raudonasis Kryžius“,⁴³ užgrobti laivą-ligoninę,⁴⁴ bet ir įpareigoja elgtis pozityviai, pavyzdžiui, elgtis humaniškai su karo belaisviais⁴⁵ ar saugoti sužeistuosius.⁴⁶ Todėl, pavyzdžiui, jei vadas žinojo (ar turėjo pagrindą žinoti), kad jam pavaldūs asmenys, turintys pareigą rūpintis karo

³⁷ Angl. Proof beyond reasonable doubt. Blaskic trial judgement, para. 308; Prosecutor v. Bagilishema, Case No. ICTR-95-1A-A (toliau – Bagilishema appeal judgement), para. 52.

³⁸ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 131.

³⁹ TBTJ statuto 7 str. 3d. nukreipiamoji norma į 2-5 str. įvardytus teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus ir atitinkamai TBTR statuto 6 str. 3 d. į 2-4 str.

⁴⁰ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 132.

⁴¹ Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį // Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-855, 3 str.

⁴² Oric trial judgement, paras. 302-304.

⁴³ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1905, 53 str.

⁴⁴ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir skęstančiųjų ginkluotųjų pajėgų narių jūrose padėties pagerinimo // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1906, 22 str.

⁴⁵ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1907. 13 str.

⁴⁶ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1908. 16 str.

belaisvių gerove, tyčia marino juos badu, ir jei vadas nesiėmė jokių priemonių užkirsti kelią tokiam neveikimui ar bausti už jį, jam gali kilti atsakomybė už savo pareigos nevykdymą. Tačiau pavaldinio neveikimas visada turi sudaryti nusikaltimą.

Nors nusikaltimo įvykdymas nėra vienas iš vado atsakomybės elementų, tačiau yra būtina sąlyga jai kilti. Pavaldinių įvykdytas nusikaltimas turi būti baudžiamojo pobūdžio, baigtas bei įvykdytas veikimu ar neveikimu.

2.3 Pirmasis elementas: pavaldumo santykiai

Kariuomenė, kaip ir kiekviena valstybės institucija, pasižymi hierarchiškumu. Pirmasis vado atsakomybės elementas reikalauja iš kaltinančios pusės įrodyti, kad tarp vado ir jo pavaldinių, dariusių nusikaltimus, egzistavo pavaldumo santykiai. Vado ir pavaldinių santykiai yra paremti kontrole hierarchijos grandinėje, nesvarbu ar ji tiesioginė, ar netiesioginė.⁴⁷ Pagal tarptautinę teisę nėra jokio reikalavimo, jog tokie santykiai būtų tiesioginiai ar betarpiški, norint vadą patraukti baudžiamajon atsakomybėn. Nustatant pavaldumo santykius vien galėjimas daryti įtaką pavaldinių veiksams nėra pakankamas.⁴⁸ Reikalaujama nustatyti, kad buvo efektyvus pavaldinių kontroliavimas, nesvarbu, ar pavaldinys yra tik rangų žemesnis už vadą, ar santykiai tarp jų yra labiau nutolę.⁴⁹ Formalaus pavaldumo nustatymas nėra būtinas kaltei įrodyti, vietoje to, reikia įrodyti, kad kaltinamasis tam tikru būdu buvo viršesnis už nusikaltimo vykdytoją.⁵⁰ Atsakomybė gali kilti tik tiems vadams (nesvarbu, ar vykdančioms *de jure*, ar *de facto* valdžią, karo ar civiliams vadams), kurie tiesiogiai ar netiesiogiai priklauso pavaldumo grandinei ir turi galią kontroliuoti ar bausti savo pavaldinių veiksmus.⁵¹ Karo vadų pareigos paprastai būna apibrėžiamos tiksliai bei paremtos griežta hierarchija, todėl nustatyti vadų vietą pavaldumo grandinėje tokiais atvejais visada yra paprasčiau, nei civilių.⁵² Pavaldumo grandinė yra vienas iš vado atsakomybės nustatymo atributų, padedančių atskirti civilius vadus nuo kiršintojų ar kitų įtaką darančių asmenų.⁵³ Nusikaltimo vykdytojais nebūtinai turi būti tiesiogiai vado valdomi ir kontroliuojami, vadai tai gali padaryti per pavaldumo grandinę.⁵⁴ Anot Mattraux, jei nėra įrodyta, kad kaltinamasis tiesiogiai vadovavo nusikaltimo vykdytojams, turi būti nustatyta, ar jis nekontroliavo nusikaltimo vykdytojų

⁴⁷ Prosecutor v. Delalic et al. Case No. IT-96-21-A (toliau – Delalic appeal judgement);. Para 251.

⁴⁸ Prosecutor v. Halilovic, Case No. IT-01048-A (toliau – Halilovic appeal judgement), para. 59; Prosecutor v. Bikindi, Case No. ICTR-01-72-T, para. 413.

⁴⁹ Halilovic trial Judgement, para. 63.

⁵⁰ Halilovic appeal judgement, para. 59.

⁵¹ Kordic trial judgement, para. 416.

⁵² Ten pat. Para. 419.

⁵³ Bagilishema trial judgement, para. 43.

⁵⁴ Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General, Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004, Geneva, 25 January 2005. Para. 558.

per kitus asmenis pavaldumo grandinėje. Ir jei tokia grandinė yra sutrūkusi bet kuriame pavaldumo taške, jungiančiame nusikaltimo vykdytoją ir vadą, pastarajam atsakomybė už padarytus nusikaltimus neturėtų kilti.⁵⁵

Pagal tarptautinę humanitarinę teisę, kiekviena armija, nereguliari kariuomenė ar karinis vienetas, įsitraukiantis į tarptautinį ar netarptautinį ginkluotą konfliktą, privalo turėti vadą, atsakingą už disciplinos palaikymą, garantuojantį veiksmų atitikimą teisei. Tai yra visos humanitarinės teisės egzistavimo ir galiojimo priežastis, nes be pavaldumo grandinės ir asmens, kontroliuojančio karinius vienetus, atsirastų anarchija ir chaosas, todėl niekas negalėtų užtikrinti tvarkos ir pagarbos teisei.⁵⁶

Taigi pavaldumo santykiai yra glaudžiai susiję su vado gebėjimu kontroliuoti pavaldinius, nesvarbu, ar jis tai daro tiesiogiai, ar per kitus asmenis. Pavaldumas reiškia ne aukštesnes pareigas, o faktinę viršenybę kitų atžvilgiu. Pavaldumo santykių nustatymas yra pirmasis vado atsakomybės doktrinos elementas, todėl būtina kruopščiai ir visapusiškai išnagrinėti, ar vienas asmuo vykde kontrolę kito asmens atžvilgiu.

2.3.1 Pavaldumo santykių nustatymas

Vadovavimas pavaldiniams yra būtina vado atsakomybės kilimo sąlyga. Vienoje santykių pusėje yra vadovaujantis asmuo, kitoje – jam paklūstantis nusikaltimo vykdytojas. Vien formalaus buvimo vadovaujančiojo pusėje nepakanka nustatyti, kad egzistavo pavaldumo santykiai. Formalios teisinės valdžios kontroliuoti pavaldinių veiksmus nebuvimas negali užkirsti kelio vado atsakomybei kilti.⁵⁷ Santykiai tarp vado ir pavaldinių gali atsirasti arba teisiniu pagrindu, dar vadinami *de jure* santykiais, arba vien faktiniu, *de facto*, grįsti vien faktiniais vadovavimo veiksniais.

Nėra būtina nustatyti, kad egzistavo tiesioginė ar faktinė subordinacija tarp vado ir pavaldinių, kuri reikštų, kad viena pusė yra būtinai keliais pavaldumo laipteliais aukščiau/žemiau už kitą. Pakanka įrodyti, kad kaltinamasis yra formalioje ar neformalioje hierarchijoje viršesnis, nei nusikaltimo vykdytojas. Efektyvus pavaldinio kontroliavimas, kuomet yra galimybė užkirsti kelią jo vykdomam nusikaltimui, ar galimybė bausti, yra minimalus reikalavimas nustatant pavaldumo santykius.⁵⁸

G. Mettraux teigimu, pavaldumo santykiai gali būti apibūdinami kaip tarpasmeniniai. Tokie santykiai negali būti nustatyti vien parodant, kad kaltinamasis vadovavo ar buvo atsakingas

⁵⁵ Mettraux. G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 152.

⁵⁶ Ten pat. Para. 561.

⁵⁷ Delalic trial judgement, para. 354.

⁵⁸ Delalic appeal judgement, para. 303.

už tam tikro organo veiklą, tam reikia abiejų pusių bendro supratimo, kad vienas asmuo yra vadovaujantis, o kitas jam paklūstantis. Toks supratimas reiškia *inter alia*, kad asmuo turi būti įsitikinęs, jog vien tik jis turi teisę vadovauti, todėl prieš teisiant asmenį pagal vado atsakomybės doktriną, būtina įsitikinti, kad vadas žinojo apie savo dominuojančią padėtį pavaldinių atžvilgiu ir suprato savo kaip vado pareigas užkirsti kelią pavaldinių vykdomiems pažeidimams ir bausti už juos.⁵⁹

Pavaldumo santykių koncepcija vado atsakomybės doktrinoje anaiptol nėra tokia aiški ir vienprasmė. Jei vadas būtų autoritetinę subjektų oficialiai paskirtas vadovauti brigadai, ar tai reikštų pavaldumo santykių atsiradimą? Ir atvirkščiai, jei vadas nebūtų paskirtas oficialiai, bet tam tikroje situacijoje vykdytų efektyvią kontrolę pavaldinių atžvilgiu, ar egzistuotų pavaldumo santykiai? Šiuos ir kitus klausimus nagrinėjo TBTJ ir TBTR bei nacionaliniai teismai, plėtodami *de jure* ir *de facto* valdžios sampratas.

2.3.2 *De jure* valdžia

Bosnijos ir Hercegovinos Valstybės teismas (toliau – BHVT) Stupar bylos 2008 m. liepos 29 d. nuosprendyje pasisakė, kad *de jure* valdžia yra ta, kuri atsiranda nuo oficialaus paskyrimo į pareigas, kurios leidžia vadovauti pavaldiniams hierarchijos struktūros viduje.⁶⁰ Asmuo naudojasi *de jure* valdžia tuomet, kai jam ji yra teisiškai suteikta. Tokio pobūdžio valdžia gali kilti iš teisės, iš sutarties ar bet kurio kito teisinio šaltinio bei būti patvirtinta tiek raštišku, tiek žodiniu sutarimu.⁶¹

De jure valdžios egzistavimą iš pirmo žvilgsnio, atrodo, nėra sudėtinga įrodyti, kadangi paprastai ji yra užfiksuota teisiniuose dokumentuose, priimant asmenį į tarnybą. Tačiau vien teisinio fakto, kad asmuo yra paskirtas eiti konkrečias vadovavimo pareigas, nepakanka kaltei įrodyti. Turi būti nustatyta, kad skyrimo į pareigas tikslas ir viena iš paskirtojo asmens pareigų yra vadovavimas. Kaip teigia G. Mettraux, būtų nelogiška teigti, kad paskirtas brigados logistikos skyriaus vadas galėtų būti atsakingas už visos brigados ar korpuso narių veiksmus, kadangi nėra nustatyta, kad pavaldumo santykiai egzistuoja *vis-a-vis* padaliniui priklausančių asmenų atžvilgiu.⁶² Todėl galima būtų teigti, jog pavaldumo santykiai turi būti griežtai funkcinio pobūdžio, t.y. nusikaltimą vykdančių asmenų pavaldumas vadui turi patekti į pastarojo atliekamas funkcijas bei kompetenciją, kurios dėka vadas gali užkirsti kelią pažeidimui ar bausti tokį pažeidimą padariusius asmenis.

⁵⁹ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 139.

⁶⁰ Stupar et al. Case No. X-KR-05/24 (toliau – Stupar trial judgement).

⁶¹ Prosecutor v. Nahimana, Narayagwiza and Ngeze. Case No. ICTR-99-52-A (toliau – Nahimana appeal judgement), para. 787.

⁶² Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 140.

Tais atvejis, kai iš paskyrimo dokumento sunku nustatyti vado statusą arba tokio dokumento iš viso nėra, galima remtis ir faktinėmis aplinkybėmis. Kordic byloje TBTJ teigė, kad reikia analizuoti vado atliekamas faktines užduotis. Įrodymai, kad kaltinamasis buvo kitų suprantamas kaip aukštas pareigas einantis viešas asmuo ir turintis tam tikrą valdžią, gali būti svarbūs vertinant jo faktinę valdžios galią, tačiau nepakankami nustatant pavaldumo santykius. Jiems nustatyti reikia nagrinėti bendrą vado elgesį su pavaldiniais ir pareigų vykdymą.⁶³ Todėl *de jure* valdžia gali būti nustatyta remiantis ir šalutiniais faktais.

BHVT Rasevic ir Todovic byloje teigė, kad nėra svarbu, ar asmuo paskirtas į tam tikrą poziciją su dokumentiniu patvirtinimu ar be, pati vieta negali būti tuščia, asmeniui turi būti suteikta valdžia, kurios pagalba jis galėtų efektyviai kontroliuoti pavaldinius, įvykdžiusius nusikaltimą.⁶⁴ TBTJ apeliaciniai rūmai Delalic byloje⁶⁵ pasisakė, kad jei asmuo turi *de jure* valdžią, galima preziumuoti, kad tokia valdžia *prima facie* reiškia efektyvaus kontroliavimo buvimą, nebent įrodoma priešingai.⁶⁶ Be to svarbu įrodyti, kad vadovavimas buvo faktinis. Celebici byloje kaltinamasis Delalic belaisvių buvo laikomas kaip pavaduojantis stovyklos vadas, kuris galėjo daryti įtaką stovyklos sargams. Tačiau tokio požiūrio teismui nepakako, kadangi efektyvi valdžia visada turi būti tikra, egzistuoti faktiškai.⁶⁷ Nesvarbu ar valdžia *de jure* ar *de facto*, karo ar civilių vadas, vadovavimo padėtis turi būti paremta kaltinamojo realios valdžios vertinimu.⁶⁸

Galėjimas užkirsti kelią vykdomam nusikaltimui ar bausti nebūtinai atsiranda vien tik iš *de jure* valdžios, oficialiai suteiktos kompetentingų institucijų ar pareigūnų. Gali pasitaikyti atveju, kai teisiškai asmuo neturi jokių įgaliojimų, tačiau faktiškai efektyviai kontroliuoja asmenis ar jų grupes. Vado atsakomybės doktrina yra taikoma ir *de jure*, ir *de facto* valdžią vykdančioms vadams.

2.3.3 *De facto* valdžia

Šiuolaikiniai kariavimo būdai ir metodai tarptautinių nusikaltimų kontekste nuolat plečiasi: be valstybės kariuomenės įsitraukia ir nenuolatiniai kombatantai ir neformalūs dariniai, pavyzdžiui, partizanų judėjimai, pusiau kariniai daliniai, teroristai ir kiti.⁶⁹ Daugumos šiuolaikinių konfliktų metu gali atsirasti tik *de facto* valdžia, pavyzdžiui, pačios save pasiskelbusios vyriausybės, todėl atitinkamai sukuriamos ir *de facto* institucijos. Tam, kad teisė tokiomis aplinkybėmis būtų veiksminga, būtina apibrėžti ne tik nusikaltimą vykdančių asmenų atsakomybę, bet ir tų, kurie jiems

⁶³ Kordic trial judgement, Case No. IT-95-14/2-T, para. 424.

⁶⁴ Prosecutor v. Rasevic and Todovic, Case No. X-KR/06/275 (toliau Rasevic trial judgement), P. 149.

⁶⁵ Dar žinoma kaip Celebici stovyklos byla.

⁶⁶ Delalic appeal judgement, para. 197.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Kordic trial judgement, para. 418.

⁶⁹ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 122.

vadovauja, nors ir nėra teisiškai įpareigoti.⁷⁰ Tol, kol vadas efektyviai kontroliuoja savo pavaldinius, kol gali užkirsti kelią jų vykdomiems nusikaltimams ar bausti, atsako už pavaldinių veiksmus, jei nesimėmė tokio kontroliavimo būdo.⁷¹

De facto valdžios fenomenas paprastai buvo sutinkamas pilietinių karų atvejais, tačiau pasitaikė ir tarptautiniuose konfliktuose. Britų karo teismo Sadaichi byloje kapitonas Gozawa Sadaichi, indų karo belaisvių stovyklos vadas, buvo kaltinamas belaisvių kankinimu, žiauriu elgesiu ir kitais karo nusikaltimais.⁷² Jis leido savo padėjėjui elgtis netinkamai su karo belaisviais, iš kurių vienas dėl to žuvo. Teismas teigė, kad „vadas“ reiškia asmenį, kuris turi galią priversti atlikti tam tikrą veiksmą. Tokia viršenybė nereiškia vien laipsnio. Tam tikromis aplinkybėmis gali atsitikti taip, kad kuopos vadas vadovauja majorui, todėl tokiu atveju vadas negali savo nusikaltimo teisinti vado įsakymų vykdymu.⁷³ Galimybė priversti atlikti tam tikrą veiksmą neišvengiamai apima ir galimybę reikalauti ar įsakyti ir galimybę priversti paklusti. Todėl net prieštaraujantis nacionalinei teisei svetimos valdžios uzurpavimas negali apsaugoti asmens nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagal vado atsakomybės doktriną, jei tas asmuo vykdė *de facto* valdžią.⁷⁴

Pagal IPP komentarą, vado atsakomybė gali būti taikoma visiems asmenims nuo aukščiausio rango vadų iki vadų, turinčių vos kelis pavaldinius, nuo vyriausio kariuomenės vado iki paprasto kareivio, perėmusio būrio vadovavimo funkciją iš kritusio ar nebegalinčio vadovauti vado.⁷⁵ Toks liberalus požiūris į asmens pareigų laipsnį, kaip nebūtinai reikšmingą faktorių, įrodo, kad tarptautinei teisei, ypač gyvenimo realijas sekančiai teismų praktikai, svarbu ne formalumas, o gyvas situacijos atspindys. Kaip antai, IPP 87 str. 1 d. minimas karo vadas turi užkirsti kelią ne tik sau pavaldžių asmenų daromiems konvenciniams pažeidimams, bet ir kitų, kuriuos jis kontroliuoja.⁷⁶ Tai reiškia, kad į pirmą vietą iškeliamą *de facto* kontrolės sistema. Jei būtų atvirkščiai, vadai galėtų pateisinti savo veiksmus (neveikimą) tuo, jog jie buvo atsakingi tik už pavaldžius, bet ne kontroliuojamus asmenis, vykdžiusius pažeidimus. Vado sąvoka yra kur kas platesnė ir turėtų būti nagrinėjama hierarchijos sistemos rėmuose, apimančios kontrolės

⁷⁰ Delalic appeal judgement, para. 193.

⁷¹ Ten pat. Para. 198.

⁷² Singapore Cases – Details of Trials Records //

<http://www.ocf.berkeley.edu/~changmin/Japan/singapore/Trials/GoZawa.htm>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

⁷³ Op.cit. Law Reports on Trials of War Criminals. Selected and Prepared by the United Nations War Crimes Commission. Digest of Law and Cases. Vol. XV, P. 175.

⁷⁴ Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester university press, 2002. P. 81.

⁷⁵ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Ziemermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987. P. 1019. Para 3553.

⁷⁶ „[...] karo vadas užkirstų kelią, o prirėkus pašalintų jiems pavaldžių ginkluotųjų pajėgų narių ar kitų jų kontroliuojamų asmenų daromų konvencijų [...] pažeidimus. [...].“

konceptiją.⁷⁷ Būtent galimybė kontroliuoti pavaldinius, pagal TBTJ, yra tas pradžios taškas, nuo kurio asmuo yra laikomas vadu, turinčiu įsipareigojimus „užkirsti kelią“ ir „bausti“.⁷⁸ Tačiau kontroliavimas turi būti efektyvus, o tai reiškia, kad vadas turi turėti materialią galimybę kontroliuoti pavaldinius, materialiai sugebėti užkirsti kelią jų daromiems nusikaltimams ar bausti. Tokios materialios galimybės šaknys gali būti tiek *de facto*, tiek *de jure* valdžioje.⁷⁹

Nors *de facto* ir *de jure* valdžios vadų vadovavimo laipsnis gali skirtis savo formomis, iš esmės abu vadai turi turėti panašias valdymo galias.⁸⁰

Po to, kai nustatoma, kad vadas turėjo *de jure* ar *de facto* valdžią pavaldinių atžvilgiu, seka efektyvaus valdymo, dar vadinamo efektyvios kontrolės testu, nustatymas. Kaip matysime vėliau, efektyvumo reikalavimas reiškia, kad asmuo, nors ir turintis *de jure* ar *de facto* valdžią pavaldinių atžvilgiu, tačiau praktiškai negalintis kontroliuoti pavaldinių, negali atsakyti pagal vado atsakomybės doktriną.

2.3.4 Efektyvi kontrolė

Nors visi kariniai dariniai pasižymi griežta hierarchija, kurioje įsakymai ir nurodymai keliauja nuo pavaldumo grandinės viršaus žemyn, termino „vadas“ samprata nebūtinai turi apimti viršesnę asmenį nusikaltimo vykdytojo atžvilgiu.⁸¹ Vadas užsitraukia atsakomybę tik tuomet, kai efektyviai kontroliuoja teisės pažeidėją, nes tai įgalina jį vykdyti savo aktyvias pareigas.⁸² Todėl atsakomybė vadui gali kilti ir tuomet, kai pavaldiniai nėra formaliai pavaldūs, įrodžius, kad jis vykdė efektyvią kontrolę pažeidėjų atžvilgiu.⁸³

Ad hoc tribunolai aiškino efektyvią kontrolę, kaip materialią galimybę užkirsti kelią pažeidimams ar bausti pažeidėjus.⁸⁴ Daromas esminis poveikis pavaldiniams, kuris nepasiekia efektyvios kontrolės pradžios taško, negali užtraukti atsakomybės vadams.⁸⁵ Atitinkamai, ten kur nėra efektyvios kontrolės, nėra ir vadų atsakomybės.⁸⁶ Galėjimas kontroliuoti pavaldinių veiksmus yra

⁷⁷ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, P. 1013, para 3544.

⁷⁸ Delalic trial judgement, para. 377.

⁷⁹ Ten pat. Para. 378.

⁸⁰ Kordic trial judgement, para. 416.

⁸¹ Mundis A. D. /Ed. Boas G., Schabas W. Crimes of the Commander: Superior Responsibility under article 7(3) of the ICTY Statute. International Criminal Law Developments in the Case Law of the ICTY. International Humanitarian Law Series. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003. P. 250.

⁸² Delalic appeal judgement, para. 198.

⁸³ Mundis A. D. /Ed. Boas G., Schabas W. Crimes of the Commander: Superior Responsibility under article 7(3) of the ICTY Statute. International Criminal Law Developments in the Case Law of the ICTY. International Humanitarian Law Series. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003. P. 250.

⁸⁴ Bagilishema Appeal Judgement, para. 50; Delalic Appeal Judgement, para. 192.

⁸⁵ Halilovic trial judgement, para. 59.

⁸⁶ Delalic appeal judgement, para. 374.

vado-pavaldinių santykių atsiradimo pagrindas ir doktrinos tikslas.⁸⁷ Tai reiškia, kad nagrinėjant pirmąjį atsakomybės elementą svarbiausia įrodyti, kad vadas efektyviai kontroliavo pavaldinius, ir tik po to galima nagrinėti kitus elementus. Dėl šios priežasties efektyvi kontrolė dar kartais vadinama „efektyvios kontrolės testu“.

„Efektyvios kontrolės testą“ turi pereiti bet kuris vadas, nepriklausomai nuo pavaldumo santykių pobūdžio, kuris gali būti karinis, pusiau karinis ar civilinis.⁸⁸ Efektyvų kontroliavimą reiktų suprasti ne kaip galimybę daryti įtaką pavaldiniams, o kaip galimybę imtis tinkamų priemonių, kurių dėka gali būti užkirstas kelias nusikaltimo darymui arba nubausti nusikaltimo vykdytojai.⁸⁹ Oric byloje TBTJ efektyvią kontrolę apibūdino kaip galimybę palaikyti tam tikrų taisyklių ir įsakymų laikymosi tvarką arba, nesant tokios tvarkos, galimybę priversti jos laikytis.⁹⁰ „Efektyvumas“, anot TBTJ, reiškia tikrą, o ne teorinę galimybę imtis tinkamų priemonių.⁹¹ Ar vadas efektyviai kontroliavo pavaldinius yra sprendžiama iš konkrečios bylos aplinkybių.⁹²

Romos statuto straipsnis, reglamentuojantis kariuomenės vadų ir asmenų, vykdančių kariuomenės vado funkcijas, atsakomybę, nustato pavaldinių „efektyvaus vadovavimo“ (angl. effective command) ir „efektyvios valdžios“ (angl. effective authority) sąlygas.⁹³ TBT ikiteisminio tyrimo kolegija šias sąvokas aiškina remdamasi tradicine jų reikšme: „vadovavimas“ – tai valdžios turėjimas, ypač karinių pajėgų atžvilgiu, o sąvoka „valdžia“ reiškia galią ar teisę duoti įsakymus ir priversti paklusti. „Efektyvus vadovavimas“ ir „efektyvi valdžia“ yra dvi alternatyvos, galimos taikyti tiek kariuomenės vadams, tiek asmenims, vykdančioms kariuomenės vado funkcijas. Nors „vadovavimas“ ir „valdžia“ yra labai panašios, tačiau skirtingą reikšmę turinčios sąvokos. Žodžiai „vadovavimas“ ir „valdžia“, Kolegijos nuomone, neturi jokios įtakos nustatant kontroliavimo laipsnį, kadangi abiem atvejais jis turi būti vienodas, tačiau sąvoka „efektyvi valdžia“ gali apimti ir pavaldinių kontroliavimo modalumą, pobūdį ar prigimtį.⁹⁴ Kolegija taip pat nurodė keletą veiksmų, padedančių nustatyti efektyvaus kontroliavimo buvimą: oficialios vado pareigos, jo galia duoti įsakymus; galimybė užtikrinti duotų įsakymų vykdymą; jo padėtis kariuomenės struktūroje ir faktinės užduotys, kurias jis vykdo; galimybė įsakyti jo vadovaujamos pajėgoms, nesvarbu ar tiesiogiai pavaldžioms, ar žemesnio pavaldumo, pradėti karo veiksmus; galimybė performuoti pavaldžius dalinius ar keisti vadovaujamų organų struktūrą; galia paaukštinti, pakeisti, nušalinti ar

⁸⁷ Prosecutor v. Fofana and Kondewa, Case No. SCSL-04-14-T (toliau – Fofana trial judgement), para. 313.

⁸⁸ Mettraux. G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 157.

⁸⁹ Delalic trial judgement, para. 354.

⁹⁰ Oric trial judgement, para. 311.

⁹¹ Kordic trial judgement, para. 422.

⁹² Prosecutor v. Strugar, Case No. IT-01-42-A, para. 254.

⁹³ Rome Statute of International Criminal Court. Art. 28 (a). Lietuviškame statuto tekste ne tik praleidžiamas praleidžiamas žodis „efektyvus“, bet apskritai neverčiama „effective authority“ sąvoka.

⁹⁴ Prosecutor v. Bemba, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. Pre-Trial Chamber II. No. ICC-01/05-01/08-424. Paras. 412-413.

drausminti bet kuri pajėgų nari; galimybė bet kuriuo metu siųsti pajėgas į karo veiksmų zoną ar atšaukti.⁹⁵

Nors efektyvi kontrolė egzistuoja tarp tvarką palaikančio vado ir jam pavaldžių nusikaltimo vykdytojų, tačiau šis santykis gali apimti ir trečias šalis. Vadas gali kontroliuoti nusikaltimo vykdytojus per trečiuosius asmenis. Tokiu atveju efektyvi kontrolė turi egzistuoti ir tarp vado ir trečiųjų asmenų, ir tarp trečiųjų asmenų bei nusikaltimo vykdytojų. Negalima laikyti kaltinamojo efektyviai kontroliavusiu pavaldinius, jei galimybė kontroliuoti yra priklausoma nuo kitų diskrecijos padėti jam.⁹⁶

Kaip buvo minėta, *de jure* valdžioje efektyvus kontroliavimas gali būti preziumuojamas, nebent įrodoma priešingai.⁹⁷ Todėl galima teigti, kad tik susiduriant su *de facto* valdžia, visais atvejais būtina įrodyti efektyvios kontrolės egzistavimą.

Gali kilti klausimas, kuriuo metu vadas turi efektyviai kontroliuoti savo pavaldinius: ar vien tik nusikaltimo padarymo metu, ar laiko tarpas turi būti ilgesnis? TBTJ teigia, kad statuto 7 str. 3 d. formuluotė reikalauja, jog kaltinamasis būtų pavaldinių vadas tuomet, kai jie vykdo nusikaltimus.⁹⁸ Taigi efektyvi kontrolė privalo egzistuoti nusikaltimo darymo metu.

2.3.5 Vado atsakomybės taikymas civiliams

Civiliai, kaip ir karo vadai, gali teisiškai atsakyti dėl pareigos veikti nevykdymo, jei jie efektyviai vadovavo pavaldiniams ar kontroliavo jų veiksmus.⁹⁹ Niurnbergo ir Tokijo tribunolų praktikoje jau buvo atpažįstamas civilių vadų atsakomybės fenomenas, tačiau nekonkretizuojamas jų atsakomybės pobūdis.¹⁰⁰ Civilių vadų atsakomybę detaliam analizavo *ad hoc* tribunolai.

Akayesu byloje, Jean Paul Akayesu buvo Tabos regiono burmistras. Jis buvo kaltinamas tiek pagal tiesioginę, tiek vado atsakomybę dėl karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui, kuriuos įvykdė Interhamwe – vietinė karo policija. Akayesu žinojo apie Interhamwe daromus pažeidimus, bet užuot užkirtęs kelią ar baudęs, juos rėmė. Tačiau nebuvo įrodyta, kad Interhamwe buvo pavaldūs Akayesu, todėl pastarasis buvo išteisintas. TBTR šioje byloje aiškino, kad vado atsakomybės principo taikymas civiliams vadams yra ginčytinas. Kiekvienos bylos atveju reikia nustatyti valdžios galių susiformavimą tam, kad būtų nustatyta, ar kaltinamasis turėjo ar neturėjo

⁹⁵ Ten pat. Para. 418.

⁹⁶ Mettraux. G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 159.

⁹⁷ Delalic appeal judgement, para. 197.

⁹⁸ Prosecutor v. Hadzihasanovic et al. Case No. IT-01-47-AR72, Decision on Interlocutory Appeal Challenging Jurisdiction in Relation to Command Responsibility. 16 July 2003, para. 41.

⁹⁹ Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui // Valstybės žinios, Nr. 49-2165, 2003. (toliau – Romos statutas) 28 str.

¹⁰⁰ Žr. Plačiau. Ronen Y. Superior Responsibility of Civilians for International Crimes Committed in Civilian Settings // Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol. 43, No. 2, 2010. P. 8-11.; Delalic trial judgement, paras. 357-363.

imtis būtinų ir tinkamų priemonių, kad užkirstų kelią pavaldinių nusikaltimams ar bausti.¹⁰¹ Šiai nuomonei iš dalies prieštaravo Kayishema¹⁰² ir Rudzinama¹⁰³ byloje išsakyta TBTR teisėjų pozicija, kad atsakomybės taikymas civiliams vadams nėra ginčytinas klausimas, nes tam yra daugybė priežasčių.¹⁰⁴ TBTR statute nėra nustatyta, kad doktrina gali būti taikoma vien tik karo vadams. Vado sąvoka turi būti suprantama plačiai, todėl turėtų būti įtraukti ir politiniai lyderiai ar kiti valdžią turintys subjektai.¹⁰⁵ Be šių bylų, Ruandos tribunole taip pat buvo keletas, kuriose taikant vado atsakomybės normas buvo teisiami civiliai lyderiai.¹⁰⁶ Atsakomybės civiliams vadams klausimas taip pat kilo ir Kajelijeli byloje. Juvenal Kalejineli buvo Mukingo komunos burmistras, įkūręs ir *de facto* vadovavęs vietinėms Interhamwe pajėgoms, vykdžiusiems žiaurius nusikaltimus prieš tutsius.¹⁰⁷ Pirmos instancijos teismo rūmai burmistrą pripažino kaltu dėl tutsių etninės grupės naikinimo tiek pagal tiesioginę (kadangi Kajelijeli pats tiesiogiai vykdė genocidą), tiek vado atsakomybę (kadangi nesugebėjo užkirsti kelio Interhamwe vykdyti genocidą ir bausti).¹⁰⁸ Tačiau apeliaciniai rūmai, remdamiesi TBTJ praktika, pasisakė, kad jei kaltinimasis yra pripažintas kaltu tiek pagal individualią tiesioginę, tiek vado atsakomybę¹⁰⁹ dėl tų pačių faktų kaltinamosiose išvadose, t.y. esant dviejų atsakomybės formų konkurencijai, pirmenybė turi būti suteikiama tiesioginei individualiai atsakomybei, todėl teismas anuliavo pirmos instancijos teismo rūmų

¹⁰¹ Prosecutor v. Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T (toliau – Akayesu trial judgement), para. 491.

¹⁰² Clement Kayishema buvo Kibuye (vienos iš 11 Ruandos prefektūrų) prefektas. Prefektas yra aukščiausias vietinės valdžios pareigūnas, valstybinės valdžios patikėtinis, atsakingas už taikos palaikymą, viešąją tvarką ir prefektūros gyventojų saugumą. Kayishema buvo kaltinamas, remiantis vado atsakomybės doktrina, dėl sau pavaldaus administracinio aparato narių, Gendarmerie Nationale (karinės valstybės pajėgos, įkurtos palaikyti viešąją tvarką ir saugumą, turinčios pareigą informuoti prefektūrą apie viešos tvarkos pažeidimus) bei kumonos policijos padarytų nusikaltimų. Gendarmerie Nationale, gavus vado Kayishema įsakymą, nužudė tūkstančius tutsių, susirinkusių Kibuye miesto stadione. Kitas įvykis, susijęs su Kayishema atsakomybe buvo tutsių, prisiglaudusių Mubungoje esančioje bažnyčioje, skerdynės. Taip pat tutsių genocidas apėmė ir įvykius Biseseo rajone, kurių metu kasdien buvo žudomi tutsiai pabėgėliai.

¹⁰³ Obed Ruzindana prisidėjo prie Kayishema vykdomų skerdynių Biseseo rajone, pristatydamas į jį Interhamwe, Gendarmerie Nationale bei komunos policijos narius, įsakydamas jiems žudyti tutsius.

¹⁰⁴ Kayishema trial judgement, para. 213.

¹⁰⁵ Ten pat. Para. 214.

¹⁰⁶ Tarp jų paminėtinos buvusio ministro pirmininko Jean Kambandos bei Interhamwe ir vietinių civilių lyderio Omar Serushago bylos, kuriose abu vadai, nors ir civiliai, buvo pripažinti kaltais dėl pavaldinių padarytų nusikaltimų. Mabanza komunos burmistras Ignace Bagilishema buvo kaltinamas vado pareigų nevykdymu, kuomet pavaldiniai vykdė genocido nusikaltimą bei nusikaltimus žmoniškumui.¹⁰⁶ Jis buvo išteisintas, kadangi pritrūko įrodymų. Šioje byloje teismas teigė, kad efektyvios kontrolės reikalavimas egzistuoja tiek civiliams, tiek karo vadams, tačiau tai nereiškia, kad valdžia turi būti atsiradusi tokiu pačiu būdu ar kontroliavimas turi būti tokio paties pobūdžio. Musema byloje kaltinamasis buvo Gisovu arbatos fabriko direktorius bei įvairių valstybinių institucijų narys. Jis įvairiose vietose skirtingu laiku įsakydavo ginkluotiems fabriko darbuotojams žudyti tutsius bei kartais pats prie to prisidėdavo. Teismas taikė vado atsakomybės doktriną remdamasis tuo, kad ginkluoti arbatos fabriko darbuotojai, vykdę nusikaltimus prieš tutsius, pagal statusą prilygo pavaldiniams, kuriuos Musema efektyviai kontroliavo. Prosecutor v. Kambanda, Judgement and Sentence, Case No. ICTR 97-23-S; Prosecutor v. Serushago, Judgement and Sentence, Case No. ICTR 98-39-S; Bagilishema trial judgement, paras. 52, 129-138; Prosecutor v. Bagilishema, Case No. ICTR-95-1A-A, Annex A, The Appeal Judgment (Reasons); Prosecutor v. Musema, Case No. ICTR-96-13-T (toliau – Musema trial judgement), paras. 12-16, 895, 898-899, 900, 905-906, 915, 920, 925.

¹⁰⁷ Prosecutor v. Kajelijeli, Case No. ICTR-98-44A-A (toliau – Kajelijeli appeal judgement), paras. 90-91.

¹⁰⁸ Kajelijeli trial judgement, paras. 905-906.

¹⁰⁹ Atitinkamai TBTR statuto 6 str. 1d. ir 6 str. 3 d.

kaltinimus susijusius su vado atsakomybe pagal statuto 6 str. 3 d.¹¹⁰ Akivaizdu tai, kad būtų beprasmiška nuteisti asmenį pagal abi atsakomybės formas, jei pastarasis įsakė vykdyti tarptautinį nusikaltimą ir nesiėmė priemonių jam užkirsti. Jei vadas laikomas atsakingu pagal tiesioginę atsakomybę, vado atsakomybė bus sunkinanti aplinkybė sprendžiant baudmės skyrimo klausimą.¹¹¹ Svarbu paminėti, kad vien vado pareigos negali būti sunkinanti aplinkybė. Turi būti piknaudžiavimas tokiomis pareigomis.¹¹² Todėl vado atsakomybė kartu su tiesiogine tam pačiam asmeniui paprastai taikoma tik tada, kai veika, dėl kurios kilo tiesioginė atsakomybė, yra netapati veikiai, lėmusiai vado atsakomybės kilimą.

Atskiro aptarimo yra verta Nahimana byla¹¹³, kadangi vado atsakomybės doktrina buvo pritaikyta kaltinamajam esant vien tik civilinėje aplinkoje, t.y. be to, kad jis pats nebuvo karo vadas, pavaldiniai kuriems jis vadovavo ir kurie vykdė tarptautinės teisės uždraustas veikas, taip pat buvo civiliai, nesusiję su ginkluota jėga. Ferdinand Nahimana buvo universiteto dėstytojas, Ruandos Informacijos ministerijos direktorius, vienintelės privačios radio stoties RTLM įkurėjas. RTLM 1993-1994 m. veikė kaip pagrindinė tutsių genocido propagandos radijo ryšiu erdvė. Pats Nahimana niekada nevedė nei vienos RTLM radijo laidos, tačiau buvo nuteistas pagal vado atsakomybės doktriną už nesugebėjimą užkirsti kelio transliuotojams kurstyti tutsių genocidą.¹¹⁴

TBTJ praktikoje, kaip ir TBTR, galime aptikti nemažai bylų, kuriose vado atsakomybės doktrina buvo taikoma civiliams vadams, tačiau, kaip teigia Y. Ronen, šiame tribunole nebuvo nei vienos bylos, kurioje doktrina buvo taikoma vien tik civilinėje aplinkoje, priešingai, TBTJ praktika apima civilius vadus, veikiančius kariniame fone, kur nustatytas civilio statusas kartais yra beveik atsitiktinis.¹¹⁵

Žymiausia ir aktualiausia TBTJ byla vado atsakomybės doktrinoje yra Celebici stovyklos byla.¹¹⁶ Teismas remdamasis Martić byloje išsakyta pozicija¹¹⁷ pripažino, kad civiliai vadai gali

¹¹⁰ Kajelijeli appeal judgement, para. 81.

¹¹¹ Blaskić appeal judgement, para. 91; Delalić appeal judgement, para. 745; Prosecutor v. Kvočka et al. Case No. IT-98-30/1-A . Para. 104; Prosecutor v. Naletilić and Martinović, Case No. IT-98-34-A, para. 368; Prosecutor v. Milan Babić, Case No. IT-03-72-A (Judgement on Sentencing Appeal), para. 80.

¹¹² Prosecutor v. Stakić, Case No. IT-97-24-A, para. 411; Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-A, paras. 358-359; Prosecutor v. Kamuhanda, Case No. ICTR-99-54-A, para. 347; Prosecutor v. Elizaphan Ntakirutimana and Gerard Ntakirutimana, Cases Nos. ICTR-96-10-A and ICTR-96-17-A, para. 563.

¹¹³ Prosecutor v. Nahimana et al., Case No. ICTR-99-52-T (toliau – Nahimana trial judgement);

¹¹⁴ Žr. plačiau: Kagan S. The "Media case" before the Rwanda Tribunal: The Nahimana et al. Appeal Judgement // Hague Justice Portal. P. 3, 28-30 // <http://www.haguejusticeportal.net/eCache/DEF/9/166.html>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

¹¹⁵ Ronen Y. Superior Responsibility of Civilians for International Crimes Committed in Civilian Settings // Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol. 43, No. 2, 2010. P. 324.

¹¹⁶ 1992 m. Bosnijos musulmonų ir Bosnijos kroatų pajėgos užpuolė ir perėmė Konjic savivaldybės miestų ir kaimų, kuriuose daugiausiai gyveno Bosnijos serbai, kontrolę. Užpuolikai jėga iškeldino serbus iš savo namų ir įkalino juos specialiuose centruose. Dauguma moterų ir vaikų buvo izoliuoti vietinėse mokyklose. Tuo tarpu vyrai perkelti į Jugoslavijos armijos Celebici stovyklą. Šioje stovykloje buvo masiškai žudomi, kankinami, prievartaujami ir mušami įkalintieji. Žejnil Delalić koordinavo Bosnijos musulmonų ir kroatų pajėgas Konjic savivaldybėje. Į jo pareigas įėjo Celebici stovyklos ir jos personalo narių kontrolė bei vadovavimas. Kaltinamasis Zdravko Music buvo Celebici stovyklos vadas iki 1992 m. gruodžio. Hazim Delić buvo Music pavaduotojas, o pastarajam išvykus, perėmė vado

atsakyti pagal vado atsakomybės doktriną ir tai yra paprotinės teisės norma. Verta pastebėti, kad nors kaltinamieji ir buvo pripažinti kaip *de facto* vadai, tačiau teismas konkrečiai nenustatė, ar jie buvo civiliai, ar ne. Aleksovski byloje¹¹⁸ teismas pasisakė, kad nėra svarbu ar kaltinamasis karo ar civilis vadas, jei gali būti įrodyta, kad Kaonik kalėjime, kuriame buvo žudomi ir kankinami musulmonai belaisviai, jis turėjo galią užkirsti kelią tokiems nusikaltimams ar bausti.¹¹⁹ Kitose bylose, kuriose civiliai buvo kaltinami pagal vado atsakomybės doktriną, kaltinamieji buvo išteisinti. Dario Kordic 1991 m. buvo išrinktas Kroatų demokratinės sąjungos Bosnijoje ir Hercegovinoje prezidentu.¹²⁰ Jis užėmė svarbų vaidmenį Bosnijos kroatų bendruomenės ginkluotose pajėgose (toliau - HVO). Nors ir galėjo duoti įsakymus bei turėjo efektyvią valdžią HVO atžvilgiu, tačiau jo statusas prilygo tik civiliui.¹²¹ Teismas teigė, kad turi būti labai rimtai atsižvelgiama į įrodymus, nustatant vado atsakomybę civiliams, kad būtų tinkamai įvykdytas teisingumas. Visų pirma, turima įtaka pavaldinių atžvilgiu nėra pakankama, kad būtų nustatytas atitinkamas kontrolės laipsnis atsakomybei kilti. Antra, efektyvi kontrolė reiškia materialią galimybę kontroliuoti pavaldinius, t.y. materialiai galėti užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti. Kordic neturėjo tokios galimybės HVO atžvilgiu, todėl nebuvo nei karo, nei civilis vadas, ir jam vado atsakomybės doktrina nebuvo pritaikyta.¹²² Milan Milutinovic buvo Serbijos prezidentas 1997 – 2002 m. Pagal Serbijos Konstituciją, prezidentas yra ginkluotų pajėgų vadas karo ir taikos metu. Anot prokurorų, Milutinovic vykdė *de facto* kontrolę įvairiuose valstybės sluoksniuose ir pasinaudodamas tokia galia siekė pakeisti etninį balansą Kosove vykdydamas įvairius nusikaltimus,¹²³ tarp jų ir Jugoslavijos armijoje (Vojska Jugoslavije – VJ). Tačiau teismui nepakako įrodymų esant *de facto* valdžiai ir Serbijos prezidentas buvo išteisintas.¹²⁴ Ljube

funkcijas. Esad Landzo buvo Celebici stovyklos sargybinis. Delalic, Mucic ir Delic, vadovavę belaisvių stovyklos personalui, buvo kaltinami pagal vado atsakomybės doktriną, kadangi žinojo apie pavaldinių daromus nusikaltimus belaisviams ir nesiėmė protingų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią jų daromiems nusikaltimams ar bausti už juos. Be to, jie buvo laikomi tiesiogiai atsakingais už kitus nusikaltimus. Prosecutor v. Delalic et al. Case no. IT-96-21, Indictment (March 19, 1996). Paras. 2-8.

¹¹⁷ Teismo jurisdikcijai priklauso bylos, kuriose asmenys, turintys politinę ar karinę vadovavimo galią, įsakė vykdyti nusikaltimus, patenkančius *ratione materiae* teismo kompetencijai ar asmenys, kurie sąmoningai susilaikė nuo nusikaltimo vykdytojų kelio užkirtimo daryti veikas ar bausti už jas.

¹¹⁸ 1992-1993 m. Lasva slėnyje centrinėje Bosnijoje, konkrečiai Vitez ir Busovaca savivaldybėse, buvo įvykdyta daug humanitarinės teisės pažeidimų. Kroatų Gynybos tarybos ginkluotosios pajėgos (HVO) užpuolė minėtose vietovėse įsikūrusius civilius musulmonus. Dario Kordic buvo bosnių-kroatų partijos (BKP) narys bei jos pirmininkas. Tihofil Blaskic buvo HVO vadas. Mario Cerkez buvo HVO brigados Vitez mieste vadas. Ivan Santic buvo tos pacios brigados majoras. Pero Skopljak buvo BKP vykdomojo komiteto prezidentas. Zlatko Aleksovski buvo Koanik kalėjimo vadas. HVO veiksmus kontroliavo ir koordinavo BKP. Bosnijos musulmonai civiliai buvo sulaikyti ir kankinami HVO pajėgų. Sulaikytieji buvo įkalinti įvairiose vietose, iš kurių viena Kaonik kalėjimas. Kordic ir Blaskic vadovavo visoms vietoms, kuriose buvo įkalinti musulmonai belaisviai. Prosecutor v. Aleksovski, Case No. ICTY-95-14/1, Indictment (Nov 10, 1995). Paras 2-21, 26.

¹¹⁹ Prosecutor v. Aleksovski, Case No. IT-95-14/1-A (toliau – Aleksovski appeal judgement), para. 76.

¹²⁰ Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case No. IT-95-14/2-A (toliau – Kordic appeal judgement), para. 3.

¹²¹ Kordic trial judgement, para. 839.

¹²² Ten pat. Paras. 840-841.

¹²³ Prosecutor v. Milutinovic et al., Case No. IT-05-87-T (toliau – Milutinovic trial judgement), Vol. III, para. 103.

¹²⁴ Ten pat. Paras. 160, 1207.

Boškoski buvo buvusios Jugoslavijos vidaus reikalų ministras, kuomet 2001 m. tarp rugpjūčio 12-15 d. Ljuboten kaime, šiaurinėje buvusios Jugoslavijos respublikos Makedonijos („FYROM“) dalyje, per susirėmimą tarp valstybės armijos bei policijos ir Albanų nacionalinio išsivadavimo armijos žuvo ar buvo mušami kaimo gyventojai.¹²⁵ Vidaus reikalų ministerija, vedama Buškovski, funkcionavo padedama tiek policijos, tiek karinių pajėgų. Teismas nustatė, kad Buškovski turėjo valdžią policijos atžvilgiu, tačiau jo iniciatyva buvo pranešta vietos prokuratūrai apie įvykius Ljuboten, todėl ministras tinkamai vykdė vado pareigą bausti ir buvo išteisintas.¹²⁶ Taip pat verta paminėti garsiąją Slobodan Milosevic, buvusio Jugoslavijos prezidento, bylą. Pastarasis efektyviai kontroliavo kelis „Serbų bloko“ narius, dalį Jugoslavijos tautos armijos bei vyriausius policijos pareigūnus ir buvo kaltinamas jų įvykdytais nusikaltimais pagal vado atsakomybės doktriną.¹²⁷ Tačiau Milosevic mirė nuo širdies smūgio dar nesulaukęs proceso pabaigos.

TBT statusas neperėmė, o tiksliau, neįrašė¹²⁸ pareigos „bausti“, numatytos IPP¹²⁹ bei *ad hoc* tribunolų statute.¹³⁰ Pagrindinė to priežastis – civilių vadų statusas. Išsamiau tai padeda paaiškinti Romos statuto *travaux préparatoires*. JAV delegacija teigė, kad pagrindinis skirtumas tarp karo ir civilių vadų glūdi jų valdžios prigimtyje ir apimtyje. Karo vadų valdžia yra paremta karine disciplinos sistema, kuri turi ir baudžiamąjį aspektą, tuo tarpu daugumoje valstybių nėra jokios panašios sistemos civilių vadų aplinkoje. Civilius ir karo vadus taip pat skiria tai, kad karo vadai įgyvendina savo pareigas pavojingoje aplinkoje, todėl atsako už peijėgoms gresiantį pavojų, o civiliai už tai, kas gali būti įvardinta kaip biurokratija. Svarbus karo vadų atsakomybės bruožas yra tai, kad neatsargumas laikomas kaip vienas iš atsakomybės nustatymo kriterijų, todėl iš karo vado tikimasi, kad šis prisiims atsakomybę už pavaldnių veiksmus, jei jis žinojo, ar turėjo žinoti, kad kontroliuojamos pajėgos ketina įvykdyti nusikaltimą.¹³¹ Civilių vadų atsakomybė buvo nustatyta remiantis panašiais bruožais kaip ir karo vadų, tačiau su keliais skirtumais. Pirma, vadas privalo žinoti, kad pavaldiniai daro nusikaltimą. Neatsargumo standartas nėra tinkamas civiliniame kontekste ir iš esmės prieštaraujantis įprastiems baudžiamosios teisės atsakomybės principams. Antra, civiliai vadai yra atsakingi už savo pavaldinių veiksmus tik jiems esant darbe (užsiimant veikla), o ne už jo ribų, tuo tarpu karo vadai yra atsakingi už savo pajėgas nuolat. Trečia, nuostata, susijusi su galimybe vadui užkirsti kelią daromiems nusikaltimams ar juos numalšinti, remiasi

¹²⁵ Prosecutor v. Boskoski and Tarculovski, Case No. IT-04-82-T (toliau – Boskoski trial judgement), para. 1-2.

¹²⁶ Ten pat. Para. 514, 536.

¹²⁷ Prosecutor v. Milosevic et al. Case No. IT-02-54, Initial Indictment „Croatia“ (27 Sept 2001) paras. 29-33.

¹²⁸ Žr. 2.5.1.3 Vado pareigos Romos statute.

¹²⁹ Žr. IPP 86 str. 3 d.

¹³⁰ Žr. TBTJ statuto 7 str. 3 d. ir TBTR statuto 6 str. 3 d.

¹³¹ Summary Rescord of the 1str Meeting. Committee of the Whole. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. 15 June-17 July 1998, Rome, Italy. Un. Doc. A/CONF.183/C.1/SR.1, para. 67.

skirtinga civilių vadų atsakomybės mechanizmų sistema bei silpna disciplinos ir valdymo struktūros įgyvendinimo galimybe.¹³²

Iš *ad hoc* tribunolų praktikos bei Romos statuto parengiamųjų darbų akivaizdu tai, kad vado atsakomybė taikoma ir civiliams, jei pastarieji efektyviai kontroliavo savo pavaldnius bei nesiėmė priemonių užkirsti kelią jų daromiems nusikaltimams ar bausti. Nesvarbu kokį statusą turi vado pavaldiniai, nesvarbu, vadas vykdo *de facto* ar *de jure* valdžios funkcijas, svarbiausia taikant šią doktriną yra pavaldumo santykių nustatymas, kuris turi pasireikšti materialia galimybe uždrausti pavaldiniams vykdyti nusikaltimus, o juos įvykdžius – bausti. Tačiau tokia materialinė galimybė civilių vadų kontekste paprastai skiriasi nuo karo vadų, kadangi skiriasi jų kompetencija ir atliekamos funkcijos. Tai reiškia, kad teismai, kiekvieną kartą imdamiesi nagrinėti bylą, privalo atsižvelgti į konkrečias aplinkybes ir spręsti, ar asmuo efektyviai kontroliavo pavaldinius ir ar turėjo materialią galimybę užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti. Savaiame suprantama, kad tokiais atvejais skirsis ir įrodymai bei jų pobūdis.

Taigi karo ir civilių vadų atsakomybės taikymo kriterijai nustatant pavaldumo santykius savo esme nesiskiria vienas nuo kito, skiriasi tik praktinis vadovavimo (kontroliavimo) pobūdis. Tiek karo, tiek civilių vadų atveju pagrindinis prokurorų tikslas įrodinėjant pavaldumo santykių buvimą yra efektyvios kontrolės pavaldinių atžvilgiu nustatymas.

2.3.6 Du režimai Romos statute ir jų taikymo problema

Romos statuto 28 str. a) dalis taikoma karo vadams¹³³ bei asmenims, vykdančioms karo vado funkcijas.¹³⁴ Bema byloje TBT ikiteisminio tyrimo kolegija teigė, kad karo vadas reiškia *de*

¹³² Ten pat. Para 68.

¹³³ Lietuviškame įstatymo tekste minima „kariuomenės vado“ sąvoka, autoriaus nuomone, nėra tiksli, kadangi kariuomenės vadas yra aukščiausią padėtį kariuomenės hierarchijos grandinėje užimantis asmuo, o angliškame tekste minima „military commander“ sąvoka apima ir žemesnius rangus, pavyzdžiui, majoras, todėl lingvistiniu požiūriu sąvoka „kariuomenės vadas“, apimanti tik vieną asmenį, nėra tinkamai pavartota. LR karo tarnybos statusas šiuo atveju siūlo ne karo vado, o karinio vadovo sąvoką.

¹³⁴ **28 straipsnis**

Kariuomenės vadų ir kitų vadovų atsakomybė

Be kitų šiame Statute numatytų baudžiamosios atsakomybės pagrindų, už Teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus:

a) Kariuomenės vadas arba asmuo, vykdančias kariuomenės vado funkcijas, traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už Teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus, padarytus jo vadovaujamų ir kontroliuojamų karinių pajėgų, arba tuomet, kai jam vadovaujant toms pajėgoms ar jas kontroliuojant nusikaltimai buvo padaryti dėl jo nesugebėjimo reikiamai kontroliuoti tas pajėgas, jei:

- i) tas kariuomenės vadas ar tas asmuo žinojo arba dėl tuometinių aplinkybių turėjo žinoti, kad tos pajėgos darė arba ketino daryti tokius nusikaltimus; **ir**
- ii) tas karo vadas ar tas asmuo nesiėmė visų būtinų ir pagrįstų, nuo jo priklausančių priemonių, kad užkirstų kelią nusikaltimams arba juos sustabdytų, arba perduotų šį reikalą kompetentingoms institucijoms ištirti ir pradėti baudžiamąjį persekiojimą.

b) Dėl a) punkte neapibūdintų vado ir jam pavaldžių kariškių santykių vadas traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už Teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus, kuriuos jo vadovaujami ir kontroliuojami jam pavaldūs kariškiai padarė dėl jo nesugebėjimo juos tinkamai kontroliuoti, jei:

jure vadą, teisėtai išrinktą ar paskirtą atlikti vado funkcijas, nesvarbu kokią vietą jis užima pavaldumo grandinėje.¹³⁵ Tuo tarpu asmuo, vykdamas karo vado funkcijas, atvirksčiai, nėra oficialiai išrinktas ar paskirtas, tačiau faktiškai vykdo karo vado funkcijas efektyviai kontroliuodamas savo pavaldinius, pavyzdžiui, *de facto* valdžios įgaliojimus turintys karo vadai.¹³⁶ Straipsnio b) dalis skirta asmenims, nepatenkantiems į a) dalyje numatytą subjektų ratą. Abi dalys nustato tai, kad vadas atsako už jo vadovaujamų ir kontroliuojamų pavaldinių padarytus teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus, jei žinojo apie tokių nusikaltimų darymą ir nesugebėjo tinkamai jų kontroliuoti. Tačiau a) ir b) dalyse įvardinti skirtingi nusikaltimo subjektyviosios pusės standartai.¹³⁷

Kitas skirtumas tas, kad 28 str. b) d. ii) p. nustato papildomą reikalavimą vadų atsakomybei kilti, kurio nėra karo vadams taikomoje dalyje: nusikaltimai buvo susiję su veiksmis, už kuriuos vadas atsakė ir kuriuos kontroliavo.

Romos statuto 28 str. nustatydamas du skirtingus atsakomybės režimus karo ir civiliams vadams sukelia nemažai sunkumų. Pirma, priskirti vadą prie a) dalies ar b) dalies yra ne taip lengva, nes gali atsitikti taip, kad vadas turi tiek karinių, tiek civilinių įsipareigojimų arba jo statusas iš civilio vado pasikeičia į karo vado, arba atvirksčiai. Tokiu atveju neaišku, kurį režimą taikyti.¹³⁸ Į 28 str. a) dalies taikymo apimtį patenka ir asmenys, kurie kontroliuoja nereguliuojamas pajėgas.¹³⁹

Anot Mettraux, abu režimai, numatyti TBT statuto 28 str., anksčiau ar vėliau Teismo turės būti paaiškinti, nustatant skirtingus kriterijus, lemiančius vieno ar kito režimo taikymą, pavyzdžiui, vado pareigų ar funkcijų prigimtis, ištraukusių pavaldinių statusas, jų veiksmų pobūdis, taip pat būdas, kuriuo vadas gali efektyviai vadovauti pavaldiniams.¹⁴⁰ Todėl jei teismas koncentruosis ties pavaldinių veiksmų prigimtimi, specialaus policijos padalinio vadas ar ministras, vadovaujantis ministerijai, atsakingai už karines operacijas, turėtų būti pripažinti kaip asmenys, efektyviai vykdančios kariuomenės vado funkcijas. O jei teismas dėmesį telktų vado pareigoms ar funkcijoms, taip išeity, kad būtų taikoma straipsnio b) dalis.¹⁴¹

-
- i) vadas arba žinojo, arba sąmoningai ignoravo informaciją, akivaizdžiai liudijančią, kad pavaldiniai darė arba ketino daryti tokius nusikaltimus;
 - ii) nusikaltimai buvo susiję su veiksmis, už kuriuos atsakė ir kuriuos kontroliavo vadas; ir
 - iii) vadas nesiėmė visų būtinų ir pagrįstų nuo jo priklausančių priemonių, kad užkirstų kelią nusikaltimams arba juos sustabdytų, arba perduotų šį reikalą kompetentingoms institucijoms ištirti ir pradėti baudžiamąjį persekiojimą.

¹³⁵ Prosecutor v. Bemba, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. Pre-Trial Chamber II. Case No. ICC-01/05-01/08-424 para 408.

¹³⁶ Ten pat. Para 409.

¹³⁷ Žr. 2.4 Antrasis elementas: žinojimas.

¹³⁸ Mettraux. G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 27.

¹³⁹ Working Paper on Article 25 – Responsibility of commanders and superiors, Committee of the Whole, Working Group on General Principles of Criminal Law, United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, A/CONF.183/C.1/WGPP/L.7, 22 June 1998, išnaša 1.

¹⁴⁰ Mettraux. G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 29-30.

¹⁴¹ Ten pat. P. 30.

2.4. Antrasis elementas: žinojimas

Mens rea principo esmė yra ta, kad baudžiamoji atsakomybė turėtų kilti tik tiems asmenims, kurie pakankamai supranta, ką daro ir kokias pasekmes jų veiksmas gali sukelti, bei patys pasirenka tokį elgesį.¹⁴² Vadai privalo turėti tam tikrą supratimo laipsnį apie pavaldinių padarytus ar neišvengiamai artėjančius nusikaltimus.¹⁴³ Žinojimą vado atsakomybės doktrinos kontekste paprastai sudaro dvi formos: faktinis ir konstruktyvus. Faktinis žinojimas reiškia, kad vadas iš tikrųjų žinojo apie pavaldinių veiksmus, t.y. toks žinojimas egzistavo vado sąmonėje. Tuo tarpu konstruktyvus žinojimas faktiškai vado sąmonėje neegzistavo (arba nebuvo įrodyta, kad egzistavo), tačiau pagal tuometines aplinkybes turėjo egzistuoti. Vien faktinio žinojimo negali pakakti nustatant vadų atsakomybę, kadangi vadai užima labai svarbų vaidmenį konfliktų metu: ne tik duoda įsakymus, nuo kurių dažnai net gali priklausyti kitų asmenų gyvybė, tačiau taip pat turi galių bausti prasižengusius pavaldinius. Kaip teigė Sun Tzu, nuo vadų net priklauso mūšio baigtis.¹⁴⁴ Tokiu atveju, konstruktyvus žinojimas tarsi atlieka apsauginę funkciją, kurios dėka vadai negalėtų teisintis nežinojimo faktu, o būtų įpareigoti domėtis ar bent turėti bendrą suvokimą apie savo pavaldinių atliekamus veiksmus, antraip galėtų grėsti baudžiamoji atsakomybė. Tokią žinojimo formą galima apibūdinti kaip sukonstruotą žinojimo lygį, kurio iš vado pagrįstai tikimasi. Taigi faktinis žinojimas reiškia, kad vadas iš byloje pateiktų detalių įrodymų žinojo apie pavaldinių daromus ar ketinamus daryti nusikaltimus. Tuo tarpu konstruktyvus žinojimas, dar kartais vadinamas „turėjo žinoti“ ar „turėjo pagrindą žinoti“ standartu, sutinkamas tuomet, kai vadas turėjo prieinamos ir galimos disponuoti informacijos, kuri bent jau atkreiptų vado dėmesį į pavaldinių atliekamos veikos rizikingą pobūdį, ir duotų jam suprasti, jog papildomas tyrimas turi būti pradėtas, kad būtų nustatyta, ar pavaldiniai iš tikrųjų darė nusikalstamas veikas, ar ne.¹⁴⁵ Kitais žodžiais tariant, kaltinamasis negali išvengti baudžiamosios atsakomybės vien nedarydamas nieko, remdamasis tuo, kad jo turimos žinios neparodo, kad pavaldiniai tikrai ketina vykdyti nusikaltimus, kai turimi duomenys, kuriais jis laisvai disponuoja, sukuria bendrą vaizdą apie tokį jų ketinimą.¹⁴⁶

Romos statutas nustato skirtingus *mens rea* reikalavimus karo vadams (asmenims, efektyviai vykdančioms karo vado funkcijas) ir ne karo vadams. Visiems asmenims, patenkantiems į

¹⁴² Ashworth A. Principles of Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 158.

¹⁴³ Zahar A., Sluiter G. International Criminal Law. A Critical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 267.

¹⁴⁴ Sun Tzu. The Art of War. The Book of Lord Shang ‘Shang Yang’. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 1998. P. 42.

¹⁴⁵ Zahar A., Sluiter G. International Criminal Law. A Critical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 267, 268.

¹⁴⁶ Prosecutor v. Hadzihasanovic and Kubura, Case No. IT-01-47-T (toliau – Hadzihasanovic trial judgement) Para. 416.

28 str. apimtį, yra taikomas tikrasis (faktinis) žinojimas, tačiau konstruktyvaus žinojimo standartai skiriasi, nustatydami karo vadams aktyvesnę pareigą susižinoti apie pavaldinių atliekamus veiksmus.

Romos statuto 30 str. nustato, kad jei nenustatyta kitaip, asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už teismo jurisdikcijai priklausantį nusikaltimą tik tada, kai objektyvieji nusikaltimo požymiai yra tyčiniai ir sąmoningi.¹⁴⁷ Tyčia ir sąmoningumas yra bendri *mens rea* reikalavimai, tačiau straipsnio formuluotė „jei nenustatyta kitaip“, leidžia tam tikrais atvejais taikyti ne tokius griežtus žinojimo reikalavimus. Būtent Romos statuto 28 straipsnyje numatyti skirtingi žinojimo standartai karo vadams ir ne karo vadams leidžia vado atsakomybės atveju taikyti žemesnius nei įprasta nusikaltimo sudėties subjektyviosios pusės reikalavimus. Karo vadų *mens rea* reikalauja, kad jie žinojo, arba dėl tuometinių aplinkybių turėjo žinoti, kad jų vadovaujamos pajėgos darė ar ketino daryti nusikaltimus.¹⁴⁸ Tuo tarpu ne karo vadai atsako tuomet, kai jie arba žinojo, arba sąmoningai ignoravo informaciją, akivaizdžiai liudijančią, kad pavaldiniai darė ar ketino daryti nusikaltimus.¹⁴⁹ Pirmuoju atveju vadų pareiga yra daugiau aktyvi, reikalaujanti iš paties vado save informuoti apie pavaldinių daromus veiksmus, tuo tarpu civiliai vadai neturi tiesioginės pareigos patys reikalauti informacijos, tačiau pakanka ją nuolat atmesti. Kaip teigia G. R. Vetter, susidūrus su „sąmoningai ignoravo informaciją“ standartu, teismas turėtų svarstyti du klausimus: pirma, ar civilis vadas galėjo nekreipti dėmesio į informaciją, ir, antra, ar iš informacijos buvo aišku, kad nusikaltimai buvo įvykdyti ar galimai bus įvykdyti. Šį civilių vadų standartą jis prilygino Delalic byloje teismo suformuluotai „tyčinio aklumo“ sąvokai, kuri reiškia, kad vadai paprasčiausiai ignoruoja laisvai prieinamą ir įtikinančią informaciją, kad pavaldiniai vykdo ar ketina vykdyti nusikaltimus.¹⁵⁰ Akivaizdu, kad „turėjo žinoti“ standartas gali būti lengviau įrodomas nei „sąmoningo informacijos ignoravimo“. Ši dichotomija straipsnyje neatitinka paprotinės teisės, pagal kurią „žinojo“ ar „turėjo pagrindą žinoti“ standartai taikomi tiek karo, tiek civiliams vadams.¹⁵¹ Kaip teigia G. Mettraux, tokia formuluotė yra beprecedentė.¹⁵² Tiesa, TBTR praktikoje pasitaikė atvejų, kuomet teismas taikė skirtingus *mens rea* reikalavimus.¹⁵³

Žemesnis žinojimo standartas, taikomas vadams, mokslininkų bendruomenėje sukėlė nemažai diskusijų. Tokie nusikaltimai, kaip genocidas, reikalauja iš prokurorų įrodyti aukščiausią galimą kaltinamojo ketinimo laipsnį. W. A. Schabas kelia tokią problemą: vado atsakomybė yra

¹⁴⁷ Romos statutas, 30 str. 1 d.

¹⁴⁸ Romos statutas, 28 str. a) d. i) p.

¹⁴⁹ Ten pat. b) d. i) p.

¹⁵⁰ Vetter G. R. Command Responsibility of Non-Military Superiors in the International Criminal Court (ICC) // The Yale Journal of International Law, Vol. 25, 2000. P. 124.

¹⁵¹ Delalic Trial Judgement, para. 379; Krnojelac Trial Judgment, para. 94.

¹⁵² Mettraux. G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 31.

¹⁵³ Žr. Kayishema trial judgement, paras. 227-228.

neatsargus nusikaltimas,¹⁵⁴ todėl kyla klausimas, kaip nusikaltimas, apimantis specifinį ketinimą, gali būti įvykdytas neatsargiai?¹⁵⁵ Jis teigia, kad šis klausimas tarptautinėje teisėje išlieka paradoksalus.¹⁵⁶ Šiuo atveju, autoriaus nuomone, nereikia pamiršti, kad vado atsakomybė yra *sui generis* atsakomybės už neveikimą forma. Tai reiškia, kad tokiu atveju vadas nėra kaltinamas grynai vien tik genocido nusikaltimo vykdymu neveikiant, o būtent nesugebėjimu užkirsti kelio (ar bausti) pavaldiniams jį vykdyti.

Vado atsakomybės doktrina nėra paremta griežtos atsakomybės forma.¹⁵⁷ Atvirksčiai, neįrodžius tam tikro vado žinojimo laipsnio, pastarasis negalės atsakyti.¹⁵⁸

THT nustato vadams aktyvias pareigas užkirsti kelią pavaldinių nusikaltimams ir bausti,¹⁵⁹ jei šie žinojo ar turėjo žinoti apie tokių nusikaltimų faktinį ar tikėtiną egzistavimą. Gali kilti klausimas, kuriuo metu vadai privalo sužinoti apie nusikaltimus? Tam, kad vadas atsakytų pagal šią doktriną, turi būti įrodyta, kad jis pakankamai gerai žinojo apie daromą nusikaltimą ar tokį ketinimą, kuriam neužkirto kelio ar nebaudė.¹⁶⁰ Tik tokios informacijos, kuria kaltinamasis efektyviai galėjo naudotis dar prieš pareigos veikti nevykdymą, turėjimas yra pagrindas nustatant *mens rea*.¹⁶¹ Vadai privalo priimti tinkamus sprendimus tuomet, kai informacija yra tinkamai prieinama, o ne po laiko.¹⁶² Kaip buvo minėta anksčiau, efektyvus kontroliavimas reiškia materialią galimybę užkirsti kelią ar bausti nusikaltimo vykdytojus. Aleksovski sprendime teismas teigė, kad tokia galimybė turi atsirasti dar iki pareigos veikti nevykdymo.¹⁶³ Pareiga užkirsti kelią nusikaltimams atsiranda nuo to momento, kai vadas apie tai sužinojo arba esant tam tikroms aplinkybėms turėjo sužinoti. Tuo tarpu pareiga bausti atsiranda tik po nusikaltimo įvykdymo, todėl žinojimas gali nebūtinai būti susijęs su pareiga užkirsti kelią.¹⁶⁴

Tiek IPP, tiek TBTJ bei TBTR statute, tiek Romos statute nustatyta, kad vadai atsako jei žinojo (turėjo sužinoti) apie pavaldinių daromus nusikaltimus, tačiau žinojimo laipsnis nekonkretizuojamas, t.y. iš teksto sunku suprasti, ką konkrečiai vadas turėjo sužinoti: ar pakanka vien fakto, kad nusikaltimas bus vykdomas, pradėtas vykdyti ar įvykdytas, ar reikia žinoti konkrečią nusikaltimo rūšį, aplinkybes? Pagal individualios kaltės principą, kaltinamasis gali būti nuteistas tik

¹⁵⁴ Neatsargumo sąvokos vartojimas vado atsakomybės doktrinos kontekste buvo griežtai atmestas TBTJ ir TBTR praktikoje. Tam pritaria ir kai kurie mokslininkai. Žr. 2.4.2 „Turėjo pagrindą žinoti“ standartas.

¹⁵⁵ Schabas. W. A. *Genocide in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. P. 305.

¹⁵⁶ Ten pat.

¹⁵⁷ Angl. *Strict liability*. Griežta atsakomybė yra atsakomybė be kaltės, t.y. tam, kad asmuo būtų atsakingas, nebūtina įrodyti *mens rea*.

¹⁵⁸ *Delalic trial judgement*. Para 383.

¹⁵⁹ Žr. IPP 87 str.

¹⁶⁰ Mettraux. G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 198.

¹⁶¹ Ten pat.

¹⁶² Department of Defence Report to Congress on the Conduct of the Persian Gulf War – Appendix on the Role of the Law of War, 10 April 1992, p. 702 // <http://www.ndu.edu/library/epubs/cpgw.pdf>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

¹⁶³ Aleksovski appeal judgment. Para. 76.

¹⁶⁴ *Prosecutor v. Hadzihasanovic and Kubura*, Case No. IT-01-47-A (toliau – *Hadzihasanovic appeal judgement*), para. 260.

jei jo *mens rea* sudaro nusikaltimo *actus reus*. Nuteisti jį neįrodžius, kad jis buvo susipažinęs su tam tikrais faktais, paverčiančiais jo poelgį nusikaltimu, yra nekaltumo prezumpcijos paneigimas.¹⁶⁵ Alic byloje BHVT teigė, kad nepakanka vien parodyti, kad vadas suprato, jog buvo tam tikra rizika, kad pavaldiniai gali padaryti nusikaltimus, nes rizika tokiais atvejais visada egzistuoja. Turi būti parodyta, kad vadas turėjo informacijos, kad nusikaltimai kuriuos ketino vykdyti jo pavaldiniai, yra panašūs pavojingumu ir prigimti į tuos kuriais jis kaltinamas.¹⁶⁶ Privaloma įrodyti, kad vadas žinojo, ar turėjo pagrindą žinoti, apie visas esmines detales, charakterizuojančias baudžiamąjį nusikaltimą, kurį įvykdė pavaldiniai ir kuriuo jis kaltinamas. Pavyzdžiui, jei asmuo kaltinamas nužudymo nusikaltimu, turi būti įrodyta, kad jis žinojo ar turėjo pagrindą žinoti, jog vien tik nužudymas, o ne bet kuris kitas nusikaltimas, pavaldinių buvo įvykdytas ar ketinamas įvykdyti. Jei toks nužudymas priklauso nusikaltimams žmoniškumui, turi būti parodyta, kad kaltinamasis žinojo apie esmines tokios nusikaltimo kategorijos charakteristikas. Tam, kad vadas atsakytų, turi būti įrodyta, kad jis žinojo, jog nusikalstami pavaldinių veiksmai pateko į nusikaltimo, kurio neužkirtimu ar nebaudimu jis kaltinamas apimtį, o ne buvo skirtingi.¹⁶⁷ Pavyzdžiui, kalbant apie karo belaisvių kankinimą, jei vadas turi duomenų, kad pavaldiniai muša karo belaisvius, jis turi žinoti, kad tai neatsitiktiniai smūgiai, o tokie, kurie suduoti dėl vieno ar kelių tikslų, nustatytų kankinimo nusikaltimo draudime¹⁶⁸ (įbauginti, nubausti, išgauti informaciją ir kt.). Be to, kaltinamasis ne tik turi žinoti pavaldinių veiksmų neteisėtumą, bet suprasti, kad ir jo paties veiksmai yra baudžiami ir neteisėti.¹⁶⁹

2.4.1 „Žinojo“ ir „privalėjo žinoti“ standartai - preziumavimo problema

Žinojimas reiškia supratimą, kad tam tikra aplinkybė egzistuoja ar tam tikros pasekmės atsiradimas.¹⁷⁰ „Žinojo“ standartas yra faktinio žinojimo forma. Faktinis žinojimas gali būti nustatytas tiesioginiais ar netiesioginiais įrodymais.¹⁷¹ Tiesioginiai įrodymai gali būti tiek įvairūs dokumentai, pavyzdžiui, įsakymai ar raportai, tiek liudytojų parodymai, iš kurių tiesiogiai galima daryti atitinkamas išvadas apie vado žinojimo laipsnį. Tuo tarpu netiesioginiai įrodymai yra tarsi išvestinis rezultatas iš susumuotų aplinkybių, netiesiogiai parodančių numanomą ar tikėtiną vado žinojimą. JT Ekspertų komisija¹⁷² savo galutiniame pranešime išvardino keletą rodiklių, padedančių įrodyti, kad

¹⁶⁵ Prosecutor v. Naletelic and Martinovic, Case No. IT-98-34-A (toliau – Naletelic appeal judgement), para. 114.

¹⁶⁶ Prosecutor v. Alic, Case No. X-KR-06/294, p. 48. Išnašos neįtrauktos.

¹⁶⁷ Mettraux. G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 200–201.

¹⁶⁸ Prosecutor v. Krnojelac, Case No. IT-97-25-A (toliau – Krnojelac appeal judgement), para. 155.

¹⁶⁹ Naletelic appeal judgement. Para. 114.

¹⁷⁰ Preparation Committee on the Establishment of an International Criminal Court. Decisions Taken by the Preparatory Committee at It's Session Held From 11 to 21 February 1997. Un Doc. A/AC.249/1997/L.5, Art. H. P. 27. Pt. 3.

¹⁷¹ Delalic trial judgement. Para. 383.

¹⁷² Jungtinių Tautų įsteigta institucija, atsakinga už teisinių ir faktinių pagrindų tyrimą dėl šurkščių humanitarinės teisės pažeidimų buvusioje Jugoslavijoje.

vadas privalėjo žinoti apie pavaldinių veikas: neteisėtų veiksmų skaičius, rūšis; paplitimas ir trukmė; įsitraukusių kareivių skaičius; įtrauktos logistikos priemonės; veiksmų geografinė vieta; neteisėtų veikų mastas; operacijų strategijos sparta; vieta, kurioje tuo metu buvo vadas, ir pan.¹⁷³ Šie rodikliai nėra absoliutūs, jie gali būti naudojami ir su kitais reikšmingais bylai faktoriais bei teismams neprivalomi.¹⁷⁴ Kartais žinojimą galima įrodyti ir tada, jei, pavyzdžiui, karo vadas *a priori* priklauso tam tikrai organizuotai struktūrai, kurios viduje veikia raportų ir kontrolės sistemos.¹⁷⁵ Tokiais rodikliais gali būti suformuotas faktinis žinojimas, tačiau svarbu pabrėžti, kad žinojimas negali būti preziumuojamas. JKKM Yamashita byloje teigė, kad generolui Yamashita pavaldžių asmenų nusikaltimai tuo metu buvo taip paplitę visoje teritorijoje, kad generolas arba tyčia leido juos vykdyti, arba paslapčia įsakė,¹⁷⁶ todėl JKKM pripažino, kad Yamashita žinojo arba privalėjo žinoti apie daromus nusikaltimus.¹⁷⁷ Wilhelm List byloje JOT atmetė kaltinamojo argumentą, kad pastarasis nežinojo apie pavaldinių vykdomus nusikaltimus dėl to, jog jo nebuvo štabe, į kurį buvo siunčiami raportai. Tribunolo teigimu, kad vadas privalo reikalauti raportų apie visus įvykius, kurie vyksta jo vadovaujamoje teritorijoje ir jei to nepadaro, tai neįvykdo pareigos, todėl negali gintis teisme dėl savo pareigos nevykdymo.¹⁷⁸ Nors žinojimas nebuvo įrodytas tais pačiais pagrindais kaip Yamashita byloje (nusikaltimų paplitimas), tačiau taip pat buvo preziumuotas. Wilhelm von Leeb byloje JOT teigė, kad kaltinamojo žinojimas privalo būti preziumuotas, kadangi štabui buvo išsiųsta daugybė raportų, liudijančių apie neteisėtus pavaldinių veiksmus.¹⁷⁹

Celebici byloje TBTJ paaiškino, kad žinojimas negali būti preziumuojamas dėl nusikaltimų paplitimo vadovaujamoje teritorijoje, kadangi kiekvienam kaltinamajam turi būti įrodomas atskirai.¹⁸⁰ Panašiai teismas teigė ir Aleksovski byloje. Žinojimo preziumavimas negali automatiškai įrodyti kaltės, kuomet nusikaltimas buvo tariamai įvykdytas. Tačiau kartais gali užtekti vien tik užimamų pareigų pobūdžio įrodyti kaltinamojo žinojimą. Vis dėlto tai *inter alia* priklauso nuo geografinių ir laiko aplinkybių. Kuo fiziškai toliau nuo vado įvykdytas nusikaltimas tuo sunkiau įrodyti jo žinojimą. Jei tuo metu vadas vykdė savo pareigas teritorijoje, kurioje buvo vykdomi nusikaltimai, ypač jei jie pasikartojo, tokios aplinkybės gali būti pakankamos žinojimui įrodyti.¹⁸¹

¹⁷³ Final Report of the Commission of Experts, Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Security Council, Annex, 27 May 1994, UN Doc. S/1994/674, para. 58, P. 17.

¹⁷⁴ Prosecutor v. Galic, Case No. IT-98-29-A. Para. 183.

¹⁷⁵ Hadzihasanovic trial judgement. Para. 94.

¹⁷⁶ U.S. v. Tomoyuki Yamashita (toliau – Yamashita case), Law Reports of Trials of War Criminals. Selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission (toliau – LRTWC), Vol. IV. P. 34.

¹⁷⁷ Ten pat. P. 94.

¹⁷⁸ U.S. v. Wilhelm List et al. (toliau – Hostages case). Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10 (toliau – TWC). Vol. XI. P. 1271.

¹⁷⁹ U.S. v. Wilhelm von Leeb et al. (toliau – High Command case). TWC. Vol. XI. P. 568.

¹⁸⁰ Delalic trial judgement. Para. 385.

¹⁸¹ Aleksovski trial judgement. Para. 80.

2.4.2 „Turėjo pagrindą žinoti“¹⁸² standartas

„Turėjo pagrindą žinoti“ standartas yra numatytas TBTJ, TBTR bei Specialaus Siera Leonės teismo (toliau – SSLT) statutuose. Tai konstruktyvaus žinojimo forma, kuri reiškia, kad vadai, turintys pakankamai prieinamos informacijos, galinčios atkreipti jų dėmesį į galimą ar tikėtiną pavaldinių nusikaltnių vykdymą, negali išvengti atsakomybės, remdamiesi nežinojimu. Vadai negali tyčia nekreipti dėmesio į nusikalstamas veikas bei tyčia ignoruoti informaciją, kad nusikaltimai gali būti arba yra įvykdyti.¹⁸³ Kitais žodžiais tariant, informacijos, liudijančios apie pavaldinių nusikalstamų veiksmų tikėtinumą, turėjimas gali būti pakankamas pagrindas įrodyti antrąją atsakomybės elementą.

IPP 86 str. 2 d. straipsnyje numatytos dvi *mens rea* kategorijos: „žinojo“ ir „turėjo informacijos, kuria remdamiesi galėjo padaryti išvadą“. Anot I. Bantekas, antoji kategorija yra „turėjo pagrindą žinoti“ atitikmuo.¹⁸⁴ Jis teigia, kad minėtas IPP straipsnis yra „turėjo pagrindą žinoti“ kilmės šaltinis.¹⁸⁵

Informacija gali būti tiek rašytinė, tiek žodinė formos, nesvarbu, ar pagal organo vidaus sistemos taisykles reikalaujama tik tam tikra forma. Ji turi būti prieinama vadui. Informacija nebūtinai turi būti specifinė, atskleidžianti konkrečias neteisėtas veikas ar galimą jų atsiradimą. Pavyzdžiui, gali pakakti vien fakto, kad vadovaujamas karys yra nestabiliaus charakterio, linkęs smurtauti ar vartojo alkoholį prieš išsiunčiamas į misiją.¹⁸⁶ Informacija turi duoti savotišką pavojaus signalą, kad kyla grėsmė neteisėtiems veiksams atsirasti bei įpareigoti vadą imtis tolimesnių tiriamųjų veiksmų.¹⁸⁷ Informacija nebūtinai turi atkelti iš vidinių struktūros, kuriai vadas priklauso, šaltinių. Ji gali būti teikiama suinteresuotų tarptautinių organizacijų ar net žiniasklaidos.¹⁸⁸ Verta pastebėti, kad pagal *ad hoc* tribunolų praktiką, vadas negali būti laikomas atsakingu, jei nevykdė pareigos reikalauti tokios informacijos iš kitų subjektų, kaip tai buvo numatyta JOT praktikoje,¹⁸⁹ kadangi jis atsako tik už pareigų užkirsti kelią pavaldinių

¹⁸² Angl. Had reason to know.

¹⁸³ Delalic trial judgement. Para. 387.

¹⁸⁴ Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester University Press, 2002. P. 113.

¹⁸⁵ Bantekas I., Nash S. International Criminal Law. Oxon: Routledge-Cavendish, 2007. P. 43.

¹⁸⁶ Delalic appeal judgement. Para. 238.

¹⁸⁷ Hadzihasanovic appeal judgement. Para. 28.

¹⁸⁸ Prosecutor v. Blaskic, Case No. IT-95-14-A (toliau – Blaskic appeal judgement), para. 618. (teismas rėmėsi įvairiais faktoriais, nustatydamas konstruktyvaus žinojimo buvimą, iš kurių vienas buvo tarptautinių organizacijų atstovų pranešimai); Galic trial judgement, para. 704. (teismas pripažino žiniasklaidos kaip pagalbinės informavimo priemonės svarbą nustatant vado *mens rea*).

¹⁸⁹ Yamashita case, LRTWC, Vol. IV. P. 30.

nusikaltimams ar bausti nevykdymą.¹⁹⁰ Nesugebėjimas imtis papildomo tyrimo, nepaisant nerimą keliančios informacijos, gali įrodyti konstruktyvų žinojimą.¹⁹¹

„Turėjo pagrindą žinoti“ standartas buvo aptariamasis ir Blaskic byloje, kurioje TBTJ iš esmės prieštaravo kai kurioms Delalic sprendimo nuostatomis, palikdamas neaiškią dichotomiją savo praktikoje. Pareiga žinoti (įgyti informacijos) abiejų kolegijų buvo pripažinta kaip tarptautinės paprotinės teisės norma, tačiau jos interpretacijos skyrėsi. Tai reiškia, kad skyrėsi ne tik *mens rea* nustatymo ypatumai, bet apskritai atsakomybės kilimo pagrindai. Būtina aptarti ir palyginti abiejų bylų kolegijų pozicijas tam, kad būtų suprasta šių interpretacijų reikšmė vado atsakomybės doktrinoje.

Delalic byloje prokurorai teigė, kad „turėjo pagrindą žinoti“ standartą sudaro du svarbūs elementai: pirma, vadas turėjo informacijos, kuri atkreiptų jo dėmesį į galimą pavaldinių nusikaltimų vykdymą ar nusikaltimus jau esant įvykdytus. Antra, vadas stokojo informacijos dėl savo pareigos būti informuotam nevykdymo.¹⁹² TBTJ nustatė, kad pareigos būti informuotam nevykdymas nesudaro atskiro nusikaltimo pagal statutą bei pažymėjo, jog svarbiausias momentas nustatant žinojimą yra ne pareigos būti informuotam nevykdymas, o tyčinis nesinaudojimas turimomis priemonėmis, kurių pagalba vadas gali save informuoti. Teismas atmetė antrąjį prokurorų siūlytą „turėjo pagrindą žinoti“ elementą, pagal kurį pareigos būti informuotam nesilaikymas neišvengiamai turi sukelti baudžiamąją atsakomybę, kadangi tokiu atveju vado atsakomybė pavojingai priartėtų prie griežtos atsakomybės formos ar atsakomybės dėl neatsargumo, juoba kad ne visais atvejais tokios pareigos nevykdymas, sukeltis drausminę atsakomybę, gali užtraukti ir baudžiamąją.¹⁹³ Teismas, nagrinėdamas pareigą žinoti, rėmėsi JOT praktika bei nustatė, kad pagal tarptautinę paprotinę teisę karo ir civiliams vadams nėra jokios pareigos būti informuotiems, kurios nevykdymas sukeltų baudžiamąją atsakomybę už pavaldinių nusikalstamas veikas.¹⁹⁴ Teismas taip pat analizavo ir tarptautinėse sutartyse numatytą žinojimo standartą. IPP 86 str. 2 d. nustatyta, kad vadas atsako tuomet, kai žinojo ar turėjo informacijos, kuria remdamasis galėjo padaryti išvadą tuo metu galiojusiomis aplinkybėmis, kad pavaldinys daro ar ketina padaryti pažeidimą. „Turėjo informacijos, kuria remdamasis galėjo padaryti išvadą“ junginio reikšmę teismas paaiškino taip: turima omenyje tokia informacija, kurią vadas turėdamas būtų įpareigotas įgyti daugiau informacijos (pavyzdžiui, imtis tolimesnių tiriamųjų veiksmų) ir jis dėl to turėjo „pagindą žinoti“.¹⁹⁵ Taigi nors pokario teismų praktika numatė vadų aktyvią pareigą būti informuotiems, Delalic byloje teismas konstatavo, kad IPP suformavo naują standartą, pagal kurį vadai negali atsakyti vien tik už pareigos žinoti

¹⁹⁰ Blaskic appeal judgement. Para. 62., Delalic appeal judgement. Para. 226.

¹⁹¹ Prosecutor v. Brima, Kamara and Kanu. Case No. SCSL-04-16-T (toliau - Brima trial judgement), Para. 794.

¹⁹² Delalic appeal judgement. Para. 224.

¹⁹³ Ten pat. Para. 226.

¹⁹⁴ Ten pat. Para. 230.

¹⁹⁵ Ten pat. Para. 233.

nevykdymą – jų *mens rea* laikomas nustatytu, jei jie turi pagrindą žinoti, t.y. turi tokios informacijos, kuri mažiausiai gali vadą įspėti apie galimus pavaldinių nusikaltimus ir taip įpareigoti vadą imtis tolimesnių veiksmų, kurių pagrindu jis arba išsiaiškintų, kad nusikaltimų nėra, arba, jei yra, imtųsi vykdyti pareigas „užkirsti kelią“ ar „bausti“.

Teismas pabrėžė, kad vado atsakomybė nėra griežtos atsakomybės forma, kuomet nereikia nustatyti *mens rea*. Visais atvejais turi būti įrodyta, kad vadas „žinojo“ ar „turėjo pagrindą žinoti“ apie pavaldinių nusikalstamas veikas.¹⁹⁶

Nors Blaskic byloje teismo kolegija „turėjo pagrindą žinoti“ standartą interpretavo taip pat remdamasi pokario jurisprudencija ir sutarčių teisės nuostatomis, tačiau padarė priešingą išvadą.

Blaskic buvo paskirtas HVO ginkluotųjų pajėgų štabo vadas. Jis buvo kaltinamas nusikaltimais, patenkančiais tiek į individualios baudžiamosios, tiek vado atsakomybės rėmus.¹⁹⁷ Anot teismo, išanalizavus Niurnbergo ir Tokijo tribunolų praktiką, vadas gali atsakyti už pavaldinių nusikaltimus, jei nepasinaudojo jam prieinamomis priemonėmis, padedančiomis susižinoti apie teisės pažeidimus. Tai reiškia, kad jis turėjo žinoti apie nusikaltimus, o toks nesugebėjimas susižinoti sukelia baudžiamąją atsakomybę.¹⁹⁸ Kitais žodžiais tariant, teismas pripažino, kad baudžiamoji atsakomybė kyla tuomet, kai vadas nevykdo pareigos imtis tyrimo dėl pavaldinių galimų nusikaltimų. Priešingai nei Delalic, Blaskic byloje nebuvo užsiminta apie informacijos, keliančios įtarimą dėl galimų nusikalstamų veikų atsiradimo, pobūdį. Pagal Blaskic sprendimą išeitų taip, kad nustatant *mens rea* užtenka vien fakto, kad vadas nevykdė pareigos susižinoti, o ne kad gavo informacijos, liudijančios apie galimą nusikaltimą, ir tyčia nesiėmė jokių papildomų tiriamųjų veiksmų. Šis sprendimas kelia abejonių ir tuo, kad teismas žinojimo nebuvimą siejo su neatsargumu. Pagal ankstesnę teismų praktiką, sąvokos „neatsargumas“ vartojimas sukeltų nemažai problemų aiškinant vado atsakomybės doktriną. Vadas atsako ne dėl to, kad dėl neatsargumo neįvykdė savo pareigų, o dėl to, kad tų pareigų nevykdė tyčia.¹⁹⁹ Nebent neatsargumas yra toks rimtas, kad prilygsta nerūpestingumui ar net tyliam sutikimui.²⁰⁰

Apeliaciniai TBTJ Blaskic bylos rūmai iš dalies pakeitė pirmos instancijos sprendimą, kiek tai susiję su informacijos pobūdžiu, pritardami Delalic sprendimui, kad vadui baudžiamoji atsakomybė gali kilti tik tuomet, kai jis turėjo prieinamos informacijos, kuri atkreiptų jo dėmesį į pavaldinių nusikaltimus. Vien už pareigos gauti informaciją nevykdymą negalima pripažinti vado kaltu, kadangi tokia pareiga nėra suformuluota statute.²⁰¹ Teismas taip pat sukritikavo pirmos

¹⁹⁶ Ten pat. Para. 239.

¹⁹⁷ TBTJ 7 str. 1 d., 7 str. 3 d. Blaskic trial judgement. Para. 9.

¹⁹⁸ Blaskic trial judgement. Para. 322.

¹⁹⁹ Bagilishema appeal judgement. Para. 35.

²⁰⁰ Akayesu trial judgement. Para. 489.

²⁰¹ Blaskic appeal judgement. Para. 62.

instancijos sprendimo dalį, kurioje buvo vartojama „neatsargumo“ sąvoka.²⁰² Anot J. S. Martinez, šioje byloje buvo daugybė įrodymų, kad Blaskic vadovaujamoje teritorijoje nusikaltimai buvo labai paplitę, tačiau mažai nustatančių jo žinojimo egzistavimą. Deja, kaip ir Yamashita byloje, Blaskic pirmos instancijos teismo rūmai į neaiškius įrodymus atsakė neaiškiu sprendimu.²⁰³

2.4.3 Romos statute numatyti žinojimo standartai

TBT Romos statuto 28 str., pagal subjektus, padalintas į dvi dalis, kurių pirma taikoma karo vadams ir asmenims, vykdančioms karo vado funkcijas, ir antra – visiems kitiems asmenims, nepatenkantiems į straipsnio pirmos dalies apimtį (civiliams). Atitinkamai skiriasi ir žinojimo standartai – karo vadai turi žinoti apie pavaldinių nusikaltimus, o civiliams vadams pakanka sąmoningai atmesti informaciją apie pavaldinių nusikaltimus.

Karo vadas traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už nusikaltimus, padarytus jo vadovaujamų ir kontroliuojamų pajėgų, jei „žinojo“ ar „turėjo žinoti“²⁰⁴, kad tos pajėgos darė ar ketino daryti tokius nusikaltimus.²⁰⁵ Ši norma apima du kaltės elementus: pirma, sąvoka „žinojo“ reiškia faktinį žinojimą, antra, „turėjo žinoti“ reiškia ne tyčinį nežinojimą, o neatsargumo formą. Toks statuto rengėjų požiūris į vado atsakomybės *mens rea* elementą, kaip matysime, ne tik kad per daug liberalizuoja vadų atsakomybės kilimo sąlygas, bet apskritai neatitinka tarptautinės paprotinės teisės.

Pasak M. Stryszak, „turėjo žinoti“ standartas reikalauja iš vado žinoti tai, ką protingas asmuo atitinkamomis aplinkybėmis būtų turėjęs žinoti. Kitais žodžiais tariant, šis standartas reikalauja išsiaiškinti, ar vadas rūpestingai siekė sužinoti apie situaciją iki nusikaltimų įvykdymo, ir ar reagavo į juos taip, kaip apdairus vadas būtų reagavęs, todėl „turėjo žinoti“ standartu vertinamas vado elgesys iki nusikaltimų ir po jų. Nors vadas sąžiningai stokotų žinių, tai negalėtų atleisti jo nuo baudžiamosios atsakomybės, todėl žinojimas, kurio vadas iš tikrųjų neturėjo, pagal šį standartą, galėtų būti jam priskirtas remiantis tuo, kad jis jį turėjo turėti.²⁰⁶

Tarptautinė paprotinė teisė konstruktyviam žinojimui nustatyti reikalauja tokios informacijos, kuri vadą tarsi įspėtų apie tikėtiną pavaldinių nusikaltimo vykdymą ar įvykdymą. Toks tikėtinumas, žinomas vadui, įpareigoja jį imtis tolimesnių veiksmų, kurių pagalba išsiaiškintų tikslias aplinkybes ir arba stengtųsi užkirsti kelią nusikaltimams būti įvykdytiems, arba baustų jau

²⁰² Ten pat. 63.

²⁰³ Martinez J. S. Understanding Mens Rea in Command Responsibility: from Yamashita to Blaskic and Beyond // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5 (3), 2007. P. 657.

²⁰⁴ Angl. Should have known.

²⁰⁵ TBT Romos statutas, 28 str. a) p.

²⁰⁶ Stryszak M. Command Responsibility: How Much Should a Commander be Expected to Know? “The “Should Have Known” Standart” // The Journal of Legal Studies, Vol. 11, 2000-2001. United States Air Force Academy, Department of Law // <http://www.usafa.edu/df/df/jls11.cfm>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

prasižengusius pavaldinius. Nepaisant ankstyvosios teismų praktikos, įpareigojusios vadą įgyti informacijos, nepriklausomai nuo įspėjančio jos pobūdžio, TBTJ, TBTR bei SSLT apsiribojo atsakomybę labiau varžančiu įspėjamumo standartu.²⁰⁷ Pagal tarptautinę paprotinę teisę, vadas neturi jokios bendros pareigos aktyviai siekti ir įgyti informacijos apie jo pavaldinių galimą nusikalstamą veiką. Tribunolai atsisakė taikyti vado atsakomybės doktriną tais atvejais, kai vadas paprasčiausiai buvo nerūpestingas nesugebėdamas įgyti žinių apie pavaldinių nusikaltimus.²⁰⁸

Romos statute nustatytas „turėjo žinoti“ standartas neapima įspėjamumo sąlygos, o reikalauja tik bendros pareigos įgyti informacijos. Tokio pobūdžio atsakomybės sąlygų švelninimas yra paremtas pačia vado pareigų prigimtimi. Dėl padėties ir turimų galių vadams unikalčiai nustatyta pareiga užkirsti kelią galimiems tarptautinės teisės nusikaltimams. Jei vadai bus pozityviai įpareigoti užtikrinti nuolatinį ir pastovų savęs informavimą apie pavaldinių veiksmus, tikėtina, kad ateityje užkirs ar numalšins nusikaltimus greičiau. Pagal įspėjamumo sąlygą, būdingą „turėjo pagrindą žinoti“ standartui, turi būti užtikrinta, kad vadovavimo ir kontroliavimo struktūrose informacija apskritai pasieks vadus. Tuo tarpu pagal „turėjo žinoti“ standartą, vadai yra skatinami užtikrinti, kad tokios informavimo priemonės faktiškai egzistuoja ir tinkamai veikia.²⁰⁹ Todėl Romos statuto 28 str. a) d. i) p. ne tik apima minėtą įspėjamumo kriterijų, bet išplečia vado atsakomybę iki tokių atvejų, kurie pagal tarptautinę baudžiamąją teisę nėra kriminalizuoti – kai vadas nežino tik dėl to, jog nesugebėjo tinkamai savęs informuoti apie pavaldinių elgesį. Statuto rengėjai įtraukė neatsargumo standartą į subjektyviąją nusikaltimo sudėties pusę.

Neatsargumo standartas neužtraukia griežtos atsakomybės vadams. Vadas, kuris ėmėsi pakankamų priemonių, kad susižinotų apie pavaldinių nusikaltimus (buvo rūpestingas), tačiau vis tiek nesužinojo, negali būti pripažintas kaltu. Pakankamos priemonės galėtų būti efektyvios ir veiksmingos informacijos teikimo sistemos sukūrimas, kuri užtikrintų, kad informacija apie pavaldinių elgesį vadui pranešama greitai ir tiksliai.²¹⁰

„Turėjo žinoti“ standartas nėra neribotas. Taikant jį, svarbiausia atsižvelgti į vado padėtį pavaldumo grandinėje ir faktinę situaciją. Akivaizdu, kad paprastai kapitonas kovos lauke turėtų detalčiau žinoti apie jį supančius įvykius ir dėl to greičiau reguoti, nei štabe esantis generolas. Panašiai yra ir tais atvejais, kai vadas, turintis gerai veikiančius susisiekimą įrenginius, gali efektyviau kontroliuoti ar drausminti savo pavaldinius, nei tas, kurio įrenginiai neveikia.²¹¹ Be užimamų pareigų pavaldumo grandinėje ir faktinės situacijos, taikant „turėjo žinoti“ standartą,

²⁰⁷ Prosecutor v. Bemba, Amicus Curiae Observations on Superior Responsibility Submitted Pursuant to Rule 103 of the Rules of Procedure and Evidence. Amnesty International. ICC-01/05-01/08-406. Paras 5, 6.

²⁰⁸ Ten pat. Para. 6.

²⁰⁹ Ten pat. Para. 8.

²¹⁰ Ten pat. Paras. 10, 11.

²¹¹ Stryszak M. Command Responsibility: How Much Should a Commander be Expected to Know? “The “Should Have Known” Standard” // The Journal of Legal Studies, Vol. 11, 2000-2001. United States Air Force Academy, Department of Law // <http://www.usafa.edu/df/df/jls11.cfm>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

reikia atsižvelgti ir į pačios informacijos pobūdį, formuojantį žinojimą. Kuo nusikaltimai yra liūdniau pagarsėję ir paplitę, tuo labiau tikėtina, kad vadas turėjo apie juos žinoti. Kuo patikimesnė informacija, tuo labiau tikėtina, kad vadas būtų žinojęs apie galimybę nusikaltimui atsirasti ir būtų užkirtęs kelią jam, ar jei nusikaltimas buvo įvykdytas, būtų ėmęsis tinkamų priemonių bausti vykdytojus.²¹²

Pagrindinis šio standarto privalumas yra tas, kad „turėjo žinoti“ standartas, įpareigojantis vadus įgyti informacijos, užkerta kelią jiems teisintis tuo, kad informacijos apskritai negavo. Pavyzdžiui, nesant teisinės pareigos įgyti informacijos, vadai galėtų išvengti atsakomybės teigdami, kad nebuvo tinkamos informavimo sistemos, kurios sukurti jie teisiškai neprivalėjo, negavo jokių pranešimų apie pavaldinių veiksmus iš atitinkamų pareigūnų, todėl nežinojo apie pavaldinių nusikaltimus. Dėl to esant švelnesniam standartui vadai galėtų tiesiog vengti kurti informavimo mechanizmą.²¹³ Antra, nereguliuose kariniuose judėjimuose, kovotojai paprastai yra mažiau drausmingi nei profesionalūs kariai. „Turėjo žinoti“ standartas įpareigotų tokių kovotojų vadus palaikyti griežtesnę disciplininę sistemą jų atžvilgiu, juo labiau, kad pastarieji dažnai pasižymi priešišku, pykčiu, spontaniška agresija, todėl atitinkamai sumažėtų pavojus „netikėtiems“ nusikaltimams atsirasti.²¹⁴ Trečia, vadai turi daugiausiai galimybių užkirsti kelią nusikaltimams atsirasti. Todėl savo noru prisiimdami tokias pareigas, jie įsipareigoja pagal tarptautinę teisę užtikrinti visuomenei, kad karo papročių ir taisyklių bus laikomasi, kad tarptautinės humanitarinės teisės saugomiems asmenims pavojus sveikatai ar gyvybei neatsiras, o jei taip atsitiks, kalti asmenys bus nubausti. Vien dėl prisiimtų įsipareigojimų pobūdžio yra logiška reikalauti iš vado būti nuolat budriam ir informuotam apie bet kokius pavaldinių veiksmus, kadangi net sąžiningo nežinojimo atveju, pagal šį standartą atsakomybės išvengti nepavyks.

Nors moralinis „turėjo žinoti“ standarto pagrindimas yra įtikinantis, tačiau teisinės logikos stokoja. Be privalumų svarbu aptarti ir kai kuriuos trūkumus.

Šis *mens rea* standartas efektyviai pakeičia žinojimo reikalavimą teisine žinojimo fikcija, pagal kurią, žinojimas vadui priskiriamas dėl duomenų, kurių jis neturėjo. Taip darydamas TBT sumenkina asmeninės kaltės principą, kuris ypač akcentuojamas vado atsakomybės doktrinoje.²¹⁵ Vos tik įrodymai, kad vado pavaldiniai įvykdė nusikaltimus, apie kuriuos vadas turėjo žinoti, būtų pateikti teisme, tačiau jis faktiškai apie nusikaltimus nieko nebūtų žinojęs, arba nebūtų įrodyda, kad jam tai buvo žinoma, vadas beveik visais atvejais būtų laikomas atsakingu. Todėl būtų pripažinta,

²¹² Ten pat.

²¹³ Levine E. Command Responsibility: the Mens Rea Requirement. “What Standard of *Mens Rea* Should be Adopted by the International Criminal Court?” February 2005. Global Policy Forum // <http://globalpolicy.org/component/content/article/163/28306.html>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

²¹⁴ Tai puikiai iliustruoja šiaurės Ugandos konflikto atvejis, Ruandos genocidas ir kt.

²¹⁵ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 210. Išnašos neįtrauktos.

kad nors vadas neturėjo jokios informacijos apie pavaldinių veiksmus, jis vis tiek neatliko pareigos imtis tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti. Atsakomybės pagrindas, remiantis šiuo standartu, krypta nuo nesugebėjimo užkirsti kelią ar bausti pareigų nevykdymo iki nesugebėjimo savęs informuoti. Taip tarsi ištrinamas trečiasis doktrinos elementas.²¹⁶ Toks nusikaltimo sudėties subjektyviosios pusės standartas yra nepakankamas ir nesuderinamas su tarptautine paprotine teise.

TBT, priimdamas šį standartą, taip pat stipriai susiaurino fundamentalią karo vadų teisę į gynybą. TBTJ ir TBTR praktikoje vadai galėjo gintis remdamiesi tuo, kad jie nežinojo ar neturėjo pagrindo žinoti apie pavaldinių veiksmus. Kaip teigia G. Mettraux, šiuo atveju, vadai gali gintis tik savotiška būtinąja gintimi, pagal kurią, vadas, nežinantis apie pavaldinių veiksmus negalėjo užkirsti jiems kelio ar bausti, nes dėl žinių trūkumo to padaryti buvo neįmanoma.²¹⁷

Derybose dėl IPP 86 str. Sirija siūlė šio straipsnio pataisą, pagal kurią būtų įvestas „turėjo žinoti“ standartas. Argentinos atstovas Mr. Cerda pareiškė, kad toks standartas ne tik kad sukeltų daug neaiškumų įrodant kaltę, bet apskritai būtų nesuderinamas su nekaltumo prezumpcija.²¹⁸

G. Mettraux siūlo tokią „turėjo žinoti“ interpretaciją: karo vadas „turėjo žinoti“ apie nusikaltimus, kai jų metu jam prieinama informacija leido padaryti išvadą, kurią protingas vadas būtų padaręs, kad pavaldiniai daro ar ketina daryti nusikaltimus.²¹⁹ Taigi tokia interpretacija būtų artimesnė „turėjo pagrindą žinoti“ standartui bei įpareigotų vadą daryti tinkamas išvadas iš turimos bendros informacijos, o ne įpareigotų vadą būti nuolat informuotu apie pavaldinius.

Taigi „turėjo žinoti“ standartas nors ir turi privalumų, pagal kuriuos vadas būtų įpareigotas nuolat būti budrus ir sekti pavaldinių veiksmus, užtikrindamas savo tinkamą pareigų užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti vykdymą, tačiau teisinio racionalumo stokoja. Kadangi Romos statutas yra vėliausiai Jungtinių Tautų lygmeniu priimtas dokumentas, sutartiniu pagrindu reglamentuojantis vadų atsakomybę, matoma ryški vado atsakomybės doktrinos liberalizacija, kuri iš vienos pusės palengvina atsakomybės kilimo sąlygas, tačiau iš kitos pusės pasunkina pareigų vykdymą įpareigojant vadus nuolat aktyviai rinkti informaciją apie pavaldinių veiksmus. Vien tokios pareigos nevykdymas galėtų užtraukti baudžiamąją vadų atsakomybę. Pareiga įgyti informacijos, kaip minėta anksčiau, skatina karo vadus aktyviai domėtis pavaldinių veiksmis, todėl tikėtina, kad vadai, būdami nuolat budrūs, galėtų efektyviau užkirsti kelią galimiems pavaldinių nusikaltimams. Tokiu atveju „turėjo žinoti“ standartas vykdo tarsi prevencinę funkciją. Autoriaus nuomone, Romos

²¹⁶ Ten pat. P. 211.

²¹⁷ Ten pat. P. 212.

²¹⁸ Summary Record of the Fiftieth Meeting. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva, 1974-1977, 4 May 1976, Un. Doc. CDDH/1/SR.50, Vol. IX, p. 118 // http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-records_Vol-9.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

²¹⁹ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 212.

statutas prevenciniais tikslais neformaliai sukuria naują tarptautinėje paprotinėje teisėje dar nepripažintą pareigą - įgyti informacijos. Kadangi teisė apskritai pasižymi dinamiškumu, prisitaikydama prie šiuolaikinio pasaulio realiųjų, gali būti, kad Romos statute numatytas „turėjo žinoti“ standartas pradeda tarptautinėje teisėje naują vado atsakomybės doktrinos aiškinimo, interpretavimo bei taikymo etapą.

Kaip ir karo vadams, taip ir civiliams 28 str. 2 d. numato faktinio žinojimo standartą - „žinojo“, tačiau konstruktyvaus žinojimo standartas iš esmės skiriasi nuo karo vadams taikomo standarto. Civilių vadų nusikaltimo sudėties subjektyviajai pusei įrodyti pakanka „sąmoningo informacijos ignoravimo“ standarto.

„Sąmoningo informacijos ignoravimo“ standartas reiškia, kad vadai, puikiai suvokdami informacijos turinį (pavaldiniai ketina vykdyti ar įvykdė nusikaltimus), ją ignoruoja ir nesiima jokių veiksmų ar imasi netinkamų veiksmų. Skirtingai nei „turėjo žinoti“ atveju, autoriaus manymu, toks žinojimo standartas gali būti suformuotas tik vadui veikiant tyčia, kadangi logiškai neįmanoma sąmoningai atmesti informacijos dėl neatsargumo.

Šis standartas buvo taikomas TBTR Kayishema byloje. Teismas teigė, kad prokurorams yra privalu įrodyti, kad kaltinamasis arba žinojo, arba sąmoningai ignoravo informaciją, kuri aiškiai paliudytų, kad pavaldiniai ketino daryti ar darė nusikaltimus.²²⁰ Tai bene vienintelis atvejis *ad hoc* tribunolų praktikoje, kuomet teismas taikė skirtingus žinojimo standartus civiliams ir karo vadams. „Sąmoningai ignoravo informaciją“ standartą J. A. Williamson aiškina kaip vado sąmoningą pasirinkimą nesvarstyti informacijos ar neveikti nepaisnant fakto, kad ji liudija, jog pavaldiniai galimai vykdo nusikaltimus.²²¹ Įrodyti faktą, kad kaltinamasis sąmoningai ignoravo informaciją apie pavaldinių veiksmus yra be galo sunku. Dėl šios priežasties J. A. Williamson priduria, kad šis standartas pasunkina prokurorų įrodinėjimą bei galimai susilpnina kovą prieš nebaudžiamumą, kadangi dauguma kaltinamųjų prieš tarptautinius baudžiamuosius tribunolus yra civiliai lyderiai.²²²

Kaip matyti, konstruktyvaus žinojimo standartai II PK jurisprudencijoje, IPP, *ad hoc* tribunolų statuteose bei Romos statute skiriasi. Vieni standartai prokurorų darbą palengvina, o kartu suvaržo vadų teisę į gynybą (pvz., „turėjo žinoti“), kiti atvirkščiai, suteikia vadams savotišką laisvę įgyvendinant pareigas bei papildomą krūvį kaltinančiajai pusei renkant įrodymus (pvz., „turėjo pagrindą žinoti“). Šių standartų palyginimas pateiktas prieduose.²²³

2.4.4 Kaltės laipsnis

²²⁰ Kayishema trial judgement. Para. 228.

²²¹ Williamson J. A. Some considerations on command responsibility and criminal liability. The knowledge requirement: military commanders versus other superiors. International Review of the Red Cross, Vol. 90, No. 870 // http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc-870_williamson.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

²²² Ten pat.

²²³ Žr. Priedai, Lentelė nr. 1.

Vado atsakomybei kilti nėra pakankama nustatyti, kad vadas sąmoningai nevykdė savo pareigų *vis-à-vis* pavaldinių atžvilgiu. Karo ar civiliai vadai gali būti laikomi kaltais tik jei jie nesilaiko savo kaip vadų įsipareigojimų tyčia jų nevykdydami ar sąmoningai ignoruodami.²²⁴ TBTJ ir TBTR tribunolai, kaip minėta anksčiau, atmetė paprastą neatsargumą kaip vado atsakomybės kilimo pagrindą.²²⁵ Kyla klausimas, koks turi būti kaltės laipsnis, kad būtų pakankamas pagrindas laikyti vadą atsakingu?

Akayesu byloje, teismas teigė, kad yra būtina prisiminti, jog nusikalstamas ketinimas yra kiekvieno nusikaltimo būtinas moralinis elementas. Svarbu įsitikinti, kad buvo piktavališkas ketinimas ar bent jau neatsargumas buvo toks rimtas, kad prilygo tyliam sutikimui ar net tyčiniam ketinimui.²²⁶

Niurnbergo ir Tokijo tribunolai savo praktikoje nagrinėjo didelio neatsargumo²²⁷ sąvoką vado atsakomybės doktrinoje. Aukščiausio rango vadai negali būti nuolat informuoti apie visas karinių operacijų detales ir pavaldinių veiksmus. Jie turi teisę preziumuoti, kad pareigos, priskirtos jų pavaldiniams, bus teisiškai vykdomos. Pavyzdžiui, JAV prezidentas yra aukščiausias kariuomenės vadas. Nusikalstamos veikos, įvykdytos prezidento vadovaujamų pajėgų, negali savaime būti jam priskirtos. Tas pats galioja ir kitiems pavaldumo grandinėje esantiems vadams. Nusikalstamumas nėra priskiriamas kiekvienam pavaldumo grandinės asmeniui vien dėl fakto. Turi būti asmeninis aplaidumas. Taip gali atsitikti tik tuomet, kai veika gali būti tiesiogiai priskiriama vadui, ar kai jo nesugebėjimas tinkamai prižiūrėti pavaldinių sudaro didelį neatsargumą. Šiuo atveju turi būti asmeninis nerūpestingumas, sudarantis savavališką, amoralų pavaldinių veiksmų nepaisymą, o tai atitinkamai prilygsta tyliam sutikimui. Bet kokia kita tarptautinės teisės interpretacija nukryptų nuo pagrindinių civilizuotų tautų pripažintų baudžiamosios teisės principų.²²⁸ Didelis neatsargumas yra toks neatsargumo laipsnis, kuris yra aukštesnis nei paprastas neatsargumas. Paprastas neatsargumas yra tinkamo rūpestingumo nebuvimas. Tai yra neveikimas turint pareigą veikti deramai rūpestingai, kuris parodo, kad asmuo nepakankamai rūpinosi kitų asmenų saugumu, kuomet tokiomis pačiomis sąlygomis apdairus ir protingas vadas būtų taip

²²⁴ Bagilishema appeal judgement. Para. 35.

²²⁵ Blaskic appeal judgement. Para. 63., Bagilishema appeal judgement. Para. 35.

²²⁶ Akayesu trial judgement. Para. 489.

²²⁷ Angl. Gross negligence. Šiame darbe „gross negligence“ yra verčiama į „didelis neatsargumas“, kadangi ši sąvoka, pagal teisės žodyną, reiškia aukštą elgesio neatsargumo laipsnį. Toks elgesys yra žymiai blogesnis nei vidutinio protingo žmogaus. Didelio neatsargumo atveju, asmuo suprato, kad jo veiksmai yra rizikingi, norėjo išvengti pasekmių, tačiau dėl nepateisinamo nerūpestingumo laipsnio to padaryti jam nepavyko (pvz, netyčinis nužudymas). Paprastas neatsargumas yra toks nerūpestingumas, kuris prilygsta nusikalstamam pareigos nevykdymui. Tai ko nors nedarymas, ką protingas žmogus darytų, ar atvirkščiai, ko nors darymas, ko protingas žmogus nedarytų. Oxford Dictionary of Law /Ed. Martin E. A., Oxford: Oxford University Press, 2003; Black's Law Dictionary /Ed. Garner B. A., St. Paul: West, a Thomson Business, 2004.

²²⁸ High command case, TWC, Vol. XI, p. 543-544.

elgesis. Didelis neatsargumas, kita vertus, yra aukštesnis nusikalstamo neveikimo laipsnis, kurį sudaro didelis, neatsargus, sąmoningas ar savavališkas numanomų pasekmių kitų asmenų atžvilgiu nepaisymas neveikimu. Didelis neatsargumas yra tarp neapdairumo ir tyčinio teisės pažeidimo. Didelio neatsargumo vado atsakomybės doktrinoje esmė ta, kad tai yra sąmoningas elgesys neveikimu, turint pareigą veikti, kuris susijęs su didele žalos atsiradimo kitiems asmenims tikimybe.²²⁹ Žala atsiranda dėl asmens aplaidumo.

Vadas ar kitas aukšto rango pareigūnas, gavęs prieštarigus pranešimus, kurių vieni kaltintų pavaldinius nusikaltimų padarymu, kiti – atvirkščiai – tai neigtų, anot G. Mettraux, turėtų pasitikėti „optimistiniais“ pranešimais. Nesugebėjimas patikrinti tokių pranešimų atitikimo tikrovei nebūtinai užtrauktų atsakomybę, net jei tie pranešimai vėliau paaiškėtų buvę klaidinantys ir netikslūs.²³⁰

Vadai turi daug pareigų, kurios dažnai yra sudėtingos įgyvendinti. Jų pirminė ir svarbiausia pareiga yra ne užtikrinti tarptautinės humanitarinės teisės laikymąsi, o vadovauti.²³¹ Todėl vado atsakomybės doktrinoje vado kaltė turi apimti tyčią ar blogiausiu atveju didelį neatsargumą, prilygstantį tyliam sutikimui ar net tyčiniam ketinimui.

2.5. Trečiasis elementas: būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui ar bausti nesiėmimas

Trečiasis vado atsakomybės elementas reiškia, kad vadas, turėdamas bendrą pareigą veikti, nesiimdamas būtinų ir tinkamų priemonių arba neužkirto kelio pavaldiniams vykdyti nusikaltimus, arba jų nebaudė. Todėl pareigą veikti sudaro, pirma, pareiga „užkirsti kelią“, antra, pareiga „bausti“. Vadas, pagal tarptautinę teisę įpareigotas veikti, tačiau tyčia ar dėl didelio neatsargumo nevykdydamas pareigų, jei pirmieji du doktrinos elementai įrodyti, turi atsakyti baudžiamąja tvarka.

2.5.1 Vadų pareigos

2.5.1.1 Dvi atskiros pareigos

Ankstyvojoje teismų praktikoje vadams atsakomybė kildavo dėl abiejų pareigų – „užkirsti kelią“ ir „bausti“ – nevykdymo. JOT Wilhelm List byloje teigė, kad pirmiausia atsakomybė vadams

²²⁹ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 225. Išnašos neįtrauktos.

²³⁰ Ten pat.

²³¹ *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949* // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Ziemermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987. P. 1017.

kyla dėl pareigų „užkirsti kelią“ ir „bausti“ nevykdymo. Vadai negali išvengti atsakomybės net neigdami savo valdžios buvimą pavaldinių atžvilgiu.²³² Unitarinis atsakomybės pagrindas po truputį TBTJ ir TBTR praktikoje buvo išskaidytas į dvi alternatyvias pareigas, pagal kurias, bent vienos (o ne abiejų kartu) pareigos nevykdymas gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę.²³³ Todėl, pagal dualistinę pareigų pobūdį, atsakomybė vadams atsiranda arba tuomet, kai šie neužkerta kelio pavaldinių nusikaltimams, arba kai nebaudžia jų, arba, be abejojimo, abiem atvejais.

Svarbu paminėti, kad alternatyvios pareigos nereiškia, kad vadas visuomet turi dvi alternatyvas veikti: arba užkirsti kelią, arba bausti. Savaimė suprantama, kad kai kaltinamasis žinojo ar turėjo pagrindą žinoti, kad pavaldiniai ketino vykdyti nusikaltimus ir neužkirto jiems kelio, jis negalės ištaisyti savo pareigos „užkirsti kelią“ nevykdymo vėlesniu pavaldinių nubaudimu.²³⁴ Vado pareigos yra nuoseklaus pobūdžio: jo pirminė pareiga yra įsikišti iš karto po to, kai jam tampa žinoma, kad nusikaltimai gali būti įvykdyti, o imtis priemonių bausti reikia tik tuomet, kai vadas sužino apie nusikaltimus po jų įvykdymo.²³⁵

Skirtingas susižinojimo laikas abiejų pareigų kilimo atvejais leidžia daryti išvadą, kad ir pats žinojimas skiriasi. Viena, yra turėti informacijos apie galimą ketinimą įvykdyti nusikaltimą, visai kas kita, yra žinoti apie jau įvykdyto nusikaltimo tikėtinumą. Kaip teigė TBTJ Hadzihasanovic byloje, žinojimas, pareigos „bausti“ atveju yra nebūtinai tapatus pareigos „užkirsti kelią“ atveju, nes tai priklauso nuo momento, kada vadas įgijo faktinį žinojimą ar turėjo pagrindą žinoti.²³⁶

Pareigų atskyrimas ne tik kad išplėtė baudžiamosios atsakomybės pagal tarptautinę teisę ribas, tačiau kartu palengvimo baudžiamąjį persekiojimo įrodinėjimo našta. Nors šios pareigos yra atskiros, tačiau TBTJ ir TBTR praktikoje beveik visais atvejais vadai buvo kaltinami abiejų pareigų nevykdymu.²³⁷

2.5.1.2 Bendra pareiga veikti

Nacionalinė teisė iš pareigūnų bendrai reikalauja imtis tinkamų priemonių, susijusių su pavaldinių įvykdytais nusikaltimais.²³⁸ JAV karo teisės kodekso²³⁹ 15 str. leidžia karo vadams nuspręsti, ar įvykis bus sprendžiamas administracine, ar teismine tvarka. LR karo tarnybos statute vadai įpareigoti palaikyti ir užtikrinti drausmę ir tvarką vadovaujamoje krašto apsaugos sistemos

²³² Hostages case, TWC, Vol. XI. P. 1272.

²³³ Žr. Halilovic trial judgement. Para. 91.

²³⁴ Blaskic trial judgement. Para. 336.

²³⁵ Oric trial judgement. Para. 326.

²³⁶ Hadzihasanovic appeal judgement. Para. 260.

²³⁷ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 231.

²³⁸ Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester university press, 2002. P. 115.

²³⁹ Uniform Code of Military Justice // <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ucmj.htm>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

institucijoje ar jos padalinyje.²⁴⁰ Anot I Bantekas, kiekvienas vadas pavaldumo grandinėje naudojasi nepriklausoma diskrecijos teise tvarkyti reikalus, susijusius su nusikaltimais jo vadovaujamoje struktūroje. Yra galimi keturi variantai: pirma, nesiimti jokių veiksmų; antra, imtis administracinių veiksmų; trečia, neteisminio baudymo; ketvirta, nagrinėti veiksmus kariniame tribunole.²⁴¹

Vadų pareigos gali kilti iš kelių šaltinių: pirma, iš humanitarinės teisės siekio apsaugoti tam tikrus asmenis, antra, iš vado valdžios įgaliojimų, trečia, iš ankstesnių įvykių, kurie tarptautinės teisės saugomus asmenis pastatė į pavojingą padėtį (pavyzdžiui, tokie asmenys buvo pradėti naudoti kaip skydas nuo priešininko artilerijos).²⁴²

Pagal tarptautinę humanitarinę teisę, vadai yra įpareigoti dvejopo pobūdžio pareigomis - „užkirsti kelią“ ir „bausti“. IPP 86 str. 2 d. nustatyta, kad „tai, kad konvenciją ar šį protokolą pažeidė pavaldinys, neatleidžia jo vadovų nuo baudžiamosios ar drausminės atsakomybės, jei jie žinojo ar turėjo informacijos, kuria remdamiesi galėjo padaryti išvadą tuo metu galiojusiomis aplinkybėmis, kad pavaldinys daro ar ketina padaryti pažeidimą, ir jei nesiėmė pagal savo galimybes visų įmanomų priemonių užkirsti kelią tam pažeidimui ar jį pašalinti.“²⁴³ Kaip teigė TBTJ Halilovic byloje, „nesugebėjimas veikti esant pareigai tai daryti“ yra vado atsakomybės doktrinos esmė.²⁴⁴ Kadangi vado atsakomybė yra *sui generis* atsakomybės už neveikimą forma, natūralu, kad atsakomybė gali kilti tik esant teisiniam įpareigojimui veikti bei vadui tyčia ar nusikalstamai nerūpestingai to nedarant.

Egzistuoja dvi bendros pareigos veikti interpretacijos. Pirma, ši pareiga gali būti suprantama kaip faktinė galimybė veikti nepriklausomai nuo to, ar toks veikimas yra būtinas ir apibrėžtas vado kompetencijoje. Tai yra pareiga priimti tinkamus sprendimus, kad būtų užkirstas kelias pavaldinių nusikaltimams ar užtikrintas tinkamas jų nubaudimas. Pagal šią interpretaciją, net jei vadas neturi įgaliojimų atlikti tam tikrų veiksmų, tačiau materialiai gali tai padaryti, jis yra įpareigotas veikti, kad tinkamai įgyvendintų pareigas „užkirsti kelią“ ar „bausti“. Antra, tokia pareiga gali būti suprantama ne kaip faktinė, o kaip teisinė galimybė veikti, t.y. tik tuomet, kai vado kompetencija yra konkrečiai apibrėžta, kai yra aišku, ar vadas teisiškai gali priimti vieną ar kitą sprendimą, kuriuo galėtų įgyvendinti savo pareigas, jis privalo veikti. Kitais žodžiais tariant, pagal šią interpretaciją, vadai neprivalėtų imtis priemonių užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti vykdytojus, jei tokios priemonės (veiksmai, kurių turi imtis) nėra legalizuotos ir tiksliai apibrėžtos jų kompetencijoje. Net jei materialiai vadas gali užkirsti kelią nusikaltimams, tačiau teisiškai

²⁴⁰ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2008 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. V-163 „Dėl karo tarnybos statuto patvirtino“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 30-1057. 24.3.

²⁴¹ Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester university press, 2002. P. 115.

²⁴² Oric trial judgement. Para. 304.

²⁴³ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolai) // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1909.

²⁴⁴ Halilovic trial judgement. Para. 38.

neprivalo, pagal šią interpretaciją, jis neturėtų atsakyti. Pagal pirmąją interpretaciją, vadas galėtų atsakyti net jei jis neturėjo konkrečiai apibrėžtos kompetencijos priimti tinkamus sprendimus, o pagal antrąją, vadui atsakomybė galėtų kilti tik tais atvejais, kuomet jis nesiėmė priemonių, kurių teisiškai pagal savo formalią kompetenciją galėjo imtis.²⁴⁵ Bendra pareiga veikti, priklausomai nuo interpretacijos, galėtų būti vadinama kaip faktinė pareiga arba kaip teisinė pareiga.

Delalic byloje TBTJ laikėsi pozicijos, kad vadas turėtų būti laikomas atsakingu, jei nesiėmė visų įmanomų priemonių, kurių galėjo materialiai imtis. Formalios teisinės kompetencijos neturėjimas priimti būtinus ir tinkamus sprendimus užkirsti kelią ar numalšinti nusikaltimus nereiškia, kad vadas gali išvengti atsakomybės.²⁴⁶ Tai reiškia, kad TBTJ šioje byloje palaikė pirmąją interpretaciją, kuri pagrįsta ne teisiniu kompetencijos apibrėžtumu ir įpareigojimu veikti, o faktine galimybe imtis bet kokių, net į jo kompetenciją neįeinančių, veiksmų.

G. Mettraux teigimu, valstybių teismų praktika ir precedentai leidžia daryti išvadą, kad vadai pagal vado atsakomybės doktriną gali atsakyti tik tuomet, kai egzistuoja specifinė teisinė pareiga ir formali teisinė kompetencija priimti konkrečius sprendimus, ko vadas nusikalstamai nepadarė. Kitais žodžiais tariant, pagal šį požiūrį, vadas negalėtų atsakyti nepriimdamas tinkamų sprendimų, kuriems jokios teisinės kompetencijos ir pareigos neturėjo.²⁴⁷ Tam prieštarauja I. Bantekas, teigdamas, kad būtų absurdiška vadams teigti, jog jie nebuvo teisiškai įpareigoti užkirsti kelią genocidui, kuomet materialiai tą padaryti galėjo.²⁴⁸

Pareiga veikti gali kilti tik iš pavaldumo santykių. Bet koks kitas pareigos kilimo šaltinis negali asmeniui užtraukti vado atsakomybės. Pavyzdžiui, policijos pareigūnai turi pareigą užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti, tačiau net nesilaikydami šių pareigų, jie atsakys ne pagal vado atsakomybės doktriną, o pagal individualią baudžiamąją, kadangi pareigos veikti šaltinis yra kilęs ne iš vado – pavaldinių (nusikaltimo vykdytojų) pavaldumo santykių, o iš jo pareigų ar funkcijų prigimties.²⁴⁹

2.5.1.2.1 Pareiga „užkirsti kelią“

Vado pareiga užkirsti kelią pavaldinių nusikaltimams yra esminis THT standartų užtikrinimo įrankis. Kaip teigia G. Mettraux, be šios pareigos humanitarinės teisės normos beveik neturėtų galimybių būti visuotinai gerbiamos. Vos tik vadas sužino, kad jo vadovaujamų pavaldinių

²⁴⁵ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 47-48.

²⁴⁶ Delalic trial judgement. Para. 334.

²⁴⁷ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 49.

²⁴⁸ Bantekas I. *Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law*. Manchester: Manchester university press, 2002. P. 121.

²⁴⁹ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 52.

nusikaltimai galimai bus įvykdyti, jis privalo imtis būtinų ir protingų priemonių, kad užkirstų kelią tokiai rizikai materializuotis.²⁵⁰

IPP 86 str. 2 d. ir 87 str. 3 d. minima pareiga „užkirsti kelią“ siejama su faktine nusikaltimo tikimybe – pavaldinių ketinimu padaryti pažeidimą. TBTJ statuto 7 str. 3 d. bei TBTR statuto 6 str. 3 d., taip pat kaip IPP minimas tikėtinumo faktorius „ketino daryti nusikaltimą“, reiškia pareigos „užkirsti kelią“ atsiradimo momentą.

Pareiga „užkirsti kelią“, priešingai nei „bausti“, susijusi su ateityje galimais nusikaltimais, kurie dar nėra įvykdyti tuo metu, kai vadas sužino apie jų grėsmę. Todėl laiko prasme, galima daryti logišką išvadą, kad pareiga „užkirsti kelią“ egzistuoja nuo to momento, kai vadas sužino apie galimą nusikaltimą, iki kol jis faktiškai įvykdomas. Pareiga užkirsti kelią egzistuoja vadui nuo bet kurio momento, kai jis gauna pakankamai informacijos, liudijančios, kad jo pavaldinys ruošiasi ar planuoja nusikaltimą įvykdyti, arba kai turi pakankamą pagrindą įtarti, kad tokie nusikaltimai tuoj bus įvykdyti.²⁵¹ Informacija turi būti tokia, kuri parodytų, jog nusikaltimai tuoj bus įvykdyti, pavyzdžiui, pavaldiniai ruošiasi, planuoja ar aiškiai demonstruoja savo ketinimą įvykdyti nusikaltimą.²⁵²

Vadas privalo užkirsti kelią pavaldiniui ne tik nusikaltimą asmeniškai vykdyti, tačiau ir provokuoti, kurstyti bei raginti kitus asmenis jį vykdyti.²⁵³ Taip yra dėl to, kad pačios vado atsakomybės doktrinos tikslas yra įpareigoti vadus, kad šie užtikrintų, jog jų pavaldiniai nepažeis tarptautinės humanitarinės teisės pozityviais veiksmais ar neveikimu.

Prevencinių veikslių vadai neprivalo imtis asmeniškai. Vadas gali perleisti savo pareigą „užkirsti kelią“ kompetentingoms institucijoms.²⁵⁴

Nusikaltimų tikėtinumą gali pagrįsti nemažai aplinkybių. Vadai turi atsižvelgti į pavaldinių paklusnumą, jų ankstesnį dalyvavimą smulkiuose nusikaltimuose, amžių, paruošimą ir kitus panašius faktorius, susijusius su tikimybe, kad nusikaltimai būtų įvykdyti.²⁵⁵

Delalic byloje TBTJ nustatė, kad pareiga užkirsti kelią apima ne paprastą bandymą užkirsti kelią nusikaltimui, o didžiulių pastangų įdėjimą.²⁵⁶

Pareiga „užkirsti kelią“ gali būti suprantama kaip bendro pobūdžio ir kaip konkreti pareiga, tačiau tik pastaroji yra pakankama baudžiamajai atsakomybei kilti. Bedra pareiga „užkirsti kelią“ kyla iš vado efektyvaus kontroliavimo galimybės, kuri vadą tarsi įspraudžia į asmens, galinčio geriausiai užkirsti kelią tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimams, poziciją. Bendra

²⁵⁰ Ten pat. P. 231.

²⁵¹ Kordic trial judgement. Para. 445.

²⁵² Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 232.

²⁵³ Oric trial judgement. Para. 301.

²⁵⁴ Prosecutor v. Rasim Delic, Case No. IT-04-83-T (toliau – Delic trial judgement), para. 543.

²⁵⁵ Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester university press, 2002. P. 116-117.

²⁵⁶ Delalic trial judgement. Para. 774.

pareiga „užkirsti kelią“ tiesiogiai susijusi su tarptautinės humanitarinės teisės akcentuojama pažeidimų prevencija.²⁵⁷ Pokario jurisprudencijoje buvo laikoma, kad vadai turi pareigą išlaikyti tvarką ir apsaugoti civilius savo vadovaujamoje teritorijoje.²⁵⁸ IPP 87 str. taip pat įpareigoja vadus užtikrinti, kad ginkluotųjų pajėgų nariai, esantys pavaldūs vadui, būtų susipažinę su pareigomis, numatytomis Ženevos konvencijose bei jų papildomuose protokoluose. IPP komentare teigiama, kad akcentuojant būtinybę užtikrinti pagarbą konvencijų nuostatomis ir vadui susikaupti kovos lauke, prevencinė stadija, kuomet ginkluotųjų pajėgų nariai yra instruktuojami ir mokomi Ženevos konvencijų nuostatų, visada eina dar prieš ginkluotų veiksmų stadiją, o įsakymai gali būti duodami ne tik kovos metu, tačiau ir prieš ją. Visi įsakymai priklausomai nuo situacijos pavaldiniams turėtų priminti apie Ženevos konvencijų nuostatas.²⁵⁹ Vadas privalo užtikrinti tvarką ir pavaldinių kontrolę, įdiegti discipliną. IPP įpareigoja vadus nuolat tinkamai aiškinti pavaldiniams humanitarinės teisės nuostatas, numatytas Ženevos konvencijose. Vadai taip pat turėtų atsižvelgti į galimą civilių buvimą kariniame objekte ar priešininko pageidaujama pasidavimą. Tam, kad užkirstų kelią ar numalšintų humanitarinės teisės pažeidimus, vadai ne tik privalo instruktuoti pavaldinius, bet ir prižiūrėti, ar yra tinkamai instruktuojama.²⁶⁰ Pareiga instruktuoti nereiškia tiesioginio kombatantų instruktavimo. Aukštesnio rango vadai turi instruktuoti žemesnio rango vadus, pulko vadai turi užtikrinti instruktavimo pakartotinumą ir vienodumą, o prireikus, gali kreiptis į ginkluotųjų pajėgų teisės patarėjus.²⁶¹ Tarptautinėse sutartyse numatytos bendro pobūdžio pareigos atsispindi ir teismų praktikoje. TBTJ Delalic byloje teigė, kad stovyklos vadas Music nenurodė pavaldiniams, kaip reikia tinkamai elgtis su sulaikytaisiais, todėl tai reiškia, kad vadas neįdėjo jokių prevencinio pobūdžio pastangų užtikrinti humanitarinės teisės laikymąsi.²⁶² Kvočka byloje TBTJ pripažino esant vadų pareigas rengti ir kontroliuoti stovyklos sargus, kad būtų užkirstas kelias nusikalstamiems veiksams.²⁶³ Tarptautinė humanitarinė teisė ne tik draudžia tam tikras veikas, tačiau taip pat siekia užkirsti kelią potencialiems pažeidimams, todėl vadai veikia kaip humanitarinės apsaugos ir karo nusikaltimų užkirtimo garantas. Natūralu, kad sudedamoji vado atsakomybės dalis yra nusikaltimų prevencija, vadai privalo užtikrinti, kad pavaldiniai yra tinkamai informuoti apie savo pareigas pagal tarptautinę teisę ir lakydamiesi jų veikia.²⁶⁴ Nors bendro pobūdžio pareigos negali *per se* užtraukti vadams baudžiamosios atsakomybės (kaip ir tinkamas jų

²⁵⁷ Halilovic trial judgement. Para. 81.

²⁵⁸ Ten pat.

²⁵⁹ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, p. 1023, para. 3563.

²⁶⁰ Ten pat. P. 1021, para. 3558.

²⁶¹ Ten pat.

²⁶² Delalic trial judgement. Para. 773.

²⁶³ Kvočka trial judgement. Para. 412.

²⁶⁴ Oric trial judgement. Para. 87.

vykdymas negali automatiškai pašalinti atsakomybės), tačiau į jas galima atsižvelgti nagrinėjant bylos faktines aplinkybes.²⁶⁵

Konkreči pareiga „užkirsti kelią“, kaip minėta, visada priklausys nuo vado materialios galimybės įsikišti į konkrečią situaciją. Strugar byloje TBTJ nagrinėjo pokario teismų praktiką bei nurodė, kurie veiksniai padeda nustatyti vado atsakomybę: papildomos informacijos apie nusikaltimus išsireikalavimas; nesugebėjimas duoti įsakymų, kurie įpareigotų tinkamai veikti pagal karo vedimo taisykles; disciplinos priemonių nesiėmimas, kad būtų užkirstas kelias pažeidimams; neprotestavimas baudžiamiesiems veiksams bei nekritikavimas; nereikalavimas imtis skubių veiksmų.²⁶⁶

Pareiga „užkirsti kelią“ baigiasi nusikaltimą įvykdžius bei tuomet, kai išnyksta ar sustabdomi pavaldumo santykiai tarp vado ir jo pavaldinių.²⁶⁷

2.5.1.2.2 Pareiga „bausti“

Kaip minėta anksčiau, pareiga „bausti“ atsiranda tik po nusikaltimo įvykdymo ir tik po to, kai vadas apie tai sužino ar turi pagrindą sužinoti (turi žinoti). Pagrindinis šios pareigos reikalavimas yra tas, kad vadas privalo imtis būtinų ir protingų priemonių, kad užtikrintų, jog nusikaltimai, kuriuos įvykdė jo pavaldiniai, būtų pradėti tirti, o nusikaltėliai tinkamai nubausti.

Pareigos „bausti“ pagrindas yra sukurti ir išlaikyti drausmingą aplinką ir pavaldinių pagarbą teisei. Nesugebėdamas priimti tinkamų sprendimų bausti pavaldinius už šurkščiausius pažeidimus, vadas sukuria savotišką elgesio šabloną, kuris galėtų net skatinti pavaldinius toliau daryti tarptautinės teisės pažeidimus.²⁶⁸ Tai yra pareigos „bausti“ reikšmė. Delalic byloje karo belaisvių stovyklos vadas Z. Music buvo laikomas kaltu, nes nesiėmė jokių veiksmų (netaikė net disciplininių sankcijų), kad nubaustų stovyklos darbuotojus, kankinusius belaisvius.²⁶⁹

Pareiga „bausti“ apima ne vien sankcijų skyrimą prasižengusiems pavaldiniams, bet ir tiriamųjų veiksmų pradėjimą, siekiant identifikuoti prasižengusius ir vėliau juos bausti. Vadai kartais net gali neturėti galių bausti. Tokiu atveju, vadas turėtų pranešti kompetentingoms tą daryti institucijoms.²⁷⁰

Pareigos „bausti“, skirtingai nuo pareigos „užkirsti kelią“, metu nėra būtina, kad egzistuotų pavaldumo santykiai prieš nusikaltimą padarant ar ne jį įvykdžius. Vadai, kurie pradeda vadovauti

²⁶⁵ Ten pat. Para. 88.

²⁶⁶ Strugar trial judgement. Para. 374.

²⁶⁷ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 233.

²⁶⁸ Hadzihanovic trial judgement. Para. 1778.

²⁶⁹ Delalic trial judgement. Para. 772.

²⁷⁰ Žr. Hadzihanovic appeal judgement. Para. 154; Blaskic trial judgement. Para. 302.

po to, kai nusikaltimas jau buvo įvykdytas, įgyja pareigą tirti nusikaltimus bei bausti prasižengusius. Tai priklausys nuo sužinojimo momento.²⁷¹

Baudžiamieji veiksmai neišvengiamai turi apimti dvi formas: patį baudimą ir pranešimą atitinkamoms institucijoms. Dažnai nėra įmanoma inicijuoti teismo proceso prieš nusikaltimo vykdytojus, ypač karinių operacijų metu. Kai to padaryti neįmanoma, ar kai vadas to atlikti fiziškai negali, vienintelė išeitis yra inicijuoti tomis aplinkybėmis atitinkamą tyrimą. Inicijavę tyrimą vadai gali savo tiesioginiams vadams siųsti raportus ar pranešimus apie pavaldinių nusikaltimus. Akivaizdu tai, kad susilaikymas nuo baudžiamųjų veiksmų ir nusikaltimų toleravimas yra tolygus tyliam sutikimui.²⁷²

Pareiga bausti yra įtvirtinta ir IPP 87 str. 3 d., kuriame teigiama, kad prireikus, vadai turi inicijuoti drausminės ar baudžiamosios bylos iškėlimą pažeidėjams. Pagal IPP komentarą, į šių veiksmų turinį gali įeiti ir savo vadų informavimas apie nusikaltimus raportais, drausminės sankcijos pasiūlymas, bylos perdavimas teisminei institucijai su visais įmanomais faktiniais įrodymais.²⁷³

Pasak A. J. Sepinwall, pareigos bausti nesilaikymas gali turėti dvi reikšmes. Pirma, tai yra pareigos nevykdymas, todėl toks neveikimas gali sudaryti atskirą nusikaltimą, kylantį iš pavaldinių įvykdytos veikos, tačiau ne tapatų. Toks pareigos bausti nesilaikymas yra savarankiškas nusikaltimas. Antra, kai kuriais atvejais pareigos bausti nesilaikymas gali būti laikomas būtent tuo nusikaltimu, kurį ir įvykdė vado pavaldiniai.²⁷⁴ A. J. Sepinwall tai grindžia tuo, kad vadas, kuris nevykdo pareigos bausti nusikaltėlius nusižengia prieš valstybę, kuri suteikia jam tokią pareigą. Tačiau vadas, kuris pritaria ir tyliai sutinka su pavaldinių nusikaltimu ne tik kad nevykdo įsipareigojimų valstybei, tačiau savotiškai prisideda prie paties nusikaltimo.²⁷⁵ Autoriaus nuomone, vado atsakomybė nėra ir negali būti tam tikra bendrininkavimo išraiška, kadangi yra *sui generis* atsakomybės už neveikimą forma. Pagal nusistovėjusią praktiką, jei pavaldinys, pavyzdžiui, kankina karo belaisvį, vadas neatsakys už kankinimo nusikaltimą, o atsakys už nesugebėjimą užkirsti kelio pavaldiniui kankinti karo belaisvį ar bausti už kankinimo vykdymą. Todėl pareigos „bausti“ nevykdymas šiame darbe yra suprantamas kaip atskiras nusikaltimas, netapatus pavaldinio įvykdytam nusikaltimui, tačiau su juo susijęs tiek, kiek vadui nepavyko šios pareigos įgyvendinti.

²⁷¹ Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester university press, 2002. P. 119.

²⁷² Ten pat. P. 119-120.

²⁷³ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Ziemermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, p. 1023, para. 3562.

²⁷⁴ Sepinwall A. J. Failures to Punish: Command Responsibility in Domestic and International Law // Michigan Journal of International Law, 30.2., 2009. P. 255-256.

²⁷⁵ Ten pat. 295.

Vadas nebūtinai turi būti tas asmuo, kuris skiria bausmę (pavyzdžiui, drausminę), bet reikalaujama, kad jis imtųsi svarbių žingsnių drausminiame procese. Kitais žodžiais tariant, vadas neturi asmeniškai skirti bausmės, o pareigą „bausti“, kaip ir pareigą „užkirsti kelią“, gali įvykdyti pranešdamas apie įvykį kompetentingoms institucijoms. Vadas turi pareigą imtis visų įmanomų priemonių tomis aplinkybėmis.²⁷⁶

Pareiga „bausti“ pasibaigia tuomet, kai išnyksta pavaldumo santykiai tarp vado ir pavaldinių. Anot G. Mettraux, pareiga „bausti“ taip pat gali išnykti kuomet, pirma, vadui vadovaujantys asmenys atleidžia jį nuo pareigos tirti nusikaltimą arba, antra, kuomet ši pareiga perleista kitai kompetentingai institucijai, kuri nėra pavaldi jam.²⁷⁷ Autoriaus nuomone, pirmuoju atveju, kuomet vado tiesioginiai vadai atleidžia jį nuo tiriamųjų veiksmų, pareiga „bausti“ negali išnykti. Vien tai, kad autoritetingų subjektų įsakymu ar kita forma atsakomybė faktiškai pašalinama nereiškia, kad vadas gali veikti neteisėtai (nebausti). Tokia situacija galėtų prilygti neteisėto įsakymo vykdymui, pagal kurį, jei pavaldinys aiškiai suvokia jo neteisėtumą ar pats įsakymas yra akivaizdžiai neteisėtas (pvz., vykdyti genocido nusikaltimą) tai jis nėra baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė.²⁷⁸

2.5.1.2.3 Pareigų „užkirsti kelią“ ir „bausti“ tarpusavio santykis

Nors šios pareigos yra atskiros, tačiau tarpusavyje glaudžiai susiję. Hadzihasanovic byloje TBTJ teigė, kad kaltinamasis Kubura nesiimdamas baudžiamųjų veiksmų prieš pavaldinius, 1993 m. birželio mėn. Šušanj, Ovnak, Grahovčići ir Brajkovići teritorijose vykdžiusius apiplėšimus, kartu pažeidė ir pareigą „užkirsti kelią“ nusikaltimams Vareš teritorijoje 1993 m. lapkričio mėn. TBTJ teismo rūmai teigė, kad kuomet vadas baudžia savo pavaldinius už įvykdytus nusikaltimus, jis kartu vykdo ir prevencinę funkciją užkirsti kelią tokiems nusikaltimams ateityje pasikartoti.²⁷⁹ Halilovic byloje TBTJ teigė, kad bausmė yra neatskiriama ateities nusikaltimų prevencijos dalis. Vadui nepakanka duoti pavaldiniams preventyvių įsakymų, draudžiančių vienaip ar kitaip elgtis su karo belaisviais, ar užtikrinti, kad tinkamo elgesio su civiliais ar karo belaisviais sistemos veikia tinkamai, jei jis tinkamai nebaudžia pavaldinių už nusikaltimus.²⁸⁰ Savime aišku, kad prevencinio pobūdžio įsakymai dažnai skiriami konkreitiems asmenims ar karinėms pajėgoms, todėl tie asmenys, kurių neliečia tokie įsakymai, nėra įpareigoti jų laikytis. Tinkamas bausmių mechanizmas šiuo atveju turėtų bent jau iš dalies atgrasinti pavaldinius nuo nusikaltimų vykdymo.

²⁷⁶ Delic trial judgement, para. 75.

²⁷⁷ Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 234.

²⁷⁸ Žr. Cryer R. ir kt. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge: Cambridge University press, 2007. P. 343-344.

²⁷⁹ Hadzihasanovic trial judgement. Paras. 1989-1991.

²⁸⁰ Halilovic trial judgement. Para. 96.

Be to, kad bausmė kartais atlieka ir prevencinę funkciją, santykis tarp šių pareigų gali būti tiesioginis, kadangi vienu metu galima pažeisti abi pareigas kartu (iš pradžių neužkretant kelio konkrečiam nusikaltimui, o po jo įvykdymo, nebaudžiant vykdytojų).

2.5.1.3 Vado pareigos Romos statute

Romos Statutas, skirtingai nuo *ad hoc* tribunolų (TBTJ, TBTR) nustato ne dvi, o tris vadų pareigas. Vadai privalo imtis būtinų ir tinkamų²⁸¹ priemonių kad, pirma, užkirstų kelią nusikaltimams, antra, juos numalšintų,²⁸² trečia, perduotų reikiamą informaciją kompetentingoms institucijoms ištirti ir, jei reikia, pradėti baudžiamąjį persekiojimą.²⁸³ Skirtingas pareigų skaičius nereiškia, kad vadai yra daugiau ar mažiau įpareigoti pagal vieną ar kitą statutą. Kaip matysime vėliau, vado pareigos šiuose statuteuose turinio prasme yra tos pačios apimties. Nors Romos statutas daro skirtumus tarp karo ir civilių vadų *mens rea*, tačiau pareigos yra identiškos. Vien *de facto* padėtis negali būti trikdys ar priežastis nevykdyti pareigų. Ne visų, o bent vienos iš trijų pareigų nevykdymas gali būti pakankamas pagrindas atsakomybei kilti.

Romos staute numatytos trys pareigos kyla skirtingais laikotarpiais – prieš, per ir po nusikaltimo įvykdymo. Pareiga užkirsti kelią kyla tuomet, kai vadas sužino ar turi sužinoti apie sau pavaldžių pajėgų galimą įvykdymą. Todėl ši pareiga egzistuoja bet kuriuo metu iki nusikaltimo įvykdymo.²⁸⁴ Kad būtų tinkamai įvykdyta pareiga užkirsti kelią, turi būti imtasi specialių priemonių. Pareiga užkirsti kelią sutampa su *ad hoc* tribunolų statuteuose numatyta pareiga. Pareigą „numalšinti nusikaltimus“ sudaro dvi atskiros pareigos, kylančios iš skirtingų nusikaltimo vykdymo stadijų. Pirma, pareiga „numalšinti“ reiškia pareigą sustabdyti nusikaltimus nuo vykdymo tęsimosi. Tai pareiga įsikišti į tam tikrą įvykių grandinę, kuri gali parodyti kitus panašius įvykius. Antra, pareiga „numalšinti“ apima ir pareigą „bausti“ nusikaltusius po nusikaltimo įvykdymo. Pareiga bausti savo ruožtu reiškia būtinybę vadui imtis būtinų priemonių sankcionuoti pavaldinius už nusikaltimo vykdymą, kuri gali būti įgyvendinta dviem būdais: arba vadui pačiam imtis būtinų ir tinkamų priemonių bausti sau pavaldžias pajėgas, arba, jei jis neturi tokios galmybės – perduoti reikalą kompetentingoms tą daryti institucijoms. Todėl pareiga „bausti“, kaip pareigos „numalšinti“ dalis, yra alternatyva trečiai pareigai, nurodytai Romos statuto 28 str. a) d. ii) p. – perduoti reikalą

²⁸¹ Lietuviškas įstatymo tekstas vietoje sąvokos „tinkamos“, vartoja „pagrįstos“. Autoriaus nuomone, pagrįstos priemonės nėra tikslus vertinys, kadangi suponuoja tarsi būtinybę priemonės pagrįsti – kodėl ėmėsi vienokių ar kitokių priemonių. Remiantis teismų praktika, angliška žodžio „reasonable“ reikšmė turėtų būti verčiama „tinkama“, kadangi tokios priemonės yra vado pasirenkamos kaip geriausiai padedančios įgyvendinti tarptautinės humanitarinės teisės keliamus reikalavimus. Žr. „2.5.2.1 Būtinis ir tinkamas priemonės“.

²⁸² Lietuviškame Romos statuto tekste vietoje autoriaus vartojamos sąvokos „numalšinti“ vartojama „sustabdyti“. Autoriaus nuomone, angliškam žodžiui „repress“ labiau tiktų „numalšinti“ reikšmė, ypač kalbant apie nusikaltimus.

²⁸³ Romos statutas, 28 str. a) d. ii) p. ir b) d. iii) p.

²⁸⁴ Prosecutor v. Bemba, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. Pre-Trial Chamber II. No. ICC-01/05-01/08-424. Para. 437.

kompetentingoms institucijoms iširti ir pradėti baudžiamąjį persekiojimą.²⁸⁵ Pareiga „pranešti kompetentingoms institucijoms“, kaip ir pareiga „bausti“ kyla po nusikaltimo įvykdymo. Tokia pareiga reikalauja iš vado imtis aktyvių veiksmų, kad užtikrintų teisingumo vykmą nusikaltėliams. Ši pareiga padeda vadams laikytis savo įsipareigojimų, kuomet šie negali skirti sankcijų sau pavaldžioms pajėgoms.²⁸⁶ Interpretuojant kompetentingų institucijų sąvoką, būtina atsižvelgti į tarptautinę žmogaus teisių teisę. „Kompetentinga institucija“ turėtų sietis su sąžiningu ir viešu bylos nagrinėjimu kompetentingo, nepriklausomo ir nešališko, teisėtai įsteigto tribunolo.²⁸⁷ Iš vadų reikalaujama, kad šie gera valia dėtų pastangas pranešti kompetentingoms institucijoms. Ar vadai gera valia dėjo pastangas į tyrimo pradėjimą galima nustatyti remiantis šiais kriterijais: pirma, ar vadas pateikė visą informaciją, kuri buvo jo diskrecijoje; antra, ar vadas bendradarbiavo tyrimo metu.²⁸⁸

Kadangi pareiga „numalšinti“ apima ir pareigą „bausti“, kyla klausimas, kodėl Romos statute išskirta atskira pareiga „pranešti kompetentingoms institucijoms“?

Pagal tarptautinę paprotinę teisę, vadai yra įpareigoti užtikrinti, kad pavaldiniai, vykde nusikaltimus, neliks nenubausti. Ši pareiga skirta visiems vadams, kurie gali vienaip ar kitaip daryti įtaką pavaldinių elgesiui, nepriklausomai nuo karinio ar civilinio jų statuso. Veiksmai, kurių vadas turi imtis, kad įgyvendintų pareigą „bausti“ yra specifiniai ir priklauso nuo jo *de jure* ar *de facto* galimybių. Jei vadui nesuteikta teisinė galia bausti pavaldinių, jis privalo apie tai pranešti institucijai, kuri yra kompetentinga tą daryti.²⁸⁹ Pagal paprotinę teisę, į pareigos „bausti“ turinį įeina ir pareiga „pranešti kompetentingoms institucijoms“. Romos statute ši pareiga yra išskirta kaip atskira, kadangi negalint įgyvendinti pareigos „numalšinti“ (į kurią įeina ir pareiga „bausti“), pavyzdžiui, civiliui vadui negalint nubausti pavaldinių, išliktų galimybė įgyvendinti pareigas alternatyviai – imtis visų būtinų ir tinkamų priemonių užtikrinti, kad pavaldiniai, įvykdę nusikaltimus, neišvengs baudžiamųjų sankcijų.²⁹⁰ Ši Romos statute numatyta atskira pareiga tarsi pabrėžia, kad nesant galimybės bausti yra kitas būdas užtikrinti tinkamą savo pareigų įgyvendinimą – parnešti apie tai tinkamoms institucijoms.

Pareigos, numatytos Romos staute, turinio prasme iš esmės nesiskiria nuo pareigų, numatytų *ad hoc* tribunolų statuteuose. Išskirta pareiga „pranešti kompetentingoms institucijoms“ nereiškia, kad TBTJ ar TBTR šios pareigos nepripažino.

²⁸⁵ Ten pat. Paras. 439-440.

²⁸⁶ Ten pat. Para. 442.

²⁸⁷ Prosecutor v. Bemba, Amicus Curiae Observations on Superior Responsibility Submitted Pursuant to Rule 103 of the Rules of Procedure and Evidence. Amnesty International. ICC-01/05-01/08-406. Para. 22.

²⁸⁸ Ten pat. Para. 26.

²⁸⁹ Prosecutor v. Bemba, Amicus Curiae Observations on Superior Responsibility Submitted Pursuant to Rule 103 of the Rules of Procedure and Evidence. Amnesty International. ICC-01/05-01/08-406. Para. 18.

²⁹⁰ Ten pat. 19.

2.5.2 Vado pareigų įgyvendinimas

Vadai pareigas įgyvendina imdamiesi būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti pavaldžius jų vykdytojus. Kaip jau buvo minėta, vadai gali būti pripažinti kaltais veikdami tiek tyčia, tiek būdami itin neatsargūs. Didelio neatsargumo, kaip ir paprasto neatsargumo atveju, taikomas „protingo vado“ standartas, pagal kurį, vadas, turintis pareigą veikti, neveikė, nors puikiai suvokė realią galimybę, kad toks neveikimas ne tik gali, bet ir tikėtina, kad sukels žalos kitiems asmenims, o protingas ir rūpestingas vadas tokioje situacijoje nebūtų taip elgęsis. Taigi iš vado, įgyvendinančio pareigas, reikalaujama elgtis apdairiai, pasitelkiant visas įmanomas būtiną ir tinkamas priemones, kad pareigos būtų deramai įgyvendintos, o tai savaime reiškia, kad humanitarinės teisės saugomi asmenys ir objektai būtų deramai apsaugoti, ar nepavykus jų apsaugoti dėl, pavyzdžiui, žinojimo stokos, kaltininkai būtų deramai nubausti. Autoriaus nuomone, vado pareigų įgyvendinimas yra neišvengiamai susijęs su priemonėmis, kurių vadas turi imtis prevenciniais ar baudžiamaisiais tikslais. Pareigų įgyvendinimas kelia klausimą „kaip pareigos turi būti tinkamai įgyvendintos?“ Atsakymas į šį klausimą yra dėstomas toliau.

2.5.2.1 Būtinis ir tinkamas priemonės

Vado atsakomybei kilti turi būti įrodyta, kad vadas nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią pavaldinių nusikaltimams ar bausti. Tokios priemonės nėra neribotos, todėl reikalaujama, kad jos būtų visomis aplinkybėmis vado galioje įmanomos. Vadas negali būti įpareigotas elgtis taip, kaip nėra įmanoma.²⁹¹ Kas yra „būtina“ ir „protinga“ priklausys kiekvienos bylos atveju nuo konkrečių aplinkybių, ypač nuo vado faktinės materialios galimybės veikti, kad užkirstų kelią, ar baustų.²⁹² Strugar byloje TBTJ išskyrė keletą veiksnių, padedančių spręsti, ar priemonės užkirsti kelią ar bausti buvo būtinis ir tinkamas. Šis nebaigtinis sąrašas galėtų apimti tokius veiksniai: ar buvo išduoti specialūs įsakymai, draudžiantys ar sustabdantys nusikalstamas pavaldinių veikas; kokių priemonių buvo imtasi siekiant užtikrinti tokių įsakymų įgyvendinimą; kokių kitų priemonių buvo imtasi, kad būtų nutraukti neteisėti veiksmai, ir ar tomis aplinkybėmis tos priemonės buvo pakankamos; kokių priemonių buvo imtasi po nusikaltimo padarymo, kad būtų pradėtas atitinkamas tyrimas ir nusikaltimo vykdytojais būtų patraukti atsakomybėn.²⁹³

Pagal IPP komentarą, tarptautinė humanitarinė teisė pagrįstai apriboja vadų pareigas iki „įmanomo vykdyti“ lygmens, kadangi ne visuomet yra įmanoma užkirsti kelią pažeidimui ar

²⁹¹ Krnojelac trial judgement. Para. 95.

²⁹² Blaskic trial judgement. Para. 302.

²⁹³ Strugar trial judgement, para. 378.

nubausti nusikaltimo vykdytojus. Vadovaujantis protingumo principu, priemonės gali būti tik tos, kurios yra vado galioje.²⁹⁴ Verta pastebėti, kad būtinų ir tinkamų priemonių vadai gali imtis tik tuomet, kai jie sugeba tai daryti, t.y. toje situacijoje tomis aplinkybėmis gali užkirsti kelią ar bausti.²⁹⁵

Delalic sprendime, TBTJ pasisakė, kad būtinios ir tinkamos priemonės yra tokios, kurių vadas gali materialiai imtis, t.y. teismas pripažino, kad kompetencijos stoka negali atleisti vado nuo pareigų vykdymo.²⁹⁶ Hadzihasanovic byloje TBTJ pripažino, kad kaltinamasis negalėjo pats vykdyti baudžiamojo tyrimo ar daryti įtakos jau atliekamam tyrimui, todėl manyti, kad nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių būtų klaidinga.²⁹⁷

Būtinios ir tinkamos priemonės visada yra įrodinėjimo, o ne teisės dalykas, todėl nėra ir negali būti išsamaus kriterijų sąrašo, kurio pagalba vienareikšmiškai galima būtų pripažinti tam tikrą priemonę būtina ar tinkama.²⁹⁸ Kiekvienos bylos atveju turi būti visapusiškai vertinamos faktinės aplinkybės, kad būtų nustatyta, ar priemonės tuomet buvo būtinios ir tinkamos. Nors universalus bendro standarto sukurti šioms priemonėms vertinti neįmanoma, tačiau tai nereikia, kad būtinios ir tinkamos priemonės apskritai negali būti paremtos normatyviniais kriterijais. TBTJ savo praktikoje nustatė jų keturis. Pirma, iš vado negali būti reikalaujama daugiau, nei yra jo galiose. Priemonių rūšis ir mastas priklauso nuo vado efektyvios kontrolės pavaldinių atžvilgiu apimties tuo metu, kai iš vado tikimasi veikimo. Antra, kad priemonės būtų veiksmingos, vadas turi imtis visų būtinų ir tinkamų priemonių, kad užkirstų kelią pavaldiniams planuoti, ruošti ar vykdyti numatomą nusikaltimą. Trečia, kuo sunkesni ir/ar labiau neišvengiami pavaldinių nusikaltimai, tuo atidžiau ir greičiau vadas turi sureaguoti. Ketvirta, kadangi vadas yra įpareigotas imtis to, kas jam tuomet atrodo tinkamiausia, negalima iš jo tikėtis to, kas neįmanoma.²⁹⁹

Galimybė imtis tam tikrų priemonių dažnai priklauso nuo vado pareigų ir padėties pavaldinių atžvilgiu pobūdžio. Kuomet vadai yra išrinkti ar teisiškai paskirti, t.y. disponuoja *de jure* valdžios įgaliojimais, paprastai elgesio rėmus apibrėžia teisė.³⁰⁰ Pagal IPP komentarą, vien dėl to, kad vadai turi valdžią pavaldinių atžvilgiu, jie lengviau nei bet kuris kitas asmuo gali užkirsti kelią nusikaltimams, sukurdami tam tikrus pavaldinių mąstymo rėmus, užtikrinančius racionalų kovos priemonių panaudojimą, bei discipliną. Jų vaidmuo įpareigoja būti nuolat informuotiems apie

²⁹⁴ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987. P. 1015, para. 3548.

²⁹⁵ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 236.

²⁹⁶ Delalic trial judgement. Para. 395. Žr. Plačiau: „6.1.1 Bendra pareiga veikti”.

²⁹⁷ Hadzihasanovic trial judgement. Para. 1061.

²⁹⁸ Brdanin trial judgement. Para. 279; Blaskic appeal judgement. Para. 72.

²⁹⁹ Oric trial judgement. Para. 329.

³⁰⁰ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 244.

pavaldinių atliekamų užduočių būdus ir tuo tikslu imtis tinkamų priemonių.³⁰¹ Kiekvienas vadas, nepriklausomai nuo jo padėties pavaldumo grandinėje, turi pareigą reaguoti į humanitarinės teisės pažeidimus imdamasis tinkamų priemonių. Puskarininkis privalo įsikišti ir sulaikyti karį, kuris ketina užmušti sužeistą priešininką, leitenantas privalo pažymėti saugomas vietas, kurias jis atranda puolimo metu, kuopos vadas turi apsaugoti karo belaisvius nuo artilerijos ugnies, bataljono vadas, sužinojęs, kad puolamas objektas yra nebe karinis, privalo užtikrinti, kad ataka bus nutraukta, pulko vadas privalo rinktis objektus taip, kad išvengtų atakų, kurių metu būtų nedaromas skirtumas tarp civilių ir karinių objektų.³⁰² Kalbant apie civilius vadus, jų pareigos, turinčios atitikti minimalius tarptautinės teisės standartus, yra nustatytos teisės aktuose bei priklauso nuo jų vaidmens ir funkcijų.³⁰³ Būtinų ir tinkamų priemonių vadas gali imtis tik turėdamas tam tikrą žinojimo laipsnį.³⁰⁴ Tai reiškia, kad informacija, su kuria jis susipažįsta, turi atskleisti vadui apie nusikalstamų veikų tikėtinumą.

Taigi tam, kad vadą galima būtų nuteisti pagal vado atsakomybės doktriną, reikia įrodyti, pirma, kad priemonių tomis aplinkybėmis buvo įmanoma imtis, antra, vadas apskritai galėjo užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti. Tam, kad neliktų neaiškumų „būtinų“ ir „tinkamų“ priemonių sąvokų turinyje, kiekvieną jų reikia atskirai panagrinėti.

Oric byloje TBTJ pateikė labai bendrą būtinų priemonių apibūdinimą: būtinos priemonės yra tokios, kurios leidžia vadui įvykdyti savo pareigą, bei parodo, kad jis nuoširdžiai stengėsi užkirsti kelią ar bausti.³⁰⁵ Apskritai frazę „būtinos priemonės“ vado atsakomybės doktrinoje reikėtų suprasti kaip reikalavimą iš vado, šiam sužinojus apie esamą ar galimą pavaldinių nusikaltimo vykdymą, atsižvelgiant į jo dispozicijoje esančią informaciją ir faktines aplinkybes, imtis tokių priemonių, kurios atitiktų šiuos reikalavimus: pirma, tiesiogiai kiltų iš vado pareigos užtikrinti pavaldinių elgesio atitikimą karo įstatymams; ir, antra, būtų kaltinamojo kompetencijos ribose.³⁰⁶ Kiek tai susiję su neužkirtimo kelio nusikaltimams pareiga, svarbu pabrėžti, kad būtinomis priemonėmis, visų pirma, apskritai turi būti įmanoma užkirsti kelią nusikaltimui, apie kurį vadas žino ar turi pagrindą žinoti, kad jis gali būti įvykdytas. Tokios priemonės turi būti proporcingos humanitarinės teisės galimų pažeidimų grėsmei.³⁰⁷ Nebaudimo atveju, būtinos priemonės turi būti

³⁰¹ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987. P. 1022. Para. 3560.

³⁰² Ten pat. P. 1022. Para. 3561.

³⁰³ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 245.

³⁰⁴ Vado atsakomybės elementai yra nuoseklaus pobūdžio ir įrodinėjimi būtent tokia tvarka, kaip išdestyti.

³⁰⁵ Prosecutor v. Oric, Case No. IT-03-68-A (toliau – Oric appeal judgement), Para. 177.

³⁰⁶ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 237.

³⁰⁷ Ten pat.

tokios, kurios galėtų prisidėti prie baudmės pažeidus humanitarinę teisę, ar mažiausiai, galėtų išsaugoti galimybę bausti atsakingus asmenis ateityje.³⁰⁸

Būtinios priemonės taip pat gali būti ir tokios, kurių reikalauja nacionalinė teisė, pavyzdžiui, pranešti autoritetingiems subjektams apie veikas, arba pasitelkti profesionalią konkrečios įstaigos pagalbą.³⁰⁹

Būtinios priemonės gali būti tik tokios, kurios patenka į vado pareigas bei įgaliojimus. JOT Wilhelm von Leeb byloje teigė, kad kaltinamojo kompetencija buvo ribota, todėl visi administracinio pobūdžio veiksmai, įskaitant neteisėtų įsakymų ruošimą ir davimą, negali būti priskirti jam.³¹⁰ Todėl esant tokiomis aplinkybėmis, kuomet vadas negali teisiškai ar faktiškai asmeniškai imtis priemonių įgyvendinimo, reikia žiūrėti į jo užimamas pareigas bei tai, ką vadas, veikdamas savo kompetencijos ribose, galėjo padaryti įgyvendindamas pareigas „užkirsti kelią“ ar „bausti“ ir ar tos priemonės galėjo būti laikomos būtinomis.

„Tinkamos“ priemonės yra tokios, kurios pagrįstai patenka į vado materialias galias.³¹¹ Anot G. Mettraux, tinkamų priemonių veikimas gali būti suprantamas dvejopai. Pirma, tinkamos priemonės užtikrina lankstumą renkantis tas priemones, kurios padėtų vadui užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti. Tuo pačiu metu šios priemonės užtikrina, kad jų panaudojimas nepaneigs vado fundamentalių pareigų „užkirsti kelią“ ar „bausti“. „Tinkamumas“ reiškia, kad vadas turi atsižvelgti į visas aplinkybes, susijusias su jo pareigų įgyvendinimu, įvertinti kiekvienos galimos priemonės efektyvumą, ir tai padarius, pasirinkti tik tas reikšmingas priemones, kuriomis apskritai galės įgyvendinti savo pareigas. Antra, „tinkamumo“ reikalavimas veikia kaip minimalus pageidaujamo vado elgesio standartas. Jei vadas imsis tinkamų priemonių tam tikromis aplinkybėmis, pavyzdžiui, įsakymo forma draus neteisėtai elgtis, tikėtina, kad jis galės išvengti vado atsakomybės. Kitais žodžiais tariant, tam, kad vadui kiltų baudžiamoji atsakomybė, būtina įrodyti, kad jo veiksmai, kurių ėmėsi siekdamas įgyvendinti savo pareigas, tuo metu ir tomis aplinkybėmis nebuvo tinkami.³¹² Tinkamos priemonės reiškia tai, kad, pirma, jos yra įmanomos įgyvendinti,³¹³ antra, proporcingos,³¹⁴ trečia, įgyvendintos laiku,³¹⁵ ketvirta, teisėtos.³¹⁶

Teismas, vertindamas vado pareigų įgyvendinimą, privalo atsižvelgti į visas aplinkybes, susijusias su vado sprendimu imtis ar nesiimti tam tikrų veiksmų. Konkrečiai, teismas turės įvertinti vado dispozicijoje pareigų įgyvendinimo metu buvusias priemones, kuriomis jis galėjo „užkirsti

³⁰⁸ Ten pat. P. 238.

³⁰⁹ Ten pat.

³¹⁰ High Command Case. TWC, Vol. XI. P. 554-555.

³¹¹ Oric appeal judgement. Para. 177.

³¹² Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 239-240.

³¹³ Krnojelac trial judgement. Para. 95.

³¹⁴ Hadzihasanovic byloje TBTJ laikėsi nuomonės, kad drausminės sankcijos už netinkamą elgesį su karo belaisviais bei jų žudymą nėra pakankamos ir proporcingos. Hadzihasanovic trial judgement. Para. 1777.

³¹⁵ Kvočka trial judgement. Para. 317.

³¹⁶ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 240.

kelią“ ar „bausti“. Imtis tam tikrų priemonių yra vado diskrecija, ne teismo. Teismas negali spręsti, ar jis būtų toje situacijoje ėmęsis tokių pačių priemonių. Teismas taip pat negali spręsti, ar priemonės, kurių vadas tomis aplinkybėmis ėmėsi, buvo tinkamos, atvirkščiai, teismas gali spręsti tik tai, ar tos aplinkybės vadui galėjo tuo metu atrodyti tinkamos. Imdamasis priemonių, vadas visuomet turi apsvarstyti ir pasverti, ar tokios priemonės bus tiesiogiai susiję su jo pareigų įgyvendinimu. Sprendimas, kurį vadas priima, negali būti jo pareigų apleidimo priežastis. Vadas privalo užtikrinti, jog dėl jo sprendimo priėmimo tikimybė ateityje užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti nebus prarasta.³¹⁷

³¹⁷ Ten pat. P. 241-242.

3. PRIEŽASTINIS RYŠYS VADO ATSAKOMYBĖS DOKTRINOJE

Baudžiamojoje teisėje egzistuoja fundamentalus ir būtinas priežastinio ryšio tarp asmens elgesio ir paties nusikaltimo nustatymo reikalavimas.³¹⁸ Vado atsakomybė yra unikali ir specifinė atsakomybės rūšis tarptautinėje baudžiamojoje teisėje, kadangi vadams ji kyla ne už pačių įvykdytus nusikaltimus, o už jiems pavaldžių asmenų. Kyla mažiausiai du klausimai. Pirma, ar turi būti nustatytas priežastinis ryšys tarp vado neveikimo ir nusikaltimo įvykdymo? Neveikimas pasireiškia pareigų „užkirsti kelią“ ir „bausti“ nevykdymu. Jei vis dėlto priežastinį ryšį tarp vado neveikimo ir nusikaltimo reikia nustatyti, tai teoriškai įmanoma, kad vado nesugebėjimas užkirsti kelio nusikaltimui galėjo būti nusikaltimo įvykdymo priežastis. Tačiau pareigos „bausti“ atveju lieka neaiškus priežastinio ryšio pagrindinimas, kadangi ši pareiga atsiranda tik po nusikaltimo įvykdymo ir būtų neįmanoma paaiškinti, kaip nebaudimas galėtų būti jau įvykdyto nusikaltimo priežastis. Todėl antras kylantis klausimas toks: jei priežastinį ryšį nustatyti reikia, tai tarp ko jis turėtų būti pareigos „bausti“ nevykdymo atveju?

Delalic byloje TBTJ teigė, kad priežastinio ryšio taikymas vado atsakomybės doktrinoje galimas, kai kalbama apie jo pareigą užkirsti kelią nusikaltimams. Priežastinis ryšys tarp pavaldinių įvykdytų nusikaltimų ir vado nesugebėjimo imtis tinkamų priemonių jiems užkirsti kelią yra netgi būtinas. Šiuo atveju vadas gali būti laikomas priežastiniu ryšiu susijęs su nusikaltimais, kadangi jei jis būtų užkirtęs kelią jiems, pavaldiniai nebūtų jų įvykdę.³¹⁹ Tačiau teismas pripažino, kad priežastinis ryšys negali būti laikomas atskiru doktrinos elementu. Tarptautinėje teisėje nėra jokio priežastinio ryšio reikalavimo vadų atsakomybei kilti.³²⁰ Blaskic byloje TBTJ apeliacinių teismo rūmų kolegija teigė, kad priežastinis ryšys tarp vado pareigos „užkirsti kelią“ nevykdymo ir nusikaltimų įvykdymo nėra būtinas nustatyti visais atvejais. Tai daugiau fakto, o ne teisės klausimas.³²¹ Šių bylų teisėjų pozicijomis buvo remtasi ir vėlesniuose procesuose.³²² Halilovic byloje TBTJ griežtai teigė, kad jokio priežastinio ryšio reikalavimo negali būti. Jei būtų priežastinio ryšio reikalavimas, vado atsakomybė išsiplėstų iki tokio lygio, kad būtų reikalaujama, jog vadas praktiškai prisidėtų prie nusikaltimo vykdymo.³²³

Wilhelm von Leeb byloje JOT tribunolas teigė, kad nustatant kaltinamųjų kaltę būtina įrodyti priežastinį veikimą ar neveikimą, iš kurio būtų galima nustatyti ketinimą elgtis neteisėtai.³²⁴ Kaltinamojo Foertsch atžvilgiu, teismas teigė, kad nepakako įrodymų, jog nusikalstama veika buvo

³¹⁸ Ashworth A. *Principles of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 124.

³¹⁹ Delalic trial judgement. Para. 399.

³²⁰ Ten pat. 398.

³²¹ Blaskic appeal judgement. Para. 77.

³²² Hadzihasanovic appeal judgement. Para. 38; Oric trial judgement. Para. 338;

³²³ Halilovic trial judgement. Para. 78.

³²⁴ High Command Case. TWC, Vol. XI. P. 1261.

kaltinamojo veikimo rezultatas.³²⁵ Žodis „rezultatas“ šiuo atveju aiškiai padeda identifikuoti priežastinio ryšio reikalavimą. Franz Schonfeld byloje Britų karo teismas teigė, kad bet kuriuo atveju reikia įrodyti, kad nusikaltimai buvo natūralus kaltinamojo neatsargumo rezultatas. Kitais žodžiais tariant, jei kaltinamasis Harders būtų tinkamai vykdęs savo pareigas, jis būtų užkirtęs kelią neteisėtiems nužudymams.³²⁶

Tarptautinėse sutartyse taip pat galima aptikti priežastio ryšio užuominų. IPP 86 str. 1 d. teigiama, kad „...šalys turi pašalinti sunkius pažeidimus ir bausti už juos bei imtis priemonių pašalinti visus kitus konvencijų ar šio protokolo pažeidimus, padaromus dėl to, kad nebuvo atliekami veiksmai, kuriuos buvo privalu atlikti.“ Žodžiai „padaromus dėl to“³²⁷ žymi nevykdomų veiksnių ir pažeidimų priežastinį ryšį. Pagal Romos statutą, tiek karo, tiek civiliai vadai atsako dėl nesugebėjimo tinkamai kontroliuoti pajėgas.³²⁸ Angliškame statuto tekste vartojamas žodžių junginys „as a result of“.³²⁹

Anot O. Triffterer, priežastinis ryšys turėtų būti atskiras vado atsakomybės elementas. Šis elementas nepriklauso nuo to, ar tarptautiniai bei nacionaliniai teisės aktai jo nemini.³³⁰

Kaip matyti, teismų praktika bei tarptautinė sutarčių teisė pateikia ne vieną pavyzdį, įrodantį priežastinio ryšio egzistavimą vado atsakomybės doktrinoje. TBTJ nukrypo nuo šios praktikos, teigdamas, kad priežastinis ryšys vado atsakomybės doktrinoje nėra svarbus. Pareigos „užkirsti kelią“ atveju, turi būti įrodyta, kad vado neveikimas buvo reikšmingas veiksnyss pavaldinių nusikaltimo vykdyme. Tai reiškia, kad neveikimas nebūtinai turi būti vienintelė nusikaltimo priežastis, tačiau viena iš jų (nebūtinai svarbiausia). Pakanka įrodyti, kad jei vadas būtų ėmėsis būtinų ir tinkamų priemonių, jis būtų galėjęs užkirsti kelią nusikaltimams būti įvykdytiems. Toks jo neveikimas suteikė galimybę pavaldiniams nusikalsti.³³¹

Pareigos „bausti“ atveju, priežastinis ryšys negali egzistuoti tarp vado pareigos nevykdymo ir nusikaltimo įvykdymo, tačiau tai nereiškia, kad priežastinio ryšio apskritai negali būti. G. Mettraux teigia, kad tokiu atveju priežastinis ryšys turi egzistuoti tarp vado neveikimo (nebaudimo) ir pavaldinių nebaudžiamumo. Tarptautinė teisė reikalauja įrodyti, kad vado neveikimas, sužinojus apie galimus pavaldinių nusikaltimus, prisidėjo prie kompetentingų institucijų neveikimo: tyrimų nevykdymo, nusikaltusių neidentifikavimo ir nebaudimo. Kitais žodžiais tariant, turi būti įrodyta, kad viena iš priežasčių, kodėl pavaldiniai liko nenubausti, yra ta, kad vadas, žinodamas apie

³²⁵ Ten pat. P. 1286.

³²⁶ Trial of Franz Schonfeld et al. LRTWC, Vol. XI. P. 71.

³²⁷ Angliškame tekste vartojama „with result from“.

³²⁸ TBT Romos statutas, 28 str. a) ir b).

³²⁹ Specialaus Libano tribunolo statute taip pat vartojama „as a result of“. Statute of the Special Tribunal for Lebanon. Un. Doc. S/RES/1757. Art. 3(2).

³³⁰ Triffterer O. Causality, a Separate Element of the Doctrine of Superior Responsibility as Expressed in Article 28 Rome Statute? // 15 Leiden Journal of International Law, 2002. P. 203.

³³¹ Mettraux G. The Law of Command Responsibility. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 86-87.

įvykdytus nusikaltimus, nepranešė kompetentingoms institucijoms.³³² TBT ikiteisminio tyrimo kolegijos teigimu, vado pareigos „bausti“ nevykdymas gali turėti esminės įtakos atsirasti ateityje kitiems nusikaltimams. Tokią įtaką Kolegija pavadino „priežastine“.³³³

Taigi nors TBTJ praktikoje priežastinis ryšys nėra laikomas atskiru doktrinos elementu bei jį įrodyti nėra privalu, tačiau tarptautinėje teisėje jis yra svarbus įrodinėjant vado atsakomybę. Būtinybė nustatyti priežastinį ryšį lieka mokslininkų diskusijų objektas. Pareigos „užkirsti kelią“ atveju, priežastinis ryšys egzistuoja tarp vado pareigos nevykdymo ir nusikaltimo atsiradimo, tuo tarpu pareigos „bausti“ atveju, priežastinis ryšys yra ne tarp pareigos nevykdymo ir nusikaltimo atsiradimo, o tarp pareigos nevykdymo ir pavaldinių likimo nenubaustais dėl vado nepranešimo kompetentingoms institucijoms ir nebaudimo kaip nepranešimo pasekmės.

³³² Ten pat. 89.

³³³ Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. Case No. ICC-01/05-01/08-424. Para. 424.

4. VADŲ ATSAKOMYBĖ *AD HOC* TRIBUNOLŲ IR TBT STATUTUOSE: LYGINAMASIS ASPEKTAS

Įrodyti vadus esant kaltus dėl pavaldinių įvykdytų nusikaltimų nėra taip paprasta. Prokurorai turi kruopščiai rinkti ir pateikti įrodymus byloje, kadangi esant bent menkiausioms abejonėms dėl atsakomybės, t.y. dėl bent vieno elemento įrodymo pagrįstumo, turi būti sprendžiama kaltinamojo naudai.³³⁴ Proceso sudėtingumą bei įrodinėjimo seką padeda atskleisti vado atsakomybės realizavimo schemas, pateiktos prieduose.³³⁵ Realizavimas susideda iš etapų, tiesiogiai priklausančių nuo doktrinoje numatytų elementų, leidžiančių suprasti, kokia seka ir koku būdu vadai gali būti laikomi atsakingais už pavaldinių įvykdytus nusikaltimus. Realizavimo schemas yra dvi, kadangi kai kurios *ad hoc* tribunolų bei TBT statutų nuostatos šiuo klausimu skiriasi. Skirtumų aptarimas ir palyginimas gali padėti doktriną suprasti giliau, iškristalizuoti pagrindinius jos privalumus ir trūkumus.

Ad hoc tribunolų statuteose vado atsakomybės nuostatos yra taikomos tiek civiliams, tiek karo vadams. Tai reiškia, kad civiliai vadai nuo karo vadų teisiškai nėra atskirti, todėl visi elementai vienodai galioja visiems vadams. Romos statutas šiuo požiūriu iš esmės skiriasi nuo *ad hoc* tribunolų, kadangi straipsnis pagal subjektus yra padalintas į dvi dalis: pirma, nuostatos taikytinos karo vadams ir asmenims, vykdančioms karo vado funkcijas, antra, nuostatos taikytinos asmenims, nepatenkantiems į anksčiau minėtų subjektų ratą. Tokią Romos statuto 28 str. struktūrą lėmė liberalėjantis požiūris į vado atsakomybės doktriną – iš civilių vadų negalima reikalauti tokio paties lygio ar kokybės pareigų įgyvendinimo kaip ir iš karo vadų, kadangi pastarieji turi kur kas efektyvesnių būdų, metodų ir priemonių (kaip antai, greitas informacijos cirkuliavimas vidaus mechanizmuose, efektyvus susisiekiimo priemonių panaudojimas ar net drausmės lygis) nei civiliai vadai. Tačiau čia slypi viena didžiausių Romos statuto nuostatų, reglamentuojančių vadų atsakomybę, problemų: TBT iki šiol nėra nustatęs jokių kriterijų, padedančių atriboti civilius nuo karo vadų. Kadangi, kaip minėta anksčiau, Romos statute karo vadų *mens rea* įrodyti yra kur kas paprasčiau nei civilių vadų, nes iš pastarųjų reikalaujama informaciją apie pavaldinių daromas veikas nuolat atmesti, o ne patiems domėtis ir rinkti, susiduriame su savotišku teisingumo vykdymo vakuumu – net jei asmuo iš tikrųjų būtų civilis vadas, pavyzdžiui ministras, vadovaujantis įstaigai, atsakingai už karines operacijas, kurio pareigos bei atliekamų funkcijų apimtis ir prigimtis aiškiai paliudytų jo „civiliskumą“, be aiškiai nustatytų kriterijų būtų nesunkiai priskirtas prie karo vadams taikomos straipsnio dalies. Tad galima teigti, jog be kriterijų, atribojančių karo ir civilius vadus, straipsnio dalis, taikoma civiliams, iki šiol arba praktiškai nefunkcionuoja, arba nefunkcionuoja

³³⁴ Galioja kaltės pripažinimo esant neabejotiniams įrodymams principas (angl. Proof beyond reasonable doubt).

³³⁵ Žr. Priedai, Schema nr. 1; Schema nr. 2.

taip kaip turėtų. Šiuo atžvilgiu *ad hoc* tribunolų statutų nuostatos yra pranašesnės nei Romos. Tačiau jų trūkumas tas, kad, iš tiesų, civiliai vadai turi mažiau galimybių susižinoti apie pavaldinių daromas veikas, mažiau priemonių užkirsti joms kelią ar bausti pavaldžius nusikaltimo vykdytojus, todėl diskutuotina, ar vis dėlto dera taikyti vienodą *mens rea* ir karo, ir civiliams vadams.

Skirtingai nuo *ad hoc* tribunolų, TBT yra būtina nustatyti priežastinį ryšį tarp vado neveikimo ir pavaldinio nusikaltimo. Kadangi neįmanoma nustatyti, ar vado netinkamas vadovavimas buvo tiesioginė nusikaltimo priežastis, t.y. ar nusikaltimas niekaip nebūtų įvykdytas, jei būtų tinkamai vadovauta, pakanka įrodyti, kad vado neveikimas padidino riziką nusikaltimams būti įvykdytiems. Priežastinis ryšys, pagal TBT ikiteisminio tyrimo kolegiją, yra atskiras doktrinos elementas.³³⁶ *Ad hoc* tribunolai atmetė priežastinį ryšį, kaip būtiną įrodinėjimo dalyką, taip nukrypdami nuo II PK praktikos bei sutarčių teisės nuostatų.³³⁷ Priežastinis ryšys tarp asmens padarytos veikos ir kilusių padarinių yra fundamentalus bendrasis baudžiamosios atsakomybės principas. Tiesą sakant, priežastinis ryšys yra baudžiamosios atsakomybės elementų nagrinėjimo procese pradinis atskaitos taškas. Tik nustatius priežastinį ryšį, pereinama prie *mens rea*.³³⁸ Jei veika turi padarinius, turi būti ir jų kilimo priežastis. Jei priežastis yra kaltinamojo veiksmai, atsiranda pagrindas kilti baudžiamajai atsakomybei.³³⁹ Kartais priežastinis ryšys yra dar vadinamas priežastingumo grandine, kurią sudaro faktinės ir teisinės priežastys, lėmusios padarinius.³⁴⁰ Vado atsakomybė nėra išimtis, kadangi turime aiškius padarinius (pavaldinių įvykdytą nusikaltimą) ir to galimą priežastį (vado netinkamą pareigų vykdymą). Vargu, ar galima taip lengvai atmesti priežastinio ryšio reikalavimą, kaip tai padarė TBTJ savo praktikoje. Delalic byloje pagrindinis Teismo argumentas buvo tai, kad priežastinis ryšys tarp vado pareigos „bausti“ nevykdymo ir nusikaltimo įvykdymo yra neįmanomas. Todėl nesvarbu, ar priežastinis ryšys egzistavo tarp kelio neužkirtimo nusikaltimams ir jų įvykdymo, jis negali būti atskiras doktrinos elementas, todėl įrodinėti nebūtina.³⁴¹ Teismas ganėtinai naiviai pasiklioė prokurorų išaiškinimais dėl priežastinio ryšio, prieš tai nepasvarstydamas, kokia iš tikrųjų nebaudimo pasekmė yra: ar logiškai nesuderinamas nusikaltimo įvykdymas (pvz., kankinamo belaisvio mirtis), ar vis dėlto pavaldinių likimas nenubaustais? Vien dėl pareigos bausti priežastinio ryšio nustatymo sudėtingumo nevertėtų

³³⁶ TBT 28 str. 1 d. atveju išskiria šiuos doktrinos elementus: 1) įtariamasis yra karo vadas, ar asmuo, efektyviai vykdamas karo vado funkcijas; 2) įtariamasis efektyviai vykdo karinio vadovavimo funkcijas ir kontrolę arba turi efektyvią valdžią ir kontrolę pavaldinių atžvilgiu; 3) pavaldinių įvykdyti nusikaltimai yra įtariamojo netinkamo vadovavimo rezultatas (priežastinis ryšys); 4) įtariamasis arba žinojo, arba iš tuometinių aplinkybių turėjo žinoti, kad pavaldiniai vykdė ar ketina įvykdyti teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus; 5) įtariamasis nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių savo galioje ar nepranešė kompetentingoms institucijoms apie įvykį. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. Case No. ICC-01/05-01/08-424. Para. 407.

³³⁷ Žr. 3. PRIEŽASTINIS RYŠYS VADO ATSAKOMYBĖS DOKTRINOJE.

³³⁸ Tadros V. Criminal Responsibility. New York: Oxford University Press, 2005. P. 155.

³³⁹ Martin J., Storey T. Unlocking Criminal Law. London: Hodder Education, part of Hachette UK, 2007. P. 47.

³⁴⁰ McAlhone C., Huxley-Binns R. Criminal Law – The Fundamentals. London: Sweet & Maxwell, 2007. P. 20-21.

³⁴¹ Delalic trial judgement. Paras. 397-400.

apskritai šio nacionalinėse teisės sistemose bei tarptautinėje baudžiamojoje teisėje pripažinto principo atmesti. Glumina ir tai, kad TBTJ šioje byloje vos vienu sakiniu pasisakė, kad priežastinio ryšio vado atsakomybėje reikalavimo nerasta nei teismų praktikoje, nei sutarčių teisėje, nepateikdamas jokių argumentų.³⁴² Galbūt TBTJ pabijojo tokią painią ir sunkią atsakomybės formą įsprausti į tradicinės baudžiamosios atsakomybės rėmus, galbūt tikėjosi išvengti detalesnio gilinimosi į priežastinį ryšį vado atsakomybėje vien dėl jos *sui generis* pobūdžio, tačiau akivaizdu tai, kad vado netinkamas pareigų vykdymas sukelia padarinius (ar padidina riziką padariniams atsirasti), todėl jo atsakomybėje priežastinis ryšys turi būti nustatinėjamas. Šiuo atžvilgiu Romos statute numatyta vado atsakomybė yra pranašesnė ir labiau atitinkanti baudžiamosios teisės principus nei *ad hoc* tribunolų.

Ad hoc tribunolų bei TBT statuteuose numatyti skirtingi konstruktyvaus žinojimo standartai. TBTJ bei TBTR remiasi „turėjo pagrindą žinoti“, tuo tarpu TBT nuostatos, taikomos karo vadams, – „turėjo žinoti“ standartu. Kaip minėta anksčiau, „turėjo žinoti“ standartas yra pernelyg griežtas ir įpareigoja karo vadus save informuoti (būti nuolat informuotiems) apie pavaldinių veiksmus.³⁴³ Tokio įpareigojimo nevykdymas gali sukelti baudžiamąją atsakomybę. Tarptautinėje baudžiamojoje teisėje nėra jokios visuotinai pripažintos pareigos būti nuolat informuotiems, sukeliančios baudžiamąją atsakomybę. Tai iš esmės panaikina trečiąją doktrinos elementą, ar bent jau sumenkina jo reikšmę. Tačiau šis standartas turi ir privalumų – vadai yra įpareigojami būti nuolat budriais, todėl kilus nesklandumams, jie greičiau ir efektyviau galėtų užkirsti kelią nusikaltimams, sustabdyti jų vykdymą ar bausti kaltus pavaldinius. „Turėjo pagrindą žinoti“ standartas yra lankstesnis – tiesiogiai neįpareigoja vadų rinkti informacijos, tačiau įpareigoja būti atidžiais su jau turima (ar tokia, kuria vadas gali laisvai disponuoti) informacija, kuri liudija apie tikėtiną pavaldinių nusikaltimų vykdymą ar įvykdymą. Remdamiesi tokiu standartu, *ad hoc* tribunolai „išsaugo“ trečiojo elemento svarbą bei visų elementų struktūrinę tvarką.

Tiek *ad hoc*, tiek TBT tribunolai vado atsakomybę kai kuriose vietose traktuoja skirtingai. Kiekvienos institucijos statuteuose numatyta vado atsakomybė turi ir privalumų, ir trūkumų. Tačiau idealaus doktrinos modelio kol kas negalime aptikti ir vargu, ar kada nors galėsime, kadangi šios atsakomybės formos už neveikimą specifiskumas, unikalumas ir sudėtingumas lemia teismų bei mokslininkų bendruomenės pozicijų ir nuomonių skirtybes. Akivaizdu tai, kad doktrina darosi liberalesnė, tačiau vargu, ar galima būtų teigti, kad ji jau kristalizavosi bei įgijo unifikuoto pobūdžio formą. Nors bendras „primestos“ atsakomybės principas, pagal kurį vadovaujantis asmuo gali atsakyti baudžiamąja tvarka už pavaldinių pažeidimus jau seniai nusistovėjo ir praktiškai taikomas, tačiau pastebima vado atsakomybės doktrinos turinio kaita. Ši atsakomybės už neveikimą forma tebesivysto.

³⁴² Ten pat. Para. 398.

³⁴³ Žr. 2.4.3 Romos statute numatyti žinojimo standartai.

IŠVADOS

1. Vado atsakomybės doktrina yra susiformavusi tarptautinės paprotinės teisės norma, pagal kurią vadai laikomi atsakingais, jei žinojo, turėjo pagrindą žinoti ar turėjo žinoti, kad pavaldiniai ketina daryti ar padarė nusikaltimus (tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus), bei nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią šiems nusikaltimams ar bausti. Vadui atsakomybė kyla už neveikimą – pareigų nevykdymą.
2. Tarptautinėje teisėje vado atsakomybė yra traktuojama dvejopai: pirma, kaip atsakomybė už pavaldinių veikas ir, antra, kaip atsakomybė už atskirą nusikaltimą – pareigų nevykdymą atsižvelgiant į pavaldinių padarytus nusikaltimus. Ši atsakomybės forma evoliucionavo nuo atsakomybės už pavaldinių nusikaltimus, kartais prilygintos bendrininkavimui, iki atsakomybės už pareigų nevykdymą. Vado atsakomybė turėtų būti suprantama kaip atsakomybė, kylanti iš atskiro nusikaltimo – pareigos nevykdymo – kuris pasireiškia kelio neužkirtimu pavaldinių nusikaltimams bei nebaudimu.
3. Vado atsakomybę yra įprasta struktūrizuoti elementais, kuriuos eilės tvarka po vieną įrodžius, galima pripažinti asmenį kaltu. Šie elementai yra tokie: 1) egzistavo pavaldumo santykiai tarp vado ir nusikaltimą įvykdžiusio pavaldinio; 2) vadas žinojo, turėjo pagrindą žinoti, turėjo žinoti ar sąmoningai ignoravo informaciją, kad pavaldinys ketina įvykdyti nusikaltimą ar jį įvykdė; 3) vadas nesiėmė būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui ar nubausti nusikaltimo vykdytojus.

3.1 Pavaldumo santykiai kyla iš vado galėjimo kontroliuoti savo pavaldinius tiek turint *de jure*, tiek *de facto* valdžią. Pavaldumas turi pasireikšti per faktinę viršenybę kitų atžvilgiu, kuomet vadas supranta, kad jis yra viršesnis už pavaldinį, o pavaldinys supranta, kad jis, būdamas žemesnėje padėtyje, privalo paklusti. Tiek *de jure*, tiek *de facto* valdžiai keliamas efektyvaus kontroliavimo galimybės reikalavimas. Efektyvus kontroliavimas yra galimybė imtis tinkamų priemonių, kad būtų užkirstas kelias nusikaltimams ar kalti asmenys nubausti. *De jure* valdžioje efektyvus kontroliavimas gali būti preziumuojamas, nebent įrodoma priešingai, tačiau *de facto* atveju, tai visuomet yra įrodinėjimo dalykas. Efektyvi kontrolė privalo egzistuoti nusikaltimo vykdymo metu. Vado atsakomybės doktrina taikoma ne tik karo, bet ir civiliams vadams – tai paprotinė ir sutartinė nuostata. Ši doktrina gali būti taikoma ir vien tik civilinėje aplinkoje, tiesiogiai nesusijusioje su ginkluotos jėgos panaudojimu, tačiau svarbiausias reikalavimas – materialinė galimybė kontroliuoti pavaldinius ir užkirsti kelią jų nusikaltimams ar bausti.

- 3.2 Vadas turi turėti tam tikrą supratimą apie savo ir savo pavaldinių veiksmus bei jų neteisėtumą. *Mens rea* gali būti nustatomas remiantis faktinio bei konstruktyvaus žinojimo formomis. Konstruktyvus žinojimas nustatomas priklausomai nuo institucijos taikomo standarto. Vadas turi žinoti, kad pavaldinių veiksmai patenka į konkretaus nusikaltimo apimtį. Žinojimas negali būti preziumuojamas. Romos statute numatyti du skirtingi režimai karo vadams ir civiliams vadams. Skirtingi *mens rea* reikalavimai vadų atžvilgiu ne tik kad neatitinka tarptautinės paprotinės teisės, tačiau sukelia nemažai neaiškumų taikant šią nuostatą.
- 3.3 Vadai užsitraukia baudžiamąją atsakomybę tik nevykdydami pareigų „užkirsti kelią“ bei „bausti“. Šios pareigos yra atskiros, tačiau labai susiję. Romos statutas išplečia vado atsakomybę iki tokių atvejų, kurie pagal tarptautinę baudžiamąją teisę nėra kriminalizuoti, pavyzdžiui, baudžiamoji atsakomybė už savęs neinformavimą apie pavaldinių nusikaltimus. Tarptautinė teisė nenustato jokios pareigos „įgyti informacijos“, kuri galėtų sukelti baudžiamąją atsakomybę. Romos statute numatytas „turėjo žinoti“ standartas ne tik pašalina trečiąjį doktrinos elementą, bet ir susiaurina fundamentalią vadų teisę į gynybą. Romos statutas liberalizuoja vado atsakomybės kilimo sąlygas bei tokiu būdu sukuria naujas doktrinos aiškinimo bei taikymo perspektyvas. Tik konkrečios pareigos „užkirsti kelią“ nesilaikymas gali užtraukti atsakomybę. Pareiga „užkirsti kelią“ gali būti suprantama ir kaip bendro pobūdžio pareiga, kylanti iš humanitarinės teisės akcentuojamos prevencijos svarbos. Į šios pareigos turinį įeina pareiga supažindinti pavaldinius su pagrindinėmis humanitarinės teisės nuostatomis, palaikyti discipliną tarp sau pavaldžių asmenų, prižiūrėti, ar tinkamai instruktuojami pavaldiniai. Pareiga „bausti“ kyla tik po nusikaltimo įvykdymo. Nors Romos statute yra išskirtos trys pareigos, tačiau turinio prasme jos nesiskiria nuo minėtų paprotinėje teisėje nusistovėjusių dviejų pareigų.
4. Vadas savo pareigas įgyvendina imdamasis būtinų ir tinkamų priemonių, kurios visuomet priklauso nuo konkrečios bylos aplinkybių. Tinkamos priemonės turi būti įmanomos įgyvendinti, proporcingos, įgyvendinamos laiku bei teisėtos.
5. Pagal *ad hoc* tribunolų praktiką, priežastinis ryšys tarp vado neveikimo ir pavaldinių nusikaltimo nėra būtina atsakomybės kilimo sąlyga, tačiau tarptautinių teismų sprendimai bei sutarčių teisė aiškiai pasufleruoja, kad reikalavimas jį nustatyti egzistuoja. Pagal Romos statutą, priežastinį ryšį nustatyti visais atvejais būtina. Pareigos „užkirsti kelią“ metu priežastinis ryšys egzistuoja tarp vado neveikimo ir pavaldinių nusikaltimo, o pareigos „bausti“ atveju – tarp vado neveikimo ir pavaldinių likimo nenubaustais.

6. *Ad hoc* tribunolų ir TBT statutų nuostatos, reglamentuojančios vadų atsakomybę, skiriasi. Romos statute įtvirtinta vado atsakomybė yra pranašesnė už *ad hoc* tribunolų šiais aspektais: karo vadams nustatyta pareiga įgyti informacijos pagerina pareigų įgyvendinimo kokybę; įtvirtintas priežastinio ryšio reikalavimas atitinka bendruosius baudžiamosios teisės principus; skirtingų *mens rea* standartų taikymas civiliams ir karo vadams yra pagrįstas dėl civilių atliekamų funkcijų ir užimamos padėties, nors ir neturi atitikmens tarptautinėje paprotinėje teisėje. *Ad hoc* tribunolų statuteuose numatytas „turėjo pagrindą žinoti“, skirtingai nei Romos statuto „turėjo žinoti“, standartas išsaugo trečiojo doktrinos elemento svarbą bei visų elementų struktūrinę tvarką.

Literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.
2. Lietuvos Respublikos kariuomenės drausmės statuto patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 51–1635.
3. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2008 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. V-163 „Dėl karo tarnybos statuto patvirtino“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 30-1057. 24.4.

Tarptautinės teisės aktai

4. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu // Valstybės žinios. 2000, Nr.63-1908.
5. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais // Valstybės žinios. 2000, Nr.63-1907.
6. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1905.
7. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir skęstančiųjų ginkluotųjų pajėgų narių jūrose padėties pagerinimo // Valstybės žinios. 2000, Nr.63-1906.
8. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) // Valstybės žinios. 2000, Nr. 63-1909.
9. Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį // Valstybės žinios, 2002-03-01, Nr. 23-855.
10. Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutai, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui // Valstybės žinios, Nr. 49-2165, 2003.
11. Rome Statute of the International Criminal Court. A/CONF.183/9 // http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EA9AEFF7-5752-4F84-BE94-0A655EB30E16/0/Rome_Statute_English.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
12. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia // http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

13. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda // <http://www.unicttr.org/Portals/0/English/Legal/Statute/2010.pdf>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
14. Statute of the Special Tribunal for Lebanon. Un. Doc. S/RES/1757 // <http://www.stl-tsl.org/x/file/TheRegistry/Library/BackgroundDocuments/Statutes/Resolution%201757-Agreement-Statue-EN.pdf>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

Kiti tarptautiniai teisės aktai

15. Department of Defence Report to Congress on the Conduct of the Persian Gulf War – Appendix on the Role of the Law of War, 10 April 1992 // <http://www.ndu.edu/library/epubs/cpgw.pdf>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
16. Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Un. Doc. S/1994/674.
17. Final Report of the Commission of Experts, Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Security Council, Annex, 27 May 1994. UN Doc. S/1994/674.
18. Preparation Committee on the Establishment of an International Criminal Court. Decisions Taken by the Preparatory Committee at It's Session Held From 11 to 21 February 1997. Un Doc. A/AC.249/1997/L.5.
19. Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General, Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004, Geneva, 25 January 2005 // http://www.un.org/News/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
20. Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993). Un. Doc. S/25704.
21. Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993), Un. Doc. S/25704.
22. Summary Record of the Fiftieth Meeting. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva, 1974-1977, Vol. IX 4 May 1976, Un. Doc. CDDH/I/SR.50 // http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-records_Vol-9.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
23. Summary Rescord of the 1st Meeting. Committee of the Whole. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. 15 June-17 July 1998, Rome, Italy. Un. Doc. A/CONF.183/C.1/SR.1.

24. Uniform Code of Military Justice // <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ucmj.htm>;
prisijungimo laikas: 2010-12-19.
25. Working Paper on Article 25 – Responsibility of commanders and superiors, Committee of the Whole, Working Group on General Principles of Criminal Law, United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 22 June 1998, Un. Doc. A/CONF.183/C.1/WGPP/L.7.

Teismų praktika

Antro pasaulinio karo tribunolų praktika

26. U.S. v. Franz Schonfeld et al. Law Reports of Trials of War Criminals. Vol. XI.
27. U.S. v. Tomoyuki Yamashita (trial of general Tomoyuki Yamashita), Law Reports of Trials of War Criminals. Selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission, Vol. IV.
28. U.S. v. Wilhelm List et al. (the Hostage trial), Trial of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Vol. XI.
29. U.S. v. Wilhelm von Leeb et al. (the High Command trial), Trial of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Vol. XI.

Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai praktika

30. Prosecutor v. Zlatko Aleksovski, Case No. IT-95-14/1-T (Aleksovski trial judgement).
31. Prosecutor v. Zlatko Aleksovski, Case No. IT-95-14/1-A (Aleksovski appeal judgement).
32. Prosecutor v. Zlatko Aleksovski et al. Case No. IT-95-14 (Aleksovski indictment).
33. Prosecutor v. Milan Babic, Case No. IT-03-72-A (Babic judgement on sentencing appeal).
34. Prosecutor v. Vidoje Blagojevic and Dragan Jokic, Case No. IT-02-60-T (Blagojevic trial judgement);
35. Prosecutor v. Tihomir Blaskic, Case No. IT-95-14-T (Blaskic trial judgement).
36. Prosecutor v. Tihomir Blaskic, Case No. IT-95-14-A (Blaskic appeal judgement).
37. Prosecutor v. Ljube Boskoski and Johan Tarculovski, Case No. IT-04-82-T (Boskoski trial judgement).
38. Prosecutor v. Radoslav Brdanin, Case No. IT-99-36-T (Brdanin trial judgement).
39. Prosecutor v. Zejnil Delalic et al. Case No. IT-96-21-T (Delalic trial judgement).
40. Prosecutor v. Zejnil Delalic et al. Case No. IT-96-21-A (Delalic appeal judgement).

41. Prosecutor v. Zejnil Delalic et al. Case No. IT-96-21 (Delalic indictment).
42. Prosecutor v. Rasim Delic, Case No. IT-04-83-T (Delic trial judgement).
43. Prosecutor v. Stanislav Galic, Case No. IT-98-29-T (Galic trial judgement).
44. Prosecutor v. Stanislav Galic, Case No. IT-98-29-A (Galic appeal judgement).
45. Prosecutor v. Enver Hadzihasanovic and Amir Kubura, Decision on Interlocutory Appeal Challenging Jurisdiction in Relation to Command Responsibility, Case No. IT-01-47-PT.
46. Prosecutor v. Enver Hadzihasanovic and Amir Kubura, Case No. IT-01-47-T (Hadzihasanovic trial judgement).
47. Prosecutor v. Enver Hadzihasanovic and Amir Kubura, Case No. IT-01-47-A (Hadzihasanovic appeal judgement).
48. Prosecutor v. Enver Hadzihasanovic, Mehmed Alagic and Amir Kubura, Case No. IT-01-47-AR72 (Hadzihasanovic decision on interlocutory appeal challenging jurisdiction in relation to command responsibility).
49. Prosecutor v. Sefer Halilovic, Case No. IT-01-48-T (Halilovic trial judgement).
50. Prosecutor v. Sefer Halilovic, Case No. IT-01-48-A (Halilovic appeal judgement).
51. Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez, Case No. IT-95-14/2-T (Kordic trial judgement).
52. Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez, Case No. IT-95-14/2-A (Kordic appeal judgement).
53. Prosecutor v. Milorad Krnojelac, Case No. IT-97-25-T (Krnojelac trial judgement).
54. Prosecutor v. Milorad Krnojelac, Case No. IT-97-25-A (Krnojelac appeal judgement).
55. Prosecutor v. Radislav Krstic, Case No. IT-98-33-T (Krstic trial judgement).
56. Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic, Case No. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T (Kunarac trial judgement).
57. Prosecutor v. Miroslav Kvocka et al. Case No. IT-98-30/1-T (Kvocka trial judgement).
58. Prosecutor v. Miroslav Kvocka et al. Case No. IT-98-30/1-A (Kvocka appeal judgement).
59. Prosecutor v. Slobodan Milosevic, Case No. IT-01-50-I (Milosevic indictment).
60. Prosecutor v. Milan Milutinovic et al. Case No. IT-05-87-T, volumes 1-4 (Milutinovic trial judgement).
61. Prosecutor v. Mladen Naletelic and Vinko Martinovic, Case No. IT-98-34-T (Naletelic trial judgement).
62. Prosecutor v. Mladen Naletelic and Vinko Martinovic, Case No. IT-98-34-A (Naletelic appeal judgement).
63. Prosecutor v. Naser Oric, Case No. IT-03-68-T (Oric trial judgement).
64. Prosecutor v. Naser Oric, Case No. IT-03-68-A (Oric appeal judgement).

65. Prosecutor v. Milomir Stakic, Case No. IT-97-24-T (Stakic trial judgement).
66. Prosecutor v. Milomir Stakic, Case No. IT-97-24-A (Stakic appeal judgement).
67. Prosecutor v. Pavle Strugar, Case No. IT-01-42-T (Strugar trial judgement).
68. Prosecutor v. Pavle Strugar, Case No. IT-01-42-A (Strugar appeal judgement).

Tarptautinio baudžiamojo tribunolo Ruandai praktika

69. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T (Akayesu trial judgement).
70. Prosecutor v. Ignace Bagilishema, Case No. ICTR-95-1A-T (Bagilishema trial judgement).
71. Prosecutor v. Ignace Bagilishema, Case No. ICTR-95-1A-A (Bagilishema appeal judgement).
72. Prosecutor v. Simon Bikindi, Case No. ICTR-01-72-T (Bikindi trial judgement).
73. Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T (Kayishema trial judgement).
74. Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-A (Kayishema appeal judgement).
75. Prosecutor v. Juvenal Kajelijeli, Case No. ICTR-98-44A-T (Kajelijeli trial judgement).
76. Prosecutor v. Juvenal Kajelijeli, Case No. ICTR-98-44A-A (Kajelijeli appeal judgement).
77. Prosecutor v. Jean Kambanda, Case No. ICTR 97-23-S (Kambanda judgement and sentence).
78. Prosecutor v. Jean de Dieu Kamuhanda, Case No. ICTR-95-54A-T (Kamuhanda trial judgement).
79. Prosecutor v. Jean de Dieu Kamuhanda, Case No. ICTR-95-54A-A (Kamuhanda appeal judgement).
80. Prosecutor v. Alfred Musema, Case No. ICTR-96-13-T (Musema trial judgement).
81. Prosecutor v. Alfred Musema, Case No. ICTR-96-13-A (Musema appeal judgement).
82. Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze, Case No. ICTR-99-52-T (Nahimana trial judgement).
83. Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze, Case No. ICTR-99-52-A (Nahimana appeal judgement).
84. Prosecutor v. Ntagerura, Bagambiki and Imanishimwe, Case No. ICTR-99-46-T (Ntagerura trial judgement).
85. Prosecutor v. Elizaphan Ntakirutimana and Gerard Ntakirutimana, Cases Nos. ICTR-96-10-A and ICTR-96-17-A (Ntakirutimana appeal judgement).
86. Prosecutor v. Laurent Semanza, Case No. ICTR-97-20-A (Semanza appeal judgement).

87. Prosecutor v. Seushago, Judgement and Sentence, Case No. ICTR 98-39-S (Seushago judgement and sentence).

Tarptautinio baudžiamojo teismo Siera Leonėje praktika

88. Prosecutor v. Alex Tamba Brima et al. Case No. SCSL-04-16-T (Brima trial judgement).
89. Prosecutor v. Moinina Fofana and Allieu Kondewa, Case No. SCSL-04-14-T (Fofana trial judgement).
90. Prosecutor v. Moinina Fofana and Allieu Kondewa, Case No. SCSL-04-14-A (Fofana appeal judgement).

Bosnijos ir Hercegovinos valstybės teismo praktika

91. Prosecutor v. Sefik Alic, Case No. X-KR-06/294 (Alic trial judgement).
92. Prosecutor v. Mitar Rasevic and Savo Todovic, Case No. X-KR/06/275 (Rasevic trial judgement).
93. Prosecutor v. Milos Stupar et al., Case No. X-KR-05/24 (Stupar trial judgement).

Praktika, susijusi su Tarptautiniu Baudžiamuoju Teismu

94. Prosecutor v. Bemba, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. Pre-Trial Chamber II. Case No. ICC-01/05-01/08-424.
95. Prosecutor v. Bemba, Amicus Curiae Observations on Superior Responsibility Submitted Pursuant to Rule 103 of the Rules of Procedure and Evidence. Amnesty International. Case No. ICC-01/05-01/08-406.

Specialioji literatūra

96. Ambos K. Command Responsibility and *Organisationsherrschaft*: Ways of Attributing International Crimes to the 'Most Responsible'. System Criminality in International Law. Ed. Nollkaemper A., Wild van der H. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
97. Ambos K. Joint Criminal Enterprise and Command Responsibility // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5, 2007.
98. Ashworth A. Principles of Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2006.

99. Bantekas I. Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law. Manchester: Manchester university press, 2002.
100. Bantekas I. The Contemporary Law of Superior Responsibility // The American Journal of International Law, Vol. 93, No. 3, 1999.
101. Bantekas I., Nash S. International Criminal Law. Oxon: Routledge-Cavendish, 2007.
102. Bonafe B. I. Command Responsibility Between Personal Culpability and Objective Liability: Finding a Proper Role for Command Responsibility // Journal of International Criminal Justice, Vol. 5, 2007.
103. Cassese A. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2008.
104. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross /Ed. by Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987.
105. Cryer R. ir kt. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Cambridge: Cambridge University press, 2007.
106. Green L. C. Command Responsibility in International Humanitarian Law // Transnational Law & Contemporary Problems, Vol. 5, 319, 1995.
107. Jia B. B. The Doctrine of Command Responsibility Revisited // Chinese Journal of International Law, Vol. 5, 2004.
108. Kagan S. The "Media case" before the Rwanda Tribunal: The Nahimana et al. Appeal Judgement // Hague Justice Portal // <http://www.haguejusticeportal.net/eCache/DEF/9/166.html>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
109. Law Reports on Trials of War Criminals. Selected and Prepared by the United Nations War Crimes Commission. Digest of Law and Cases, 1949. Vol. XV.
110. Levie H. S. Command Responsibility // The Journal of Legal Studies, United States Air Force Academy, Department of Law, Vol. 8, 1997-1998.
111. Levine E. Command Responsibility: the Mens Rea Requirement. "What Standard of *Mens Rea* Should be Adopted by the International Criminal Court?". February 2005, Global Policy Forum // <http://globalpolicy.org/component/content/article/163/28306.html>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
112. Martin J., Storey T. Unlocking Criminal Law. London: Hodder Education, part of Hachette UK, 2007.
113. Martinez J. S. Understanding Mens Rea in Command Responsibility: from Yamashita to Blaskic and Beyond // Journal of International Criminal Justice. Vol. 5 (3), 2007.

114. Meloni C. Command Responsibility: Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior? // *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 5, 2007.
115. Mettraux G. *The Law of Command Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
116. Moloto J. B. J. Command Responsibility in International Criminal Tribunals // *Berkeley Journal of International Law Publicist*, Vol. 3, 2009.
117. Mundis A. D. / Ed. Boas G., Schabas W. *Crimes of the Commander: Superior Responsibility under article 7(3) of the ICTY Statute. International Criminal Law Developments in the Case Law of the ICTY. International Humanitarian Law Series*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
118. Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2006.
119. Ronen Y. Superior Responsibility of Civilians for International Crimes Committed in Civilian Settings // *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 43, No. 2, 2010.
120. Schabas. W. A. *Genocide in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
121. Sepinwall A. J. Failures to Punish: Command Responsibility in Domestic and International Law // *Michigan Journal of International Law*, 30.2., 2009.
122. Singapore Cases – Details of Trials Records // <http://www.ocf.berkeley.edu/~changmin/Japan/singapore/Trials/Gozawa.htm>; prisijungimo laikas: 2010-12-19.
123. Stryszak M. Command Responsibility: How Much Should a Commander be Expected to Know? “The “Should Have Known” Standart” // *The Journal of Legal Studies, United States Air Force Academy, Department of Law*, Vol. 11, 2000-2001.
124. Sun Tzu. *The Art of War. The Book of Lord Shang ‘Shang Yang’*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 1998.
125. Tadros V. *Criminal Responsibility*. New York: Oxford University Press, 2005.
126. Trechsel S. Command Responsibility as Separate Offence // *Berkeley Journal of International Law Publicist*, Vol. 3, 2009.
127. Triffterer O. Causality, a Separate Element of the Doctrine of Superior Responsibility as Expressed in Article 28 Rome Statute? // *15 Leiden Journal of International Law*, 2002.
128. Vetter G. R. Command Responsibility of Non-Military Superiors in the International Criminal Court (ICC). *The Yale Journal of International Law*, Vol. 25, 2000.
129. Williamson J. A. Some considerations on command responsibility and criminal liability. *International Review of the Red Cross*, Vol. 90, No. 870 //

http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc-870_williamson.pdf; prisijungimo laikas: 2010-12-19.

130. Zahar A., Sluiter G. International Criminal Law. A Critical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008.
131. Žilinskas J. Karo nusikaltimų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jų atitikties tarptautinei teisei problemos // Jurisprudencija, 2 2006 (80), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

Kiti šaltiniai

132. Antrojo pasaulinio karo praktika (Law Reports on Trials of War Criminals / Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10): www.loc.gov
133. Bosnijos ir Hercegovinos Valstybės teismo svetainė: www.sudbih.gov.ba
134. Hagos akademinės sąjungos projektas „Hague Justice Portal“: www.haguejusticeportal.net
135. Jungtinių Tautų svetainė: www.un.org
136. Lietuvos Respublikos Seimas: www.lrs.lt
137. Nepriklausomo Jungtinių Tautų stebėtojo Global Policy Forum svetainė: <http://www.globalpolicy.org>
138. Specialaus Libano tribunolo svetainė: <http://www.stl-tsl.org>
139. Specialaus Sieral Leonės teismo svetainė: <http://www.sc-sl.org>
140. Tarptautinio Baudžiamojo Teismo svetainė: <http://www.icc-cpi.int>
141. Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai svetainė: www.icty.org
142. Tarptautinio baudžiamojo tribunolo Ruandai svetainė: www.icttr.org

Papildoma literatūra

143. Black's Law Dictionary /Ed. Garner B. A., St. Paul: West, a Thomson Business, 2004.
144. Oxford Dictionary of Law /Ed. Martin E. A., Great Britain: Clays Ltd., St. Ives plc, 2003.

Santrauka

Vado atsakomybė yra tarptautinėje paprotinėje teisėje nusistovėjęs principas. Vadai, pagal šią doktriną, atsako ne už savo pačių įvykdytus nusikaltimus, o už pavaldinių, kuriems nesugebėjo užkirsti kelio ar bausti. Ši atsakomybė kyla dėl neveikimo.

Mokslininkų bendruomenėje iki šių dienų nėra aišku, ar vadai atsako už pavaldinių nusikaltimus, ar už savo paties pareigos nevykdymą. Šio darbo autorius laikosi nuomonės, kad vadai atsako už atskirą nusikaltimą, kuriam neužkirto kelio ar už kurį nebaudė, kuomet tarptautinė teisė jį buvo įpareigojus tą daryti. Vado atsakomybė yra *sui generis* atsakomybės už neveikimą forma.

Pagal *ad hoc* tribunolų jurisprudenciją, vado atsakomybė susideda iš trijų elementų: vado-pavaldinių santykių, vado *mens rea* ir būtinų ir tinkamų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui ar bausti nesiekimo. Visi šie elementai turi būti įrodyti ir bet kokios abejonės kilimas turi būti sprendžiamas kaltinamojo naudai.

Vado-pavaldinių santykiai galimi tik esant efektyviai vado kontrolei. Efektyvumas reiškia, kad vadas gali ne tik vienaip ar kitaip daryti įtaką pavaldinių veiksams, tačiau ir priversti paklusti, materialiai sugebėti užkirsti kelią nusikaltimams ar bausti.

Romos statute karo vadų ir asmenų, efektyviai vykdančių karo vado funkcijas, *mens rea* skiriasi nuo civilių vadų. Iš Romos statuto *travaux préparatoires* galime daryti išvadą, kad civiliai vadai, skirtingai nei karo, neturi tokių pačių galimybių vykdyti savo pareigas. Dėl šios priežasties jų žinojimo standartas yra švelnesnis nei karo vadų.

Romos statutas nustato tarptautinėje teisėje nepripažintą, baudžiamąją atsakomybę keliančią pareigą – įgyti informacijos. Tai ne tik kad prieštarauja tarptautinei paprotinei teisei, tačiau ir susiaurina vadų fundamentalią teisę į gynybą.

Ad hoc tribunolai atmetė priežastinio ryšio reikalavimą, tuo tarpu Romos statute priežastinis ryšys yra atskiras vado atsakomybės elementas. Priežastinis ryšys gali egzistuoti tarp vado pareigos užkirsti kelią nevykdymo ir pavaldinių nusikaltimo padarymo, tačiau problemų kelia priežastinis ryšys tarp vado pareigos bausti nevykdymo ir nusikaltimo padarymo. Šiuo atveju priežastinis ryšys turėtų egzistuoti ne tarp vado pareigos bausti nevykdymo ir nusikaltimo atsiradimo, o tarp šios pareigos nevykdymo ir pavaldinių likimo nenubaustais.

Vado atsakomybės doktrina padeda tarptautinei humanitarinei teisei įgyvendinti savo tikslus.

Summary

Superior responsibility, otherwise known as command responsibility, is a well established doctrine in both treaty and customary international law. Superiors are held responsible for breaches of international humanitarian law committed by their subordinates. Responsibility arises only after superior fails to take any preventive or punitive action when he was under a duty to do so.

There is no common opinion of what that doctrine should stand for, is it a mode of liability for subordinates crimes or a separate offence of superior. It is a crime of omission which has no or little support in national legislation systems. Superior responsibility is a *sui generis* form of responsibility for omission.

Superior responsibility, according to *ad hoc* tribunals jurisprudence, is constructed of three elements which are superior-subordinate relationship, superior's *mens rea* and ability to take necessary and reasonable measures to prevent subordinate's crime and punish. All these elements must be proofed beyond reasonable doubt.

Superior-subordinate relationship can only be established if there existed effective command and control between those two. Effectiveness is a material ability to influence subordinates actions in a way of either stopping them from committing a crime or being able to punish.

Superiors *mens rea* in Rome Statute for military commander and a person, effectively acting as such is more strict than for other superiors, described in art. 28(b). *Travaux préparatoires* of the Rome Statute suggests, that civilians, unlike military commanders, are not capable of fulfilling their obligations in the same way. Due to this reason, a lower standard was introduced.

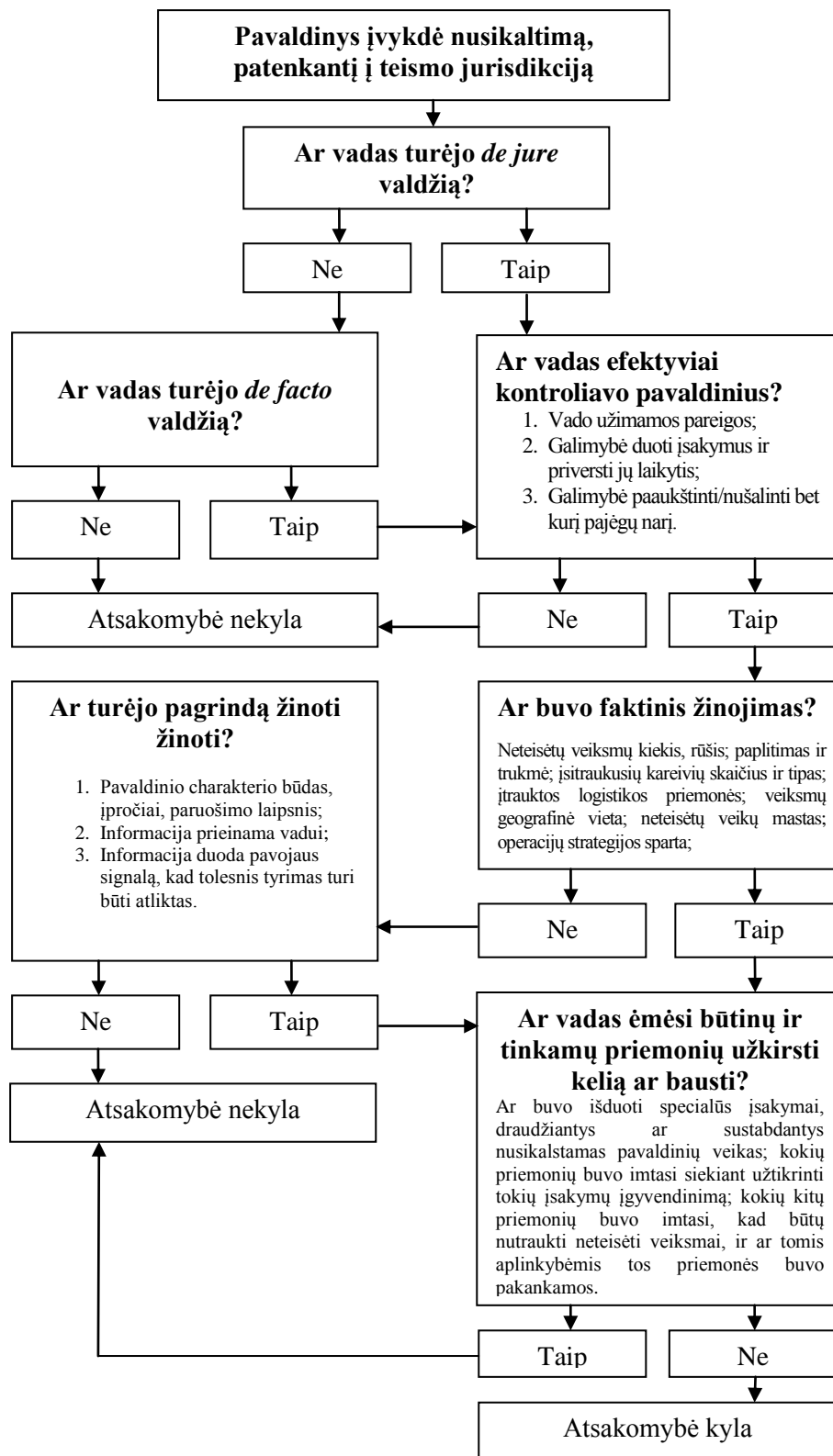
Rome Statute has applied an internationally not known duty to superior, which could entail criminal responsibility – to keep oneself constantly informed. It is not only contradictory to customary law, but also narrows superiors fundamental right to defense.

Ad hoc tribunals have removed a requirement of causality, since International Criminal Court applied it directly in its statute as a compulsory element of the doctrine. It is quite clear, that causality may exist between superiors failure to prevent the crime and its occurrence, however it would be difficult to prove that causality could exist between superiors failure to punish and occurrence of the crime. It should be noted, that causal relationship in this manner exist not between superiors failure to punish and a crime, but between superiors failure to punish and subordinates remained unpunished.

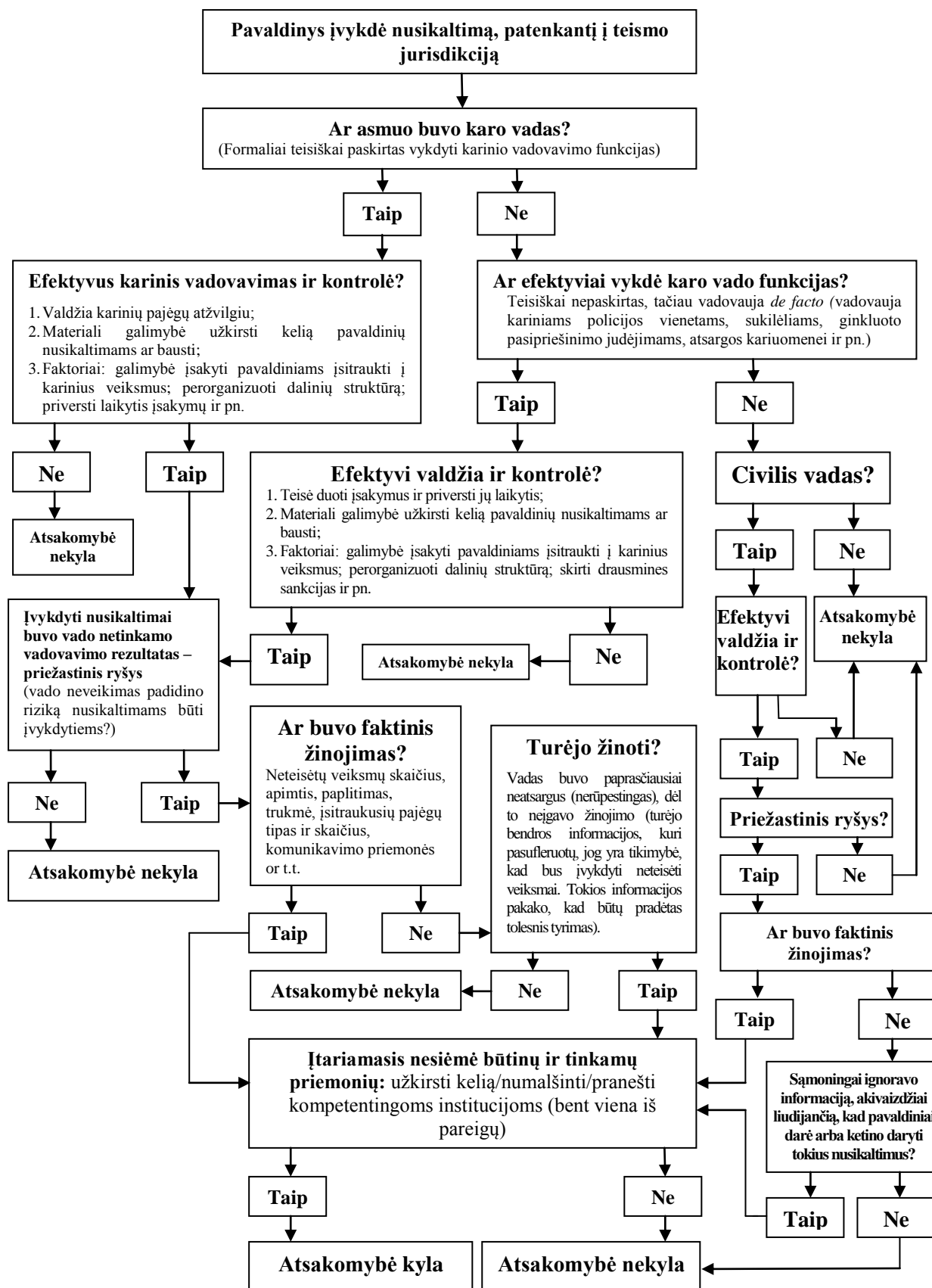
The doctrine of superior responsibility serves as a tool for implementation of goals of international humanitarian law.

Priedai

Schema nr. 1

Vado atsakomybės realizavimo schema pagal *ad hoc* trubunolų statusus (TBTJ 7 str. 3 d. ir TBTR 6 str. 3 d.)

Vado atsakomybės realizavimo schema pagal TBT Romos statutą (28 str.)

Šaltinis	II PK praktika (Yamashita)	IPP 86 str. 2 d.	TBTJ/TBTR statutai (7 str. 3 d./ 6 str. 3 d.)	Romos statuto 28 str.	
				Karo vadai ir asmenys, efektyviai vykdančys karo vado funkcijas	Civiliai vadai
Standartas	„Privalėjo žinoti“	„Turėjo informacijos, kuria remdamasis galėjo padaryti išvadą“	„Turėjo pagrindą žinoti“	„Turėjo žinoti“	„Sąmoningai ignoravo informaciją“
Žinojimo suformavimas, atsižvelgiant į informaciją	Nusikaltimai buvo taip plačiai paplitę, kad vadas arba įsakė juos vykdyti, arba tyliai sutiko, kad jie būtų vykdomi. Žinojimas preziumuojamas.	Informacija, prieinama vadui, leidžia jam suprasti, kad pažeidimai galimai yra įvykdyti ar bus įvykdyti (informacija turi įspėti). Tik toks informacijos pobūdis įpareigoja vadą imtis tolimesnių tiriamųjų veiksmų.	Informacija, prieinama vadui, leidžia jam suprasti, kad pažeidimai galimai yra įvykdyti ar bus įvykdyti (informacija turi įspėti). Tik toks informacijos pobūdis įpareigoja vadą imtis tolimesnių tiriamųjų veiksmų.	Nesvarbu, ar informacija įspėjanti, ar ne, vadas turi nuolat aktyviai domėtis pavaldinių veiksmais.	Informacija buvo nuolat siunčiama, tačiau vadas ją nuolat atmetinėjo (sąmoningai ignoravo).
Žinojimo neįėjimo ir netinkamo pareigų vykdymo pakankama priežastis	Paprastas neatsargumas	Neatsargumas toks rimtas, kad prilygsta tyčiniam ketinimui (didelis neatsargumas)	Neatsargumas toks rimtas, kad prilygsta tyliam sutikimui ar net tyčiniam ketinimui (didelis neatsargumas)	Paprastas neatsargumas	Tyčia

Vado atsakomybės konstruktyvaus žinojimo standartų palyginimo lentelė